

СУЧАСНІСТЬ

ГРУДЕНЬ 1969 • Ч. 12 (108)

**НОВІ ПОЕЗІЇ Ю. ТАРНАВСЬКОГО
ТА Ю. КОЛОМИЙЦЯ**

**ІНТЕРВ'Ю ВОЛЬФРАМА БУРГАРДА
ПРО «БЕЗ ЕСПАНІЇ»**

**ГРУПА КОМУНІСТІВ УКРАЇНИ:
ЗВЕРНЕННЯ ДО КОМУНІСТІВ
УСЬОГО СВІТУ**

М. ПРОКОП: ЛЕНІН БЕЗ ЗАБОРОЛА

**СВІТОВА ПРЕСА ПРО УКРАЇНУ
У 1969 РОЦІ**

**«SUČASNIST» — DEZEMBER 1969
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

У видавництві СУЧАСНІСТЬ появилася збірка творів

Альбера Камю

СПРАВЕДЛИВИ

в перекладі Оксани Соловей

Збірка містить, крім п'єси цієї ж назви, три есеї і одне оповідання.

Ціна книжки 2.— дол. або відповідна сума в перерахунку на інші валюти.

Замовлення просимо слати на адресу нашого видавництва або на адреси наших представників.

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку
опублікувало в серії

«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19

гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилася
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною
Вступне слово Івана Майстренка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний плян відродження єдиної і неділимій Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії. Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіялістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіялізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

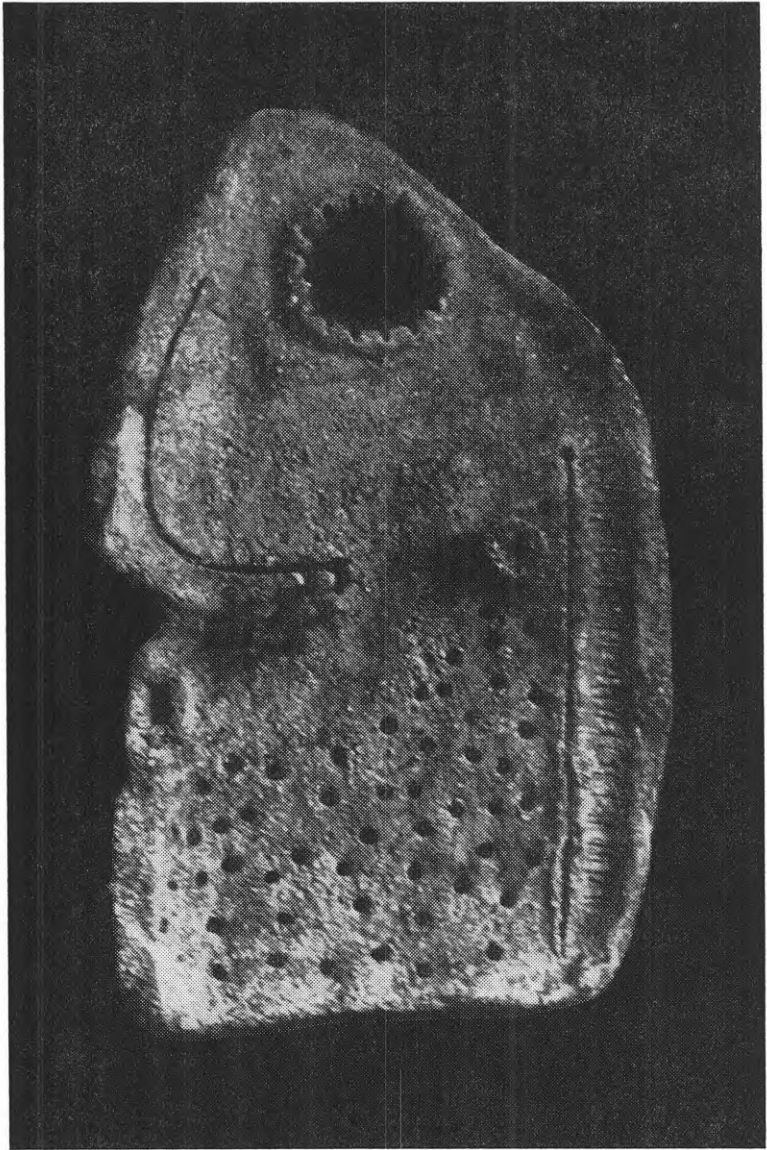
Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Research Corporation
875 West End Ave.
New York, N. Y. 10025, U.S.A.

СУЧАСНІСТЬ





Андрій Бокотей
«Володар», 1966,
Кераміка, 25 × 15,5 см.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ГРУДЕНЬ 1969 • Ч. 12 (108)
РІК ВИДАННЯ ДЕВ'ЯТИЙ
МЮНХЕН

ВИДАВНИЦТВО

Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

РЕДАКЦІЯ

Богдан Бойчук,
Вольфрам Бургардт (головний редактор),
Богдан Кравців,
Мирослав Прокоп,
Роман Рахманний,
Богдан Рубчак,
Володимир П. Стахів.

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

«Sučasnist»,
P.O. Box 3461
London, Ontario
Canada

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА Й АДМІНІСТРАЦІЇ —
див. нижче, HERAUSGEBER

* * *

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

HERAUSGEBER

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.,
8 München 2,
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67),
Bundesrepublik Deutschland

GESCHAFTSFÜHRER

Roman Tymkewycz.

DRUCK

«Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19,
Bothmerstraße 14,
Bundesrepublik Deutschland.

З „Пісень 6—6“

Юрій Тарнавський

ЦІ ЧОРНІ РЕЧІ

Я шукаю підвищення,
щоб побачити мою кров
і жовті тюльпани
з іменами дівчат,
та зустрічаю тільки
літери,
непридатні до мого прізвища,
і ці чорні речі!

Так,
куди не гляну,
я знаходжу
ці чорні речі —
між моїми пальцями
і віями,
між моїми устами
і кров'ю,
між площами
і моїми жменями,
між кольором моїх очей
і морем,
між ластівками
і моїми устами, що їх переслідують,
між моєю душею
і кавою в кутиках уст!
Ці чорні речі,
ці чорні речі!

— Кидають тінь
на мої руки,
заслоняють мені
мою речовину!
Ці речі,
з їхнім чорним кольором!
Ці безконечні
чорні речі!

Я шукаю дверей,
що ведуть із моїх слів,
та знаходжу

лиш мої обійми,
повні слідів моєї крові
і чорних
тюльпанів!

РУКИ КОХАННЯ

Простягни мені
свої руки,
кохання,
крізь речовину
сходів
і схили
в поруччях
щоб я не чув,
як скрегоче
полива й нікель
на моїм волоссі,
як червоне море
тре шрубами
паростки рожевого кольору
на моїй шкірі,
як сіль
іржавими заступами
закопує
перспективи
на майданах
моїх зап'ятків.

Твої руки,
що починаються
біля очей,
повних рожевих
сітей,
і біля усмішок,
що на берегах басейнів
рухом води
відганяють
сірі лінії
від уст.

ЧОРНИЙ РЕСТОРАН

Посилають мене їсти
у чорний ресторан,
де кельнери, збиті з дерева,
позичають стільцям свої кості,

де алюмінієві черпаки схлипувань
 шукають тарілок у сльозах,
 де на чорних скатертях на столах
 лежать вузли з рук і соли,
 де волосся ховає своє обличчя
 у розпучливих руках скла,
 де причалює до грудей суп,
 щоб смоктати солодкі джерела в ребрах,
 де в кутах, завинутих в серветки,
 зойкають ложки і кутики уст,
 де плачуть з голоду тарілки
 перед шинквасами в порожніх руках...

У чорний ресторан,
 повний ям у дзеркалах,
 від яких
 гаснуть свічки
 і надії обертаються
 догори ногами!

КРИВАВА ГОДИНА

Тебе не було
 на термометрах
 і годинниках,
 і навіть
 було носити
 паспорт
 для слини,
 навіть
 відкривати
 дерева
 на краях уст
 і парків,
 навіть
 надавати назви
 кріслам,
 що зникали
 у вікнах
 і в стінах?
 Крізь двері
 і частини
 тіла
 вешталися
 кельнери,
 повні сходів
 і клямок,
 і в касах
 підсумовували

волосся,
вигиснене
з кави і блюдець.

Била
година
без числа
і назви,
і не було
ні сліз,
ні крові
з очей
та годинників.

ПАН Н. НАРІКАЄ НА СВОЮ ДОЛЮ

Пан чай
і пан туман
подають собі
руки
крізь петлиці
в мої камізельці.
Я шукаю
за своїми
пальцями,
щоб скурити
стіни,
як цигарки.
Я підношу
до своїх уст
філіжанки,
повні
теплих фотелів.
Я виколупую
синіми олівцями
чистий папір
з-під моїх
нігтів.

Стільки літ
я білю
вапном
цю ніч,
та ніяк
не досягну
її зародків
під моїми
ліктями!

Із віддихом,
що забирав горла,
із шкірою
без кінця,
як небо,
з очима,
які океан
шукав
у своїй найхолоднішій
воді,
з устами,
яких колір
сягав
горизонтів,
із тінню
костей
на пальцях,
зі станом
темним
від тіні
моїх рук,
протягнутих
до нього,
з волоссям,
що вічно
віддалялося
від мене,
із цвинтарями
між моїм
обличчям
і твоїм.

ВІН ПОМЕР У ГОЛЯРНІ

Я бачив
чоловіка,
що помер
у кріслі голяра.
Він не міг перенести
свого волосся,
відрубаного
від материків
і твердих речей
за його плечима.
Він не міг перенести
прозорих рур
у своїй крові
і дихалі,

які неон
 показував
 своїм подвійним
 пальцем
 із кости.
 Більше як сім
 років
 його язик
 і одяг
 зводили битви
 з ножицями,
 а ті вкінці
 запанували
 над його тілом
 і метрикою.
 Перше
 він закликав до площ,
 які його очі
 малювали
 на червоно;
 відтак до гудзиків
 свого піджака,
 витертих душею
 і зубами,
 і до літер газет,
 крізь які
 сині мавпи дзеркал
 слідували за його шкірою.
 А вкінці,
 відкладаючи свої пальці,
 як олівці,
 він зійшов по сходах
 свого тіла
 в холодну воду,
 в якій вже плавали
 вістки зі світу,
 нікель
 і лінолей.

Його поховали
 в спеціально
 створений день,
 в який голярі
 всього світу
 стригли воду
 з неба
 ножицями,
 від яких
 ставало сумно
 на серці.

Фіялки теж
мають життя,
ім'я
для пашпорту,
наповненого проваллям,
шлунки,
що травлять
те, що лишається
з душ,
кишки,
форму яких
наслідують
пальці,
нерви,
що з насолодою
в'їдаються
в м'ясо...

Фіялки теж
ставлять якнайвищі
будинки,
щоб важче
було жити
тілам,
кохають
з затисненими
зубами,
мріють
про фіялкові
моря,
їдуть на війни
під фіялковими
прапорами,
і вмирають
на фіялкових
багнетах!

СТАРИЙ КОРОЛЬ

На троні
зі своїх костей,
що скриплять,
і з власної
розхитаної
тіні
він сидить
у короні
з мух

на лисій
голови,
і сльози
з вапна
та синьої
фарби
течуть
по його
щоках.
Замість берла,
він тримає
свій вказівний
палець,
замість держави,
чашку
свого холодного
коліна.
Він одягнений
тільки в голі
стіни,
взутий
тільки
в запилені
долівки!
Він панує
тільки над бактеріями
у своїм роті,
наводить
ляк
тільки у власнім
серці!

Які страшні
думки
він думає!
Як далеко
він зайшов
від свого початку
і кохання!

Без Еспанії чи без значення?

Нижче друкуємо інтерв'ю з Юрієм Тарнавським, поетом і прозаїком, членом Нью-йоркської групи. Тема інтерв'ю — книжка його поезій «Без Еспанії», що минулого року друкувалася в нашому журналі і викликала досить жваву реакцію читачів. Інтерв'ю провів Вольфрам Бургардт. Заголовок був запропонований самим Юрієм Тарнавським.

Редакція

Бургардт. Почнемо з дуже простого. У твоїй статті про переклади Миколи Лукаша з Гарсії Льорки ти сказав, що в поезії «слова . . . підбираються на те, щоб ними щось сказати».¹ Я це сприйняв, як ствердження старої істини, що поезія — це по суті акт спілкування. Отож було б цікаво довідатися, як ти ставишся до закидів деяких читачів, що твоя поезія некоммуникативна. (Ти, певне, пригадуєш іронічну формулу Бориса Олександрова — «чи ж тільки без Еспанії»?).²

Тарнавський. Це, я вірю, великою мірою справа непорозуміння. Ті читачі, що не добачають сенсу в «Без Еспанії» чи, може, добачають нонсенс, роблять це тому (тут поминаю тенденційно вороже наставлення, яке, може, й не повинен поминати), що я не говорю до них про те, про що вони хотіли б чути. Вони хочуть, щоб, скажімо, пишучи про себе поза межами Еспанії, я вияснив їм не тільки як я почуваюся, але й чому я так почуваюся, і, в додатку, нав'язав це все до традиційного, прийнятого розуміння світу, де все понумероване, понадписуване, все на своєму місці. Натомість я кажу їм тільки, як я почуваюся, і то на рівні значно нижчій, ніж рівень раціональної свідомості, себто не показуючи, який наслідок мій психічний стан має в моєму щоденному, нормальному житті.

Б. І ти віриш, що цього досить?

Т. Досить чи ні — річ відносна. У кожному разі я хочу сказати тільки те, що кажу, а не більше. І я певний, що читач, який доброзичливо ставиться до «Б. Е.», винесе щось із неї — винесе емоції. А далі я вірю, що винесе їх більше і що бу-

¹ Під тихими оливами, «Сучасність» за березень 1969, стор. 80.

² Чи справа тільки в гітарах і варениках, «Сучасність» за липень 1969, стор. 63.

дуть вони яскравіші і ближчі до мого наміру, ніж коли б я писав у «раціональному стилі» (назв'їм його так).

Б. В такому разі, може, б ти коротко пояснив читачам дискурсивною мовою, що саме ти хотів поетично висловити в своїй книжці.

Т. Про саму тему книжки не говоритиму багато, бо, як я вже сказав, висловив я в книжці все те, що хотів висловити. Книжка — це опис мого психічного стану після того, як я вернувся до Америки з Іспанії, де проживав довгий час. Перша частина — це більш-менш опис мого повороту, де я перерахую різні стадії від'їзду (порти) і переплітаю між ними описи того, що я застав в Америці. Спершу книжка мала скінчитися першою частиною, на «Від'їзді IV». (Дехто напевно скаже: «Шкода, що не скінчилася»). Це і є причиною чи значенням останнього речення цього вірша. Та, скінчивши першу частину, я відчув, що не вичерпав теми, і тому продовжив книжку далі. Звідси і назва першого вірша цієї частини — «Тиша». У цій частині я даю опис, що склалося в моїй пам'яті про Іспанію з того часу, як я жив у ній. Тут цей опис знову переплітається описом Америки (тобто «Тишами»). Останній вірш — це моє уявне прибуття в Іспанію в зазначений день, через Лісбону. (Воно, зрештою, так і відбулося, за винятком того, що їхав я через Паленсію, а не Бургос, як сказано у вірші). Ну, та цього досить, якщо хочу дотримати слова.

Головне в «Б. Е.» — це саме спосіб комунікації з читачем. Звичайний, раціональний спосіб передавання того, що письменник відчуває (не говорю про раціональне мислення) — це перекладати те, що він хоче сказати, з «емоційного рівня» на раціональний, щоб читач сприйняв його своїм раціональним апаратом і тоді переклав це на свій емоційний рівень. Я ж хотів іти просто від власного емоційного рівня до емоційного рівня читача, не вдаючися до цього посереднього рівня, посередньої мови. Конкретно, я хотів вглибитися в свою свідомість, віднайти те, що я шукав, закодувати це в найпростішій мові, і це все. Тоді я припускав і далі припускаю, що коли хтось читатиме ці картини, вони відтворять у нього, на емоційному рівні, емоції приблизно того роду, що й мої. Я не роблю собі ніяких ілюзій, що вони будуть ідентичні. Але думаю, що будуть *ближчі* до них, ніж були б, коли б я вживав отой посередній рівень. (Це і є головною причиною, чому книжка так написана). Одначе, принаймні для мене, немає сумніву, що будуть вони близькі. Базую це припущення на факті, що я виріс у реальному світі, як кожний інший, і коли я передаю якийсь факт із мого емоційного рівня за допомогою певного образу, то цей образ буде приблизно так само більше чи менше реальний для читача, як для мене, бо читач виріс у тому самому реальному світі. Це, зрештою, було б так само, якби я передавав той факт посередньою мовою — та тут цей додатковий переклад напевно спричи-

нив би якусь дозу втрати інформації. Натомість картина, взята з емоційного рівня, має всю інформацію, яку я хочу передати. Як приклад для цих тверджень, візьму одну картину з вірша «Мадейра». Там я говорю про себе, що маю жовті і квадратні очі. Картина ця виникла тому, що «Б. Е.» була писана на жовтому папері, і описував я себе в той час, коли сидів над карткою такого паперу, пишучи. Та факт цей для мене не був важливий, і тому я не хотів передавати його читачеві. Важливе було те, що в дану мить мої очі не бачили нічого іншого, як тільки цю жовту картку паперу — до тої міри, що вони ніби стали нею, себто стали zdeформовані нею в їхньому кольорі і формі («квадратовий» — простіше чи чистіше поняття, ніж «прямокутний»). Тепер, коли читач прочитає цю картину, я сумніваюся, чи він відтворить реальні обставини, в яких вона постала. Одначе він напевне сприйме мою «zдеформованість». (Іншими словами, те, що я пишу, значить дослівно те, що я кажу, і стиль цей можна окреслити як антисимволізм). Якусь причину на цю zdeформованість він собі напевно знайде способом своїх власних асоціацій, винесених з його власного життя, але це вже його справа, і до цього я не втручаюся.

Отже, підсумовуючи, в «Б. Е.» я хотів скоротити дорогу від мого мозку до мозку читача, виключивши непотрібний раціональний рівень. Щоб читач дістав щось із «Б. Е.», він повинен відтворити кожну картину, що в тексті книжки, у своєму мозку і дозволити їй викликати там ті асоціації, які вона здібна викликати. Книжка, як бачиш, вимагає уважного читання (як, зрештою, кожна книжка) і *відображення* картин, а не *розуміння*, і звідси непорозуміння з деякими читачами.

Хочу додати, що, всупереч підозріванням багатьох і твердженням деяких, «Б. Е.» не написана на те, щоб шокувати читача. Не думаю, що перебільшу, коли скажу, що ніколи, пишучи щось, я не збирався приголомшувати читача. Єдине, що мені можна закинути, якщо це може бути причиною для закиду, — це те, що я ніколи не беру до уваги читача. Коли я хотів би шокувати читачів, повір мені, я вживав би багато ефективних засобів для цього — я, наприклад, аж ніяк не люблюся в сороміцьких словах; і, врешті-решт, людина завжди може скинути на сцені штани.

Б. Ти кажеш, що ти ніколи не береш до уваги читача. Чи це означає, що ти пишеш тільки для себе?

Т. Так. Я пишу тільки для себе, так само як професійний тенісист грає для себе, професійний боксер б'ється для себе і професійний кравець для себе кравцює, хоч його виріб призначений для споживача. Але я майже певний, що я не писав би, коли був би єдиною людиною на світі і не було б ніяких шансів, що хтось колись прочитає моє писання. Отже, в цьому розумінні я пишу для читача, так само, як оті три професіонали виконують своє завдання для тих, хто, посередньо чи

безпосередньо, їм платить. Та читач мусить сприймати мене на моїх умовах, а не інакше. (Хтб вимагає, щоб професійні спортсмени грали так, а не інакше, тому що це подобається публіці? А порядний кравець ніколи не пошиє тобі такого костюма, який проти його смаку). Літературний твір має певні вимоги, так само, як поведження спортсменів чи виріб ремісника — наприклад, авторів намір, архітектурна будова і так далі, а одною з них є його сприймальність. І в цьому випадку я як автор мушу брати читача до уваги. Але цей читач — це ідеальний читач (це, по суті, мій власний мозок, який мусить сприйняти те, що я написав, тільки з того, що написано). Я не мушу клопотатися, щоб йому було *легко* мій твір сприйняти, чи давати йому те, що він хоче. Мушу тільки клопотатися, щоб твір *можна* було сприйняти. Зауваж, що я кажу «сприйняти», а не «зрозуміти», бо, може, я не хочу, щоб читач розумів твір. Він повинен винести з нього тільки те, що я хочу. Теж зауваж, що коли ми вимагаємо, щоб твір мав якісь певні якості для читача, ми примушуємо письменника підпорядковувати свою волю волі якогось іншого чинника — суспільства чи групи редакторів (тобто, партії), як це робиться в тоталітарних державах. Алеж ми всі демократи!

Б. Повернімся ще раз до попередньої теми. Ти сказав, що написав «Б. Е.» саме так, а не інакше, щоб дійти простішого і більш безпосереднього спілкування з читачем. Чи це єдина причина?

Т. Ні, безперечно, є ще інші. Одна з них — це те, що я, в основному, мізантроп і, тим самим, не маю нахилу відкривати інтимні факти мого життя перед читачем. У прозі це можна робити, міняючи сюжет так, що правди не розпізнаєш (я не вірю в автобіографічні прозові твори, але й не вірю в твори, що не мають джерела в автобіографії). А в поезії можна робити так, як я зробив в «Б. Е.». До речі, хочу підкреслити тут, що, коли «Б. Е.» видається дуже макабричною, то це передусім тому, що відбиває вона отой емоційний рівень. Я вірю, що коли б показати емоційний рівень тих, хто уважає себе дуже нормальним чи щасливим, вийшло б приблизно те саме.

Але це все, властиво — побічна причина. Думаю, що найбільш важливою причиною, чому «Б. Е.» написана так, а не інакше — навіть більшою, ніж бажання упростити комунікацію — це загальноприйнятий сучасний погляд на світ, який я віддзеркалюю. Сьогодні ми бачимо, що світ багато більше складний, ніж уявляли собі його Декарт чи Кант — що немає абсолютних істин, що все чи майже все — відносне, що багато чого людським розумом не вияснити. (Сьогодні, наприклад, ми можемо в найкращому випадку сумніватися, чи Бог не існує). Тому мені здавалося б нечесним пропонувати читачам інтерпретацію мого психічного стану і зовнішніх

обставин, які спричинили його, як щось абсолютно правдиве, давати чисту, прозору картину світу, де все на своєму місці, все має свою причину і призначення, як це робили клясики, і я волів обмежитися представленням свого емоційного рівня.

Б. Інших причин у тебе не було..?

Т. Здається, ні. Хоч, може, ще є кілька менш важливих, як, наприклад, повстання проти утертих форм (хоч це можна вияснити незгідністю вчорашнього і сучасного світоглядів), але про них не варто говорити.

Б. Твій спосіб передавання емоційного стану, без зайвого попередництва логічної, аналітичної мови, сильно нагадує практику, сюрреалістів. Богдан Рубчак у статті «Поезія анти-поезії»³ також окреслює твої останні твори терміном «сюрреалізм». Чи ти згодний з таким визначенням?

Т. Ні. Сюрреалізм — це вже мертва літературна течія, яка мала певні чіткі характеристики, як, наприклад, матеріалістичну філософію і фрейдівську теорію психології. В додатку, основною характеристикою сюрреалізму було те, що твори не мали мати ніякого значення. Вони, безперечно, не символізували нічого і не відносилися ні до чого поза собою (візьмімо zdeформованість у моєму прикладі і порівняймо це до Бретонові риби на стіні). Безперечно, не всіх цих правил завжди дотримувалися сюрреалісти, але всі вони під цими правилами підписувалися і їх цементували. Приблизно те саме відноситься і до мистецької течії сюрреалізму. Одначе в світі (не тільки в українському) прийнято називати сюрреалізмом все, що не збігається з реальністю, включаючи туди, наприклад, і Боша. Отже, якщо брати сюрреалізм, як історично окреслену течію, то до неї, безперечно, я не належу і не стараюся належати. В додатку, я не поділяю найголовніших тез сюрреалізму, бо вважаю, що сюрреалісти двадцятих-тридцятих років мали менш правильне (я сказав би наївне) уявлення про людську психологію, ніж маємо ми сьогодні. Наприклад, вони відокремлювали цілковито підсвідомість від свідомости, надавали підсвідомості якогось вищого, майже магічного значення і вірили, що те, що вони творять — справді незалежне від їхнього розуму. Одначе «Б. Е.» має щось спільне з сюрреалізмом: відображення емоційного рівня. Думаю, що в більшості випадків саме про це і йшлося в творах сюрреалістів, і саме так світ розуміє сюрреалізм. Та я сам найрадше окреслив би мою творчість взагалі як антисимволізм, додаючи ще емоційний рівень до окреслення «Б. Е.». (Думаю теж, що існує певна філософічна спорідненість між тим антисимволізмом і «шозізмом» Робба-Грійе, але думаю, що тільки філософська).

³ «Сучасність» за квітень 1968.

Б. Тоді те, що ти називаєш емоційним рівнем, збігається з підсвідомістю, як її розуміли сюрреалісти.

Т. Здається, що так, принаймні, як я сказав, у більшості випадків. Але я не хочу називати це підсвідомістю, бо останній термін натякає, що вона відмежована від свідомости і незалежна від неї. З цим, як я вже сказав, я не погоджуюся. У кожному разі, якщо підсвідомість справді незалежна від свідомости, то вона глибша, ніж те, що я називаю емоційним рівнем. І я думаю, що такий рівень існує та що до нього можна самостійно проникнути. Та не знаю, наскільки це було б корисне в літературі і мистецтві. Може, наслідки цього були б справді ніщо більше, як белькотіння.

Б. З твоїх слів виходить, що процес писання «Б. Е.» таки не відбувався на підсвідомому рівні, як це припускав один із наших читачів, п. Дейчаківський.⁴

Т. Ні. Аж ніяк ні. Не в розумінні трансу. На емоційний рівень я «опускався» цілком свідомо і, як сказав би, без зусилля. Кожну фразу, кожне слово, яке я клав на папір, я, так би мовити, перевіряв моїм раціональним розумом, так що я свідомий походження кожного з них. (Не знаю, може, це і відрізняє справжню підсвідомість від мого емоційного рівня. А, може, є тільки один «шпихлір» пам'яті, і тільки різні способи читання його дають різні наслідки. Беручи аналогію з кібернетики, я схильний до цього останнього погляду. Можна сказати, наприклад, що факти, яких ми не пам'ятаємо, неприступні для нас тому, що ми не застосовуємо до видобуття їх правильних процесів, програм, а не тому, що вони лежать в якійсь глибшій частині пам'яті). Безперечно, писання літературного твору, як, зрештою, кожна розумова діяльність, вимагають певного зосередження, вглиблення у свій мозок. І це можна назвати трансом. Та я не хочу вживати цього слова через звичайно приписувані йому знову ж магічні якості. Особливо я вірю, що добрий письменник різнить від поганого тим, що він вмів вглибитися в себе і видобути із себе те, чого шукає. Це може бути спричинене темою (тоді кажемо, що письменник має щось сказати), себто тема може допомогти письменникові вглибитися в себе; може це бути наслідок вправлення (тоді кажемо, що письменник добрий ремісник); а може і бути спричинене такими зовнішніми чинниками, як хемікалії. Це не має нічого спільного з нашою темою, але зауваж, що певну перевагу матимуть письменники (мистці), які не мусять вживати хемікалій як засобу вглиблення в себе, бо тоді вглиблюватимуться вони тільки тоді, коли їхні теми будуть настільки «сильні», що їм у цьому допоможуть. У цьому випадку і ремесло було б вивчене тим самим способом. Я особисто поділяю цей погляд і не побоююся, що хемікалії творитимуть «*instant art*». Бо які перлини видобуде тобі якась там «*housewife*», коли, діставши

⁴ «Сучасність» за травень 1969, стор. 126.

дна, вона знайде там трохи бруду, кілька немовлят і кольоровий телевізор. — Як бачиш, я вірю, що твори письменника безнадійно обмежені ним самим і його життям.

Б. Одним словом, творча метода, яку ти застосував в «Б. Е.», не має нічого спільного з автоматичним писанням.

Т. Безперечно, що ні. Багато місць у «Б. Е.» я переписував по п'ять, десять, а то й більше разів. Якщо це має бути автомат, то він не функціонує. Взагалі, я не вірю, що автоматичне писання чи якийнебудь інший автоматичний творчий процес існує. І в цьому, я думаю, сюрреалісти були наївні. Якщо вже щось укладається в речення чи фрази, які підкоряються граматицичним правилам, то це вже не автоматизм. Може, реакція на чорнильні плями (Роршахів тест) чи на слова, поодинокі вимовлювані психіатром — це автоматизм. Але ніхто ніколи не називав це мистецтвом.

Б. Перейдім тепер до більш конкретних запитань про «Б. Е.». Вже сама назва книжки говорить про втрату й біль. Навіть обкладинка (а ти робив її сам) вигримана в барвах жалоби — чорній і фіялковій. А проте втрачена Іспанія у тебе часто потворна. Пригадую зокрема кошмарну картину Толедо — найпрекраснішого міста Кастилії. Чим пояснити цей парадокс?

Т. Ха, ха! Ти пригадай собі мою попередню згадку про макабричність. Це спричинене частинно фактом, що я відображаю емоційний рівень, де все розчленоване, де уживаються такі елементарні поняття, як м'ясо, слина, зуби, жовч і так далі, і так далі. Для мене ці слова не обов'язково кошмарні. Адже, коли ти замовляєш у різника фунт м'яса і уживаєш це слово, тобі не виступає холодний піт на голові. Це тільки контекст робить їх разючими. Я звичайно говорю про людське м'ясо, людську жовч і так далі. До цього, запевняю тебе, можна звикнути. — Я вже звик. І тоді «Б. Е.» залишиться яскравою, може, разючою, але не кошмарною. Це одне. (Тут хочу зробити маленький відхід від теми, при слові «м'ясо». Я свідомий, що уживаю це слово там, де інші уживали б слово «тіло». Не уживаю цього другого слова через те, що, в більшості контекстів у книжці, воно тоді розумілося б як англійське «body», тоді як я маю на думці «flesh». Та, може, ще важливіша причина, чому я уживаю цього слова, — це бажання підкреслити, що те, що ми так високо цінімо у себе і що окреслюємо словом, яке, властиво, заперечує можливість розчленування, — може бути розчленоване і, в додатку, суттєво не різниться від цього сирівця, який ми готуємо такою безліччю способів, щоб пізніше його спожити). А тепер вернімся до запитання. Друге... Друге, ти маєш рацію. Мушу визнати, що і «Толедо», і багато віршів (може і всі) «Б. Е.» мають болючі елементи. Це тому, що я маю пов'язані з Іспанією болючі спомини. Підкреслюю я це так сильно то-

му, що мене й самого дивувало, коли я писав цю книжку, чому Еспанія мала для мене таке важливе значення, була для мене такою дорогою, попри ті спомини. Теж, тут і там, я підкреслюю факт, що в Еспанії я чувся байдужим, нудився і так далі.

Б. У збірці помітний географічний контрапункт: Еспанія — Сполучені Штати, особливо в другій частині, де чергуються «Звернення» до Еспанії та американські «Тиші». Рубчак уже говорив про сартрівські елементи твого світогляду.⁵ Коли йдеться про «Тиші», то можна б ще приточити Камю з його почуттям абсурду, з поетів можна б згадати Неруду і Гарсію Льорку з їх різкою реакцією проти сучасної технічної цивілізації; нарешті, можна б вернутись аж до молодого Маркса з його теорією відчуження. Може, ти пояснив би, наскільки тобі з цими авторами по дорозі, коли ти говориш у «Тишах» про щоденне існування і працю в механізованому світі Північної Америки.

Т. Проти індустріалізації і механізації, як таких, я в збірці не виступаю. Коли критикую їх, то тільки як частину мого життя; і, знову ж, підкреслюю, що навіть більш буколічне оточення Еспанії могло діяти на мене так само. Згадай, наприклад, «Від'їзд III». Може, по суті, я це і роблю; тобто, може, причиною, чому я почувався в Америці так, як показую, була саме механізація, але цього висновку я в книжці не роблю і не хочу спихати всю вину на неї. Світогляди Сартра і Камю мені близькі і напевно мусять бути відображені в книжці, та тільки посередньо, закодовані в її темі. Свідомо цього я не старався робити. Останні три особи, які ти згадав, думаю, не мали філософського впливу на мене і, тим самим, на книжку.

Б. Побіч легше приступних «Тиш» є такі «математичні» конструкції, як «Тиша II». Яке їхнє значення, і як вони пов'язані з цілістю серії?

Т. «Тиша II» — єдиний вірш цього роду в «Б. Е.». Він міститься після віршів із суто паратактичною синтаксою, як, наприклад, «Від'їзд IV», будованих на іменникових фразах, щоб він був контрастом, щоб підкреслити, що речення і логічний контекст (гіпотаксис) не мають ніякого відношення до поезії. Це стосується особливо останнього параграфу вірша, який є розв'язанням альгебраїчного рівняння, де іменникові фрази уживаються як змінні величини. Це є частиною синтаксичної структури твору.

Б. Якщо так, то перейдім тепер до синтакси, бо семантиці ми вже присвятили досить багато уваги. Розповідь нам де-що про синтаксичну структуру збірки. Мені було б особливо цікаво довідатися про співвідношення синтакси і змісту в

⁵ Цит. стаття, стор. 48.

«Б. Е.»: чи ти любишся в синтаксичних візерунках як зовнішньо-формальному елементі, чи, навпаки, вживаєш їх передусім як експресивний засіб? — Але, може, краще, якщо почнемо від найпростішого: чому ти в «Б. Е.» віддав перевагу прозовій формі?

Т. «Б. Е.» написана прозою, поперше, тому, що при бажанні віддати картину мого емоційного рівня вживання віршової форми було б заштучне, зареторичне, а подруге, тому, що коли я писав цю книжку, ця форма мене більше вабила. Щодо синтакси, то я від довшого часу звертаю багато уваги на неї і стараюся вживати її як один із засобів передавання інформації читачеві. Дуже дивно, але синтакса, яку я вважаю найцікавішою (теоретично найбільш складною) формальною частиною мови (тобто, поминаючи семантику), майже ніколи не вживалася свідомо й послідовно в літературі як засіб передавання інформації. Письменники звичайно або дотримуються підсвідомо втертих фразеологічних ритмів, або розвивають свій синтаксичний стиль, щоб потім уживати його більш-менш постійно. Я думаю, що це велике прогавлення нагоди для письменника. Синтакса «Б. Е.» породжена змістом книжки. Тому що я відображаю емоційний рівень, я вживаю в більшості паратактичний стиль, що зводиться навіть не до простих речень, а до іменникових фраз. У першій частині збірки, тому що говориться про приїзд і від'їзд, вони, властиво, мають форму прийменникових фраз із «до» і «від», прилученими до іменникових фраз. У другій частині, де більшість віршів являються зверненнями, до іменникової фрази додано кличну частку «о». Я переконаний, що суть поезії полягає в окресленні речей чи понять (наприклад, за допомогою епітетів) і в відношенні між ними (за допомогою порівнянь і метафор), а не в часовому відношенні між діями. Тому дієслово в його функції передавання часу для поезії не потрібне. Кожне просте речення можна переписати як одну чи більше іменникових фраз плюс просте речення чи дієслово, яке передає тільки час. Так що, коли поезія криється в корені дієслова, її можна перенести в іменникову фразу і елімінувати час, як несуттєвий. Наприклад, якщо допустимо, що речення «небо зеленіло» — поезія, то, коли ми його заступимо фразою «зелене небо» і якимсь допоміжним (неутральним) дієсловом, як, наприклад, «ставало», побачимо, що фраза передає суть попереднього речення, «пускає мурашки під шкірою», так би мовити, а дієслово тільки несе звичайну собі інформацію. Сам факт, що дія відбулася в минулому часі чи що вона відбувалася поступово, принаймні для мене, не додає нічого до фрази. Наприклад, можна сказати, що «небо позеленіє», і, хоч тепер речення каже щось інакше, поетично обидва вони для мене однакові. Правда, в «Б. Е.» я уживав і дієслова, і навіть гіпотактичного стилю, та лише для контрасту з рештою віршів, для підкреслення якогось факту, як це було з «Тишею II» чи для передання

якоїсь потрібної інформації (наприклад, у «Валенсії», де в останньому параграфі я кажу — «я живу», щоб контрастувати минуле з теперішнім).

Б. Отже, поезія, чи поетичність, своєю суттю нечасова і недієслівна... Кажеш, що хочеш, але мене це вражає як вкрай довільна теорія, відірвана від дійсного функціонування поетичної мови. Та, признаюсь, вона для мене — може, більше, ніж будь-яке інше пояснення — кидає світло на твою поетичну техніку в «Б. Е.». Але не входимо тут у довгу суперечку, а вертаймося до питання синтакси. Рубчак у статті «Поезія антипоезії» твердить, що ти в останніх творах розвинув майже бароккову синтаксу. Чи того роду синтакса підтверджує якісь зв'язки між твоєю творчістю і барокко?

Т. Якщо існує якась синтаксична подібність між моїм стилем і барокко (якщо його можна схарактеризувати якимсь одним синтаксичним стилем), то це тільки збіг обставин. Можливо, що це виходить із спільного намагання передати якусь складну думку одним реченням. Але я не базуюся свідомо на барокко і, до речі, мало його знаю. Думаю, що в мого випадку до якоїсь міри спричинилася тут німецька мова, якою я колись багато послуговувався і яка, як мені здається, вживає складніші речення, ніж такі мови, як англійська, еспанська чи навіть слов'янські.

Б. А кібернетика? Чи паратактичні взори, які ти серійно напластовуєш у «Б. Е.», відбивають якоюсь мірою вплив кібернетики?

Т. Сумніваюся. Врешті-решт, кібернетика не має якоїсь одної синтакси і, принаймні в теорії, може послуговуватися мовами зі складними чи простими синтаксами так само, як люди. Може, факт сильного розчленування теми на складові елементи (наприклад, у «Від'їзді IV») відбиває мій нахил до детальної аналізи, винесений з кібернетики. Але це стосувалося б мого естетичного смаку, а не самого розчленування, бо так ця тема вже була розчленована на емоційному рівні. Хочу тільки сказати, що коли якийсь зв'язок існує, він не плянований.

Б. «Б. Е.», як і вся твоя поетична творчість, позначена цілковитою відсутністю регулярних розмірів і будь-якого натяку на риму. Чи ти заперечуєш доцільність вживати фонетичні властивості мови в поезії?

Т. В теорії цілком ні. Та на ділі, думаю, що засіб цей вживано вже так багато і надуживано його до тої міри, що краще, принаймні тимчасово, його залишити. На додаток, я особисто не відчуваю потреби вживати фонетичних засобів, щоб впливати на читача. Дивлячися на фонетичні засоби поезики з теоретичного боку, я сказав би, що вони — так само, як семантичні засоби — «ділають» тим, що викликають у чи-

тача асоціації: у випадку рими об'єднують римовані рядки в одиницю (щось на зразок метафори), а у випадку ритму, через асоціацію наголошених складів, еднають рядки в цілість і тим (особливо в другому випадку) надають творові чіткого взору, за який людський розум завжди хапається. І це все. Всілякі твердження про мелодійність, гармонійність тощо — це тільки надавання цим фактам більшого значення, ніж вони мають. Мелодійність (милосвучність) безперечно — поняття відносне, і коли б собаку Павлова після кожного дзвінка били, чуючи дзвінок, він не слинив би, а брав би хвіст між ноги. Але асоціації, єдність, чіткий узор можна створити і семантичними, і (особливо чіткий узор) синтаксичними засобами. До того ж семантика куди більш потужний і прецизний засіб діяти на читача, бо має більш універсально прийняті ефекти. (Наприклад, коли скажеш, що у когось квадратні очі, легше знати, як більшість людей zareагує, ніж на якийсь там асонанс). Думаю, що фонетичних засобів тримаються люди так через традицію, відтоді, коли звукам мови надавали певного семантичного (і магічного) значення, твердячи, що семантика і фонетика слова нерозривно пов'язані. Нема чого й казати, що теорія ця давно заперечена мовознавством, та у нас під плащиком милосвучности, чорносвучности і так далі вона ще досі тримається.

Та, безперечно, фонетика слова не можна позбутися, і, що б я не писав, слово, хоч-не-хоч, творить якийсь фонетичний ефект. Я особисто вибираю, щоб цей ефект був складний і нечистий, радше ніж простий і чіткий, щось як різниця між, скажімо, Брукнером і Моцартом. Та мушу признатися, що лазити по словниках, як дехто робить, щоб підбирати штудерні звукові ефекти, видається мені смішним. Може, я помиляюся, але такий уже мій смак. Якщо вже бавитися фонетикою, то треба робити це так, як ще ніхто не робив. А такого я ніде не бачу.

Б. Думаю, що у випадку «Б. Е.» можна сміливо говорити про нову поетичну техніку, новий спосіб схоплення дійсности. Наскільки це в тебе розрив з попередніми поетичними збірками і наскільки — їхнє логічне продовження?

Т. До «Б. Е.» я прийшов досить поволі і, мені здається, поступово. Сталося це приблизно так. — Після першої моєї збірки, яка постала досить несподівано й спонтанно, я почав мучитися над моєю наступною збіркою і над прозою. (Друга книжка завжди найважча). Пригадую, що найбільше мене томили в цій праці ті уступи, які були для мене нудні, але які я тоді уважав за потрібні для того, щоб книжка «була такою, як має бути». Це стосувалося передусім прози, але до певної міри й поезії. Трудячись отак над одним романом (майже все з цього періоду залишилося недрукованим), я врешті вирішив кинути його і писати тільки про те, що мене цікавило. Так постала «Ідеалізована біографія», яка цілістю складається з коротеньких картин чи думок. Ця постанова

— це найкраще, чого я навчився за всі роки писання, і істина ця, я думаю — єдине, чого можна в письменстві навчитися. Шкода тільки, що не дійшов я до того скоріше або що хтось мене цього не навчив. Істину цю можна підсумувати так: «Пиши тільки те, що тобі приносить приємність. Це не дасть тобі запоруки, що писатимеш добре, але, коли ти цього не робитимеш, напевно добре не писатимеш». Після цієї збірки, вже зовсім свідомо писана з тим наставленням, прийшла збірка «Спомини», де я розвинув частинно синтаксичний стиль іменникових фраз і прозової форми вірша. Теж, тому що темою цієї збірки була пам'ять, тут я вперше «опустився» на згадуваний вже емоційний рівень. Так що «Б. Е.» впливає з моїх двох попередніх збірок і формально найбільше завдячує «Споминам».

Б. Чи міг би ти назвати, хто з українських чи чужомовних письменників допоміг тобі розвинути техніку, яку ти вживаєш у «Б. Е.»?

Т. На це мені важко відповісти, бо впливи часами бувають дуже непомітні та глибокі. І зрештою, на кожного письменника впливає загальний літературний процес, яким він оточений. На це питання повинен би відповідати якийсь критик. Та скажу від себе те, що думаю. Думаю, що серед українських поетів ніхто не мав впливу на мене, за винятком хіба Василя Барки, який ще своїми першими віршами з «Океану» показав мені, як не треба журитися про читача та вперто плекати собою створений стиль. Серед чужих поетів — о, диво див — не Еліот і не Льюїс, як це твердить дехто з типом українським неуцтвом, не знаючи інших імен. (Коліс хтось мені закидав, що я наслідую Джорджа Еліота). Еліота я, коротко кажучи, не люблю і ніколи не любив. Льюїс, хоч я його і ціную і перекладав, мені далекий своїм ліризмом. Правда, Льюїс «Поет у Нью-Йорку» і тематично, і формально має якесь споріднення з «Б. Е.», однак це можна пояснити біографічною подібністю; хоч, може, й нехай висловляться критики (я свідомо до цієї книжки не старався нав'язувати). Ранній Пабль Неруда мав на мене сильний вплив, та вже від довгого часу Неруда не подобається мені своєю формальною хаотичністю, браком логічного пов'язання картин і, особливо в пізніших поезіях, по-дитячому наївною філософією. (Може, хтось здивується, але два з моїх найбільш улюблених українських поетів — це Зеров і Ольжич). Думаю, що найбільший вплив мав на мене Рембо. — Не своїми ранніми віршами, які у нас перекладали, і навіть не «Сезоном у пеклі», а пізнішими (посезонівськими) «Ілюмінаціями». Може, саме ритміка його віршів навала мене на ритміку і синтаксу «Споминів», які, як я вже сказав, вплинули на «Б. Е.», та рання його теорія поезії (наприклад, віддавання кольорів звуками), яку він, до речі, пізніше сам висміяв (у «Сезоні в пеклі»), діаметрально протилежна до моїх поглядів. Так само протилежний — символізм, в який, на

мою думку, трохи силоміць, його пізніше впхали. (Під кінець своєї творчості Рембо твердив, що майбутня поезія буде раціональною, і коли його мати спитала, що таке «Сезон у пеклі», він відповів, що дослівно те, що він написав). Одначе, для інформації загальної публіки, хочу заявити, що не Еліот, не Льюрка, не Неруда, а Рембо є моїм улюбленим поетом.

В. Перейдімо тепер до питань більш загального характеру. Цього року в «Сучасності» не раз полемічно зачіплювалося питання мови еміграційного письменника, а зокрема — мови нью-йоркських поетів. Ти, певне, також пригадуєш крайню протилежні оцінки твоєї мови. — Рубчак в «Поезії антипоезії» говорить про свідому дистиляцію чи інтернаціоналізацію мови, тоді як Іван Кошелівець закидає тобі неорганічне напластування німецьких і англійських елементів на українську мову, з якою ти, мовляв, не маєш живого зв'язку.⁶ Я свідомий, що це могла б бути тема на обширну статтю, але прошу тебе однак коротко висловити свій погляд на це важливе питання.

Т. Про функцію мови в літературі я власне пляную написати окрему статтю, тому тут обмежуся якнайстислішою заувагою. Ми, в загальному, нація відстала. Це стосується і мовознавства. У нас мало хто розуміє, що таке мова, як вона розвивається тощо. Поняття про мову, загально прийняті у нас — це поняття 19 століття: критерії діяхронного мовознавства, якого не вміють відділити від синхронного, теза «правильної» мови, яка виводиться ще з граматики *Port Royal* 1600 року, і так далі. До того ж, у нас ще та проблема, що, через історію нашої нації і хронічну бездержавність (це так, як хронічна бігунка), не виробилася мова, яку навіть умовно можна було б назвати стандартною, себто, така, якою послуговується практично вся освічена верства, як є справа, наприклад, з англійською чи німецькою мовами. І, нарешті, у нас шаліє якась несамовита епідемія псевдомовознавства, де кожен, хто сяде за редакторський стіл (це відноситься частинно і до моєї скромної особи, так що це не обов'язково в чийсь городчик камінчик), чується зобов'язаним підстригати мову дописувачів під той горщик, що в нього під рукою. Тому то турбота критиків про мою мову мене не хвилює, бо, на мою думку, українська мова ще не скристалізована, а якою вона буде, коли скристалізується, — сам Бог відає. (Якщо ж вона піде остаточно в тому напрямку, в якому йде сьогодні, то цур їй та й пек, краще я від неї відречуся). Але, навіть коли б українська мова була скристалізована, турботи критиків мене не хвилювали б тому, що я вірю, що суть літературного твору незалежна від мови оточення, серед якого він написаний. Не буду детально доводити це тут, бо тоді не було б потреби писати статтю, а тільки скажу корот-

⁶ Про переклади і різне інше, «Сучасність» за квітень 1969, стор. 61.

ко, що підписуюся під поглядом, під яким тепер підписується принаймні добра частина мовознавців, що мова нації не однастайна, а складається з ідіолектів, себто, з мов кожного її члена, так що, так чи інакше, кожний говорить своєю мовою. Далі, для мене літературний твір — це ніщо інше, як збір інформації, закодований у мові. Ця інформація закодована в семантиці, і в синтаксі, і в фонетиці цієї мови, і навіть, часами, в її правописних помилках (наприклад, «Гриць Зозуля»). Єдине, що потрібне для твору в додатку до нього самого — це ключ його розшифрування. Коли він є, тоді твір можна розкодувати, закодувати його в іншій мові, і оригінальну мову викинути. Часами це може бути практично неможливе, часто твір може видаватися несмачним тому, що читач не знає або не хоче знати ключа до мови письменника, але правди не заперечиш. Подивімося, як справи стояли б, якби було інакше і вартість літературного твору була залежною від мови його оточення. Припустім, що якийсь собі український письменник — поганий поет тому, що пише він якоюсь сумішшю говірок та чужих мов. Тепер припустім, що раптом на Україні робиться політичний переворот (хто з нас про це не мріє) і владу перебирає в руки група людей, які говорять такою ж сумішшю говірок та чужих мов, як і наш поганий поет. І так, як це робиться тепер на Україні, декрет за декретом, вводить ця група людей в українську мову (може, вони особисті друзі цього поганого поета) всю цю мовну саламаху. І так, як це робиться з русизмами сьогодні, за якийсь час ця саламаха там прищеплюється. І диво: за якихось десять років поганий поет зробиться добрим! Або таке: знаходять на Україні поезії якогось невідомого поета. Писані вони нібито мовою українською, яка, одначе, ближча до білоруської. І який це поет — поганий український чи кращий білоруський? — Без пашпорта не розбереш. А далі вартість поета мінялася б з часом так, як міняється мова. — Чи така теорія літератури чогось варта? Може, чогось варта, але чи не краще мати теорію, яка незалежна від політичних переворотів, пашпортів та годинників. Але, слава Богу, ця «мовознавча» теорія навіть в українців не застосовується послідовно (навіть ми настільки не дурні). — Застосовується вона тільки там, де кому потрібно. От, наприклад, немає сумніву, що мова Шевченка різниться від того, що називають стандартною українською мовою (кожний собі окремо) більше, ніж мова когонебудь з поетів Нью-йоркської групи. Якщо ні, то прошу, зробіть конкорданцію і доведіть! Але про це не говориться. Або твердиться, що Тичина великий поет саме тому, що він так майстерно уживав елементи чернігівської говірки в своїх поезіях.⁷ Тоді, коли нападають на когось за галичанізмами, треба казати, що це тому, що не уживає він їх майстерно, а не тому, що це галичанізмами. (Але, Господи, це так ясно, що з майстерністю це не має нічого

⁷ І. Кошелівець, там таки, стор. 65.

спільного, тільки з галичанізмами. Чи якийсь неологізм майстерний чи ні, видно з того, чи він прийметься, чи ні. Коли ж, як тільки щось нове появиться, на нього нападають, то як воно прийметься? Говорячи про галичанізми, я повинен був вжити слова «американізми», бо мене особисто це більше цікавить, та тут треба було б розбивати всілякі міти про органічність і неорганічність, на що не маємо сьогодні часу). А на кінець дозволь зауважити, що, звіривши кілька текстів тут і там, я прийшов до переконання, що така мова, якою пише І. Кошелівець, на Україні вже не вживається. Так що ледве чи варто говорити тут про якісь «живі» зв'язки. Але з цієї причини не збираюся нікому виставляти свідомство смерти чи піддавати думку про самогубство. Журитися нема про що. Людина звекає до всього — навіть до того, що не знає мови. Я, наприклад, вже звик.

Б. З твоєю теорією про брак стандартної української мови як і з твоєю ідеалістичною концепцією про незалежність літературного твору від мови оточення — мені особисто тяжко погодитися. Отож чекаю, щоб ти переконав мене в ширшій статті. Але перейдім до трохи іншої теми. Твій погляд на проблеми нашої літератури, здається, не менш песимістичний, ніж погляд на стандартну мову...

Т. Чому песимістичний? Хіба ти не погоджуєшся, що головною нашою проблемою є вихід із провінціалізму, себто створення творів, які могли б мати загальнолюдське значення? Найбільше затримує в провінціалізмі українську літературу (та й взагалі культуру) свідоме чи несвідоме бажання творити літературу «національну», основану на вже існуючих традиціях і дорібках. А тому, що ми нація малорозвинена, яка ще вчора була майже повністю селянська, це зводиться майже виключно до етнографізму. Про недоречність такого наставлення нема чого й говорити. Якщо якась література (чи знову культура) виявляє якісь чіткі спільні риси, то це не через якусь мітичну органічність тих духових рис з фізичними рисами нації (хіба знайдеться десь в Європі якась нація, що антропологічно однотайна?) чи з географією та кліматом території, яку ця нація заселює, — а через розповсюдженість традицій, поглядів та проблем, притаманних цій нації. У давнину, коли рухливість людей була дуже обмежена і віддаллю, і кордонами, а масова виміна інформації між націями не існувала, були причини для того, щоб нації витворили якісь чіткі культурні риси, включаючи й літературні. Сьогодні ж, коли подорож на місяць є світовою проблемою і за нею слідкують у той самий час на протилежних кінцях земної кулі, а романи певних письменників виходять того самого дня двома, трьома, а то й більше мовами, цей нахил є мінімальний. І врешті, панове, ви, що найбільше говорите про національну культуру, — найбільше гордитесь такими речами, як українське барокко в літературі і мистецтві; а якби наші предки тих часів, коли творилося це барокко, думали

так, як ви, вони були б його не допустили, бо коріння його було «неорганічне», бо було це спочатку тільки «ялове наслідування» польських, німецьких чи італійських стилів! Тоді чому казати собі «стоп» тепер? З свого боку, я в принципі не виступаю проти послуговування українськими темами і традиціями, якщо це виходить з коріння письменника. Коли хтось виріс на українських народних піснях і Тичині, то зовсім правильно й логічно, щоб він вів від них свою творчість туди, куди вона логічно йде. Але він мусить вести її від них, а не триматися їх ноги, як лоша кобили, і слово «логічно» включає якийсь зв'язок з сучасним літературним світом, включаючи й закордонний. (Правда, може бути якийсь геніяльний схимник винятком, але, як знаємо, винятки тільки підтверджують правило). Алеж, якщо хтось виріс в Америці, про народні пісні й Тичину тільки чув, а, може, й не чув, то хіба він мусить проходити спеціальний курс, щоб бути українським письменником? Якщо він чується українцем і хоче писати українською мовою (тобто, якоюсь підклясою її), то чому йому забороняти це робити? Ану ж, розпічне він якийсь український «ізм», з якого ваші нацадки за триста років будуть горді.

А врешті, панове, навіщо це все? Чи писання про козаків, про красу України і тому подібне врятує Україну, якщо вона вмирає? З добрих письменників виходять препогані пропагандисти, і тому, якщо ви вірите, що Україна вмирає, збирайте гроші, підіть до доброго пропагандистського підприємства, і хай воно вам проведе кампанію. А письменників залишіть, хай вони собі орють свою ниву, може, дасть вона їм якийсь маленький урожай, який пригодиться, коли Україна буде врятована... Взагалі, щоб закінчити цю доволі безформну відповідь на безформне питання, я хотів би кинути відоме гасло Хвильового, змінене для нашого часу: «Українці, а не Україна!» Це значить, що українська література мусить відбивати проблеми поодиноких українців, тобто письменників, які її творять, а не якісь мітичні загальнонаціональні проблеми. Ті національні проблеми, що суттєві, будуть і особистими проблемами письменників, і тому про них писатиметься, а про ті, що не будуть особистими, не варто писати. Так буде найкраще. І, може, так знайдеться шлях з провінціалізму.

Б. У цьому числі «Сучасности» появляється вибір віршів з твоєї недрукованої збірки «Пісні е-е». Чи ти згідний сказати нашим читачам про поетичний задум цієї книжки?

Т. В «Піснях е-е» я хотів взяти форму і теми популярних тепер пісень (особливо англійської групи бітельсів) і показати, що в них теж криється поезія. Взагалі, я захоплений сучасною популярною музикою. Думаю, що вона вже перейшла в своєрідне мистецтво.

Т. Тому, що пісні повинні бути легкі, повинні співатися (співучість віршів у книжці умовна — вони не мають регулярного ритму, і я не наслідую пісень бітельсів, тільки даю їхні поетичні відповідники). «Б. Е.» надокучила мені своїм важким ритмом, і тому я пішов у протилежний бік. Одначе хочу зауважити, що зараз же в наступній збірці «Анкети» я пішов до ще сухішого прозового ритму.

Б. Які в тебе дальші задуми?

Т. Кінчаю збірки «Поезії про ніщо» та «Вино і ропа», яку розпочав уже більше десяти років тому. Хочу написати статтю про відношення мови до літератури. Потім візьмуся за один англійський роман і теж за роман, писаний за допомогою кібернетичної машини. Це покищо все.

Б. Від імени редакції дякую тобі за інтерв'ю.

Т. Дякую за нагоду висловитися так широко про стільки цікавих мені тем.

Вірші про народження

Юрій Коломиєць

ТЕМА I

Діти народжуються
по-різному:
у різаних ліжках,
у різних світах,
часах,
у різні часи...
У трамваях, у трамвах,
у травах
на ряднах роси.

Щасливі приходять
на світ,
де бурі,
де кулі,
де пожарищ вогні.

Де за поживу:
живиця кисню, полумисок
сонця
і небо води.

І поезії, як діти:
бувають вутлі, тендітні
і пишні,
а бувають просто
живі.

ІЗ КІНО

На екрані тіні і люди
без суті.
Давнина недоказана з дому
Романових.
І всією Росією зарослий
Распутін
імперію лічить на царських
диванах.

Це диво про дивний
кінець
і початок,
про дивну країну,
де распутіни родяться
із чорною силою.

СИРЕНА

Уночі гаснуть прянощі
листя.
Уночі наче навмисно прокидається
поезія,
під плямами ліктів,
неначе
дитина в ненародженій
пісні.

Узяв би і вишив би
себе,
як розведену каву згвалтованим
місяцем.

Берешся за небо і цілуєш губи
вікон.
Облизуєш стогін сирен
на фіранках.
Це напевно повезли
жінку, —
принаймні вона народить
дитину.

Король Лір

ЗАКІНЧЕННЯ

Вільям Шекспір

У перекладі Василя Барки

ДІЯ П'ЯТА

1

Британський табір біля Дувру.

Вихід: при барабані і прапорах — ЕДМУНД, РЕГАНА, ОФІЦЕР і ВОЯКИ.

ЕДМУНД (до ОФІЦЕРА) Дізнайся від герцога — останній намір чи триває, чи відтоді нараджено чимнебудь змінити напрямок: він повний зміни і самоосуду, — звісти його бажання стало.

Відхід: ОФІЦЕР.

РЕГАНА Гінця сестри либонь біда спіткала.

ЕДМУНД Цього, мадам, бояться треба.

РЕГАНА От, пане любий, вам знана доброта моя до вас.

Скажіть, але правдиво, — тільки правду говоріть: чи ви не любите сестру мою?

ЕДМУНД Чесотною любов'ю.

РЕГАНА А не знаходили дороги мого брата — до забороненого місця?

ЕДМУНД Ця думка зводить вас.

РЕГАНА Боюся, ви давно були в зв'язку і злонені, як тільки можна, з нею.

ЕДМУНД Ні, я, мадам, клянуся честю.

РЕГАНА Ніколи не стерплю її: мій пане дорогий, близькі не будьте з нею.

ЕДМУНД В мені не зневіряйтесь.

Вона — і герцог, муж її!..

Вихід: з барабанами і корогвами — ОЛБЕНІ, ГОНЕРІЛЬЯ, СОЛДАТИ.

ГОНЕРІЛЬЯ *(на сторону)* Я радше битву цю програю, ніж сестра мене розділить і його.

ОЛБЕНІ Прощу ласкаво, дуже люба сестро!

Я, пане, чув: король прийшов до доні із іншими, кого в державі нашій утиск примусив скаржитись. Де бути чесним я не міг, не став ніколи смілим: до цієї битви зрушає нас — що вдерлась Франція в наш край, а не що кріпить короля і тих, кого, боюся, найсправедливіші тяжкі причини в спротив зводять.

ЕДМУНД Ви, пане, кажете шляхетно.

РЕГАНА Мізкування це — чого?

ГОНЕРІЛЬЯ На ворога еднаймось разом, бо ці домашні і приватні сварки не справа — тут.

ОЛБЕНІ Тож вирішимо ми з військовою старшиною про наші дії.

ЕДМУНД В шатро до вас явлюся зараз.

РЕГАНА Ти, сестро, йдеш зо мною?

ГОНЕРІЛЬЯ Ні.

РЕГАНА Це найпідхожіше. Прощу, зо мною йди.

ГОНЕРІЛЬЯ *(на сторону)* Агей, я знаю загадку. — Піду.

Вихід: ЕДГАР, перебраний.

ЕДГАР Як мали б, ваша милость, говорити з бідаком таким, то вислухайте слово.

ОЛБЕНІ *(до тих, котрі відходять)* Я дожену вас.

(Відхід: усі, крім ОЛБЕНІ й ЕДГАРА.)

Кажі.

ЕДГАР До битви лист оцей відкрийте.

Як ваша перемога буде, хай покличе сурма того, хто дав його: хоч жалким виглядаю, поставлю вояка — і доведе в двобой, що всвідчується тут. Коли ж невдача вам — на світі вашій справі край, і змова затиха. Щасти вам доле!

ОЛБЕНІ Побудь, я прочитаю лист.

ЕДГАР Заборонено мені.

Як час послужить, хай герольд покличе — з'явлюся знову.

ОЛБЕНІ Ну, будь здоров: твій лист я перегляну.

Відхід: ЕДГАР. Вихід: повертається ЕДМУНД.

ЕДМУНД Показується ворог: стягуйте свої війська.
 Ось тут оцінка сил його —
 від розвідки докладної. Та поспішати вам
 тепер доконче.
 ОЛБЕНІ Ми сповнимо, що вимагає час.

Відхід: ОЛБЕНІ.

ЕДМУНД Обом цим сестрам я в любові клявся.
 Одна підозрить другу, як ужаленець, бува —
 гадюку. З них котру я мушу брати?
 Обидві? Чи одну? Чи жодну? Жодна не врадє,
 як лишаться живі обидві. Брати удову —
 це довести сестру до сказу, Гонерілью.
 І ледве чи я здійсно замір,
 як буде муж її живий. Що ж, нам на вжиток
 його лице владує — в битві. Це лиш вийде, —
 і хай сама, позбутись рада, зладить:
 щоб поспіхом його згубити. Як прощення
 він змислив для Корделії і Ліра, —
 раз битва виграна, й вони у нашій владі,
 від нього змилювання не побачать: бо мій стан
 велить, аби я діяв, не перечивсь.

Відхід.

2

Поле між двома таборами.

Трублять до битви поблизу. Вихід: переходять, при барабані та прапорах, ЛІР, КОРДЕЛІЯ і ВОЯКИ — через сцену. Віддаляються. Вихід: ЕДҒАР і ГЛОСТЕР.

ЕДҒАР Тут, батьку, тінь від дерева беріть
 за доброго господаря. Моліться, щоб здолало право.
 Коли й вернуся знов до вас,
 то втішення вам принесу.
 ГЛОСТЕР Хай Божа милість буде з вами.

Відхід: ЕДҒАР. Шум битви і — сигнал відступу. Вихід: повергається ЕДҒАР.

ЕДҒАР Мерщій відділь, дідусю, руку дайте!
 Програв король Лір, він і доня — бранці.
 Ходімо: дайте руку!

ГЛОСТЕР Вже далі — ні. Людина може згнити й тут.
 ЕДГАР Що, знов думки недобрі? Люди витривати мусять
 відхід свій звідси, як і вхід сюди.
 Дозрілим бути — все! Ходім.
 ГЛОСТЕР І це теж правда.

Відхід.

3

Британський табір біля Дувру.
Вихід: як переможець, із барабаном і прапорами — ЕД-
МУНД. ЛІР і КОРДЕЛІЯ — полонені. СОЛДАТИ, КАПІ-
ТАН.

ЕДМУНД Візьміть їх з офіцерів хтось: вартуйте добре,
 аж — тих верховну волю спершу визнаєм,
 що їх судити будуть.

КОРДЕЛІЯ Ми не перші,
 хто з наміром найкращим наволік найгірше.
 За тебе я, королю згнічений, пририта,
 а то могла б розхмурити похмурість долі-зрадки.
 Чи не побачим дочок цих і цих сестер?

ЛІР Ні, ні, ні, ні! Ходім, геть — у тюрму.
 Ми вдвох співатимем, як птиці в клітці:
 коли проситимеш благословення, — я навколішки впаду
 і попрошу простити: житимем отак,
 молитись будем і співати, і вести казки, сміятись
 на візлотних метеликів, шальвірців бідних чути
 з вістками двору, і помовим з ними теж —
 хто стратив, хто здобув, хто в милості, хто ні,
 і розбирати загадки речей,
 немов розвідчі Бога, і переживем
 в тюрмі камінній каверзи та секти величинних,
 котрі — в приплив при місяці й відплив.

ЕДМУНД Візьміть їх геть.

ЛІР За жертву цю, Корделіє моя,
 самі боги звивають фіміям. Тебе знайшов?
 Хто ділить нас, хай він огонь з небес несе
 й викурює, мов лисів, звідси. Витри очі.
 Тих — пошесті зжеруть, їх м'ясо й шкіру,
 раніш, ніж плакати змусять нас. Побачим, як сконають
 — перш.

Ходім.

Відхід: ЛІР і КОРДЕЛІЯ, вартовані.

ЕДМУНД Сюди йди, капітане; тш!
 Візьми цей лист: піди з ним до тюрми.
 На ступінь я тебе підвищив; коли зробиш,
 як лист наставляю, то путь собі вторуєш
 до благородних станів. Знаєш сам, що люди —
 такі, як час: тендітносердим бути
 не личить до меча. Великий твій справунок
 питань не зносить: зробиш, то скажи,
 а ні — статкуйся в інший спосіб.

КАПІТАН Зроблю, мій пане.

ЕДМУНД Отож. І знайся щасний, коли сповнив.
 Тям, я сказав: негайно, зладь це так,
 мов маю вже — готове!

КАПІТАН Не можу я гарби тягти, овса не їм, —
 як праця ж людська, я зроблю.

*Відхід: КАПІТАН. Сурмний туш. Вихід: ОЛБЕНІ, ГОНЕ-
 РІЛЬЯ, РЕҒАНА, інший КАПІТАН і СОЛДАТИ.*

ОЛБЕНІ Сьогодні ви відважний рід з'явили, пане,
 всміхнулась доля вам: дістали бранців,
 хто супротивники були в змаганні дня цього.
 Я вимагаю їх, аби вчинити з ними,
 як знайдем по заслугах їхніх та безпека наша
 нарівні визначити може.

ЕДМУНД Гадав я, пане — так годиться:
 послати ветхого мізерця короля
 в котресь ув'язнення і під належну варту.
 Причари має вік його, ще більш звання —
 йому здобути спочуття поспільства,
 й проти очей списи вербовані звернути — нам:
 командувачам їх. Послав з ним королеву:
 резон той самий, і вони готові
 на завтра чи на дальший строк з'явитись,
 де будете судити. Ми в цей час
 потієм і кривавимся: друг стратив друга,
 і врозпал проклинаються найкращі сварки
 від тих, хто гостроту їх чує.
 Питання про Корделію та батька
 підхожішого місця вимага.

ОЛБЕНІ Дозвольте терпеливо, пане,
 вважаю вас як підданого в цій війні,
 а не — як брата.

РЕҒАНА Це — як хочем ми його пошанувати.
 Чей наша воля вимагатися могла —

раніш, ніж ми сказали так. Провадив наше військо,
ніс повновластя стану і особи в мене:
як представник найближчий знятись може
і зватись нашим братом.

ГОНЕРІЛЬЯ Не так запально:
своею гідністю він сам піднявся
більш від твого надання.

РЕГАНА В моїх правах,
від мене владний, він найкращим рівня.

ГОНЕРІЛЬЯ То б найповніш — якби тебе пошлюбив.

РЕГАНА Бувають часто з жартунів пророки.

ГОНЕРІЛЬЯ Ей, ей!

Те око, що тобі сказало так, — зизате.

РЕГАНА Нездужаю, а то б відповіла
від печінок гарячих. Генерале,
бери моїх солдатів, бранців, спадок,
розпоряджай усім: від мене. Піддалась фортеця.
Посвідчить світ, що тут тобі підношу:
мій пан і муж.

ГОНЕРІЛЬЯ Гадаеш: порадіти ним?

ОЛБЕНІ Наказ: «лиши його!» — не в вашій добрій волі.

ЕДМУНД І, пане, не в твоїй.

ОЛБЕНІ Все ж, полукровку: так!

РЕГАНА (до ЕДМУНДА) Хай вдарить барабан, і докажи:
мій титул — твій!..

ОЛБЕНІ Ще стій. Резон послухай: арештую, Едмунде,
тебе:

як зрадника держави, й за співучасть —
цю позолочену змію.

(Вказує на ГОНЕРІЛЬЮ.)

Домогу ж вашу, красна сестро,
спиняю я: тут інтерес моєї жінки.
Вона заручена із паном цим,
і я, їй муж, стаю напроти змовин ваших.
Як заміж хочете, дарить любов мені, —
моя дружина заручилась.

ГОНЕРІЛЬЯ От інтермедія!

ОЛБЕНІ Ти, Глостере, при зброї. Сурма хай згучить:
якщо ніхто не з'явиться двобоєм довести
твої мерзотні, явні і численні зради,
ось мій заклад:

(Кидає рукавицю.)

тобі на серці доведу,
раніш, ніж покуштую хліб, що ти — не менш ніхто,
як той, ким я проголосив.

РЕГАНА Зле мені, о, зле!

ГОНЕРІЛЬЯ *(на сторону)* А якби ні, — вже на отруту
не сповірюсь.

ЕДМУНД *(кидаючи рукавицю)* Ось мій протизаклад:
ким би не був на світі,
хто зрадником мене карта, по-негодяйськи бреше.

Звіть сурмою: хто зблизитися сміє,
на ньому і на вас — на кому ж ні? — я твердо
і честь мою, і правду доведу.

ОЛБЕНІ Герольде, гей!..

ЕДМУНД Герольде, гей, герольде!

ОЛБЕНІ На власну мужність покладайсь. Твої солдати,
всі рекрутовані в мое ім'я, так само —
побрали розпуск.

РЕГАНА Зроста в мені моя недуга!

ОЛБЕНІ Їй негаразд. Провадьте в мій намет.

(Відхід: РЕГАНУ виводять. Вихід: ГЕРОЛЬД.)

Підходить, герольде. Хай заграє сурма,
і от що прочитай.

КАПІТАН Сурмачу, грати!

Гучить сурма.

ГЕРОЛЬД *(читає)* «Якщо котрий чоловік рангу і стану
з військового реєстру бажає довести про Едмунда, гада-
ного графа Глостера, що він — багатократний зрадник,
то хай з'явиться на третій поклик сурми: цей пригото-
ваний до захисту».

ЕДМУНД Заграти!

Перша сурма.

ГЕРОЛЬД Знову!

(Друга сурма).

Знову!

*Третя сурма. Відгукується сурма поблизу. Вихід: ЕДГАР
— по третьому кличі — озброєний. СУРМАЧ поперед
нього.*

ОЛБЕНІ СпитаЙ його про наміри: чому з'явився на погук сурми.

ГЕРОЛЬД Хто ви?

Імення ваше й ранг, та відгукнулися чого на виклик цей?

ЕДґАР Знайте, страчене мое ім'я — від зуба зради згрижене й роз'їдене червою, а все ж я — значний, як противник, що я з ним справитись прийшов.

ОЛБЕНІ Який противник?

ЕДґАР За Едмунда, за графа Глостера, хто речник?

ЕДМУНД Він сам: ти що до нього скажеш?

ЕДґАР Бери свій меч.

Тож, як мої слова шляхетне серце скривдять, твоя рука встановить справедливість. Тут — моя.

Гляди, це — привілей мого стану, присяги лицарства й заняття. Протестую я — хоч сила в тебе, гідність, юність і високість, меч переможця й доля, свіжо викута з огню, завзяття й сміливість, ти — зрадник, фальшивий до твоїх богів, до брата й батька. Ти змовник проти принца добросвітлого цього.

Від маківки твоєї голови —

вниз і до праху під стопою, найбільше жабоплямний зрадник. Вимов: «ні», — цей меч, рука і мій найкращий дух прямують тобі до серця довести, куди і говорю: ти брешеш.

ЕДМУНД З обачности, ім'я твоє спитати мушу, але, як вигляд — гожий твій і войовничий, і мова в знаках виховання дише, то осторогу і докладність можу певно обійти, по правилу лицарства. Зневажаю і жбурляю назад, на голову твою, ці зради — з брехнею, ненависною, як ад, тобі залити серце: як ще склизять і ледве б'ють, — мій меч подасть туди їм наглий шлях, де й прикиплять навіки. Сурми, грайте!

Трубиться. Їх битва. ЕДМУНД падає.

ОЛБЕНІ Зостав живим! Зостав живим!

ГОНЕРІЛЬЯ Глостере, це — підступ!

Ти, на закон війни, не мав відповідати незнамому противнику: тебе не подолали, але стуманили й звели.

ОЛБЕНІ Вуста закрийте, дамо,
або оцим листом спиню.

(До ЕДМУНДА.)

Дивіться, пане!

(До ГОНЕРІЛЬЇ.)

Від всіх імен ти гірша: власне зло читай.

Не рвати, леді! Бачу я, що знаєш це.

ГОНЕРІЛЬЯ Хоч би і так. Мої закони, не твої.

За це — хто може ставити мене на суд?

ОЛБЕНІ Найпотворніш! О!

Чи знаєш ти цей лист?

ГОНЕРІЛЬЯ Не питайся, що я знаю.

Відхід: ГОНЕРІЛЬЯ.

ОЛБЕНІ Ідіть за нею. В розпачі вона — догляньте.

ЕДМУНД У чому винуватите, я це зробив —

і більш, далеко більш. Розкриє час.

Минає це, я — теж. Але хто ти,

що проти мене так щастить? Коли шляхетний,
тобі прощаю.

ЕДГАР Обмінняємось милосердям.

Із крові я не менший, Едмунде, від тебе.

Як більший, то мене ти більше скривдив.

Мене звуть Едгар, син твого отця.

Боги є справедливі, й з наших любосних пороків
знаряддя роблять — покарати нас:

за темне і прогрішне місце, де родив тебе,
він заплатив очима.

ЕДМУНД Широ ти сказав. Це правда.

Обходить колесо весь круг. Я тут.

ОЛБЕНІ Здається, вже сама хода пророкувала
шляхетність королівську. Я обняти мушу.

Хай скорб розколе серце, якщо я коли
ненавидів тебе або отця твого.

ЕДГАР Знаю це, достойний принце.

ОЛБЕНІ Де ж ви ховались?

Як взнали про нещастя батька?

ЕДГАР Піклуючися ним. Ось — оповідь коротка.

Як розкажу, мені вже серце може розірватись.

Аби відбігти від кривавої об'яви,

що слідувала вблизь, о сьлодкість життя, —

аж ми мремо в біль смерти радше щогодини,
ніж зразу вмerti! — вивчила мене вмінитись
в рубіж безумця, взяти подобизну,
що пси гидують. І в тому уборі
я стрів, з обручками кривавими — отця свого,
їх самоцвіти щойно втрачено: став поводитир
і вів, для нього жебрав, рятував з відчаю.
Ніколи — о моя вина! — не відкривавсь йому,
аж ось, за півгодини, як оружний був,
не певен, хоч надіючись, про добрий успіх цей:
просив його благословення, й від початку до кінця
сказав про пілігримство. А його розбите серце,
ах, надто вже слабе борню тримати
між крайнощами почуттів, утіхи й горя, —
всміхнувшись, розірвалось.

ЕДМУНД Мене ця мова зворушила,
і, може, принесе добро. Та далі говори,
бо, видно, що сказати маеш більше.

ОЛБЕНІ Як більше, більше скорбного, то стримай,
бо я, ще мить, і не втамує сліз,
це чуючи.

ЕДґАР Могло б здаватись: тут межа —
як хто не любить горя; але інше,
коли подати надто, — куди більше вчинить
і перевищить крайність.

Як я жалівся вголос, — чоловік прийшов,
він, бачивши мене в найгіршій стані,
разивсь мого бридкого товариства, а спізнавши,
хто так терпів, — він дужими руками
припав мені на шию й тяжко заридав,
аж наче небо зрушив. Кинувся до батька.
Сповів найжаліснішу річ про Ліра і про себе,
що слух коли приймав: вона у дбзбір
його нещастя росла надсильно, й струни життьові
вже рвались. Двічі загукала сурма —
і я нестямного зоставив.

ОЛБЕНІ А хто ж це був?

ЕДґАР Кент, пане, Кент — вигнанець. Перебравшись,
пішов за королем повраженим: служив,
як невластиво й для раба.

Вихід: ДВІРЦЕВИЙ із закривавленим ножем.

ДВІРЦЕВИЙ На поміч! О, допоможіть!

ЕДґАР Чим помогти? . .

ОЛБЕНІ Чоловіче, говори!

ЕДҒАР Чого цей ніж в крові?

ДВІРЦЕВИЙ Він гарячий, він димить!

Прийшов якраз із серця — о, вже мертва!

ОЛБЕНІ Хто ж — мертва, говори!..

ДВІРЦЕВИЙ Це ваша жінка, пане, ваша жінка, і її
сестра,

від неї струена: вона призналась.

ЕДМУНД Я заручився з обома: всі троє

тепер одружимося відразу.

ЕДҒАР Надходить Кент.

ОЛБЕНІ Несіть сюди тіла: живі чи мертві.

(Відхід: ДВІРЦЕВИЙ.)

Це — суд небес, що нас примушує тремтіти,
а не зворушує жалем.

(Вихід: КЕНТ.)

О, це він?

Не дозволяє час на урочистість,

що звичаї самі велять.

КЕНТ Я прийшов

сказати королю моему й панові: добраніч.

Він тут?

ОЛБЕНІ Велика справа в нас забута!

Де, Едмунде, король — скажи? І де Корделія?

Ти бачиш, Кенте, ці тіла?

Вихід: вносять тіла ГОНЕРІЛІ і РЕҒАНИ.

КЕНТ Ах, це — чому?

ЕДМУНД Все ж Едмунда кохали:

одна струїла другу із-за мене,

тоді й себе убила.

ОЛБЕНІ Навіть так. Закрийте їм обличчя.

ЕДМУНД Я з смерти задихаюся... Добро зробити хочу

напроти вдачі власної. Шліть скоро —

мерщій уже, до замку, бо я вирок дав

згубити Ліра і Корделію:

таж миттю шліть!

ОЛБЕНІ Бігом, о, мчіть! Бігом!..

ЕДҒАР До кого, пане? В кого — розказ? Шліть свій

знак відміни!

ЕДМУНД Помислено, як слід: візьми мій меч і капітану дай.

ОЛБЕНІ Спіши, як про своє життя!

Відхід: ЕДґАР.

ЕДМУНД У нього розказ — жінки вашої і мій: повісити Корделію в темниці і звинуватити їй розпач власний, що знищила сама себе.

ОЛБЕНІ Боги хай захистять її! Несіть його відціль.

Відхід: ЕДМУНДА виносять. Вихід: ЛІР з КОРДЕЛІЄЮ на руках, ЕДґАР, ДВІРЦЕВИЙ та інші, слідуючи.

ЛІР Волайте ви, волайте! О, ви люди із каміння: я, мавши язика і очі ваші, вжив би так, щоб небозвід розбився. Відійшла навік. Я знаю — коли мертвий хто і хто живий. Вона вже мертва, мов земля. Позичте люстро: як подих звогчить чи затьмить кришталь, ну, то жива вона.

КЕНТ Це — судний день?

ЕДґАР Чи видище того страхіття?

ОЛБЕНІ Небеса, впадїть і зникнїть речї.

ЛІР Перо ворухнїться... Жива! Як справді так — це щастя викупляє всі скорботи, що я колибудь стерпів.

КЕНТ О володарю добрий!

ЛІР Благаю, прїч!

ЕДґАР Чеснотний Кент, ваш друг.

ЛІР Чума на вас, мордерники, зрадливці всі!

Я мїг спасти її. Ось — відійшла навік.

Корделїє, Корделїє, побудь хоч трохи. Га? —

Що кажеш? Голос в неї завжди милий, м'який і кроткий був — чудова рїч в жїнок.

Я вбив челядця, що тебе повісив.

ДВІРЦЕВИЙ Панове, правда: вбив.

ЛІР Приятелю, чи не так?

Збачався день: я добрим палашїем разким мїг змусити, хай скачуть. Я старий тепер, і ці турботи мїць мою звели. Хто ви?

У мене очі — не з найкращих: прямо вам кажу.

КЕНТ Як доля хвалиться, що двох ненавидить і любить, то одного з них бачим тут.

ЛІР Тут сўтемно. Чи ви не Кент?

КЕНТ Він самий,

слуга ваш Кент. Да Каюс, ваш слуга?

ЛІР Він молодець, сказати можу вам.

Рубнути міг і — бистро. Вмер і згнів.

КЕНТ Ні, добрий пане, я — той самий чоловік.

ЛІР Побачу зараз.

КЕНТ Хто, з розладу і підупаду, спершу
ступав за вами в скорбні кроки.

ЛІР Ви прошені сюди ласкаво.

КЕНТ Ні! — вже й ніхто: усе безрадісне, похмуре й
смертне.

Себе згубили ваші старші дочки
і в розпачі померли.

ЛІР Єй, так я думаю.

ОЛБЕНІ Не знає він, що каже, і це — марне,
що поставляємось йому.

ЕДГАР Безплідно зовсім.

Вихід: ПОСЛАНЕЦЬ.

ПОСЛАНЕЦЬ Мій пане, Едмунд — мертвий.

ОЛБЕНІ Це ж неважниця вже тут.

Наш намір знати вам, панове і шляхетні друзі.

Яке утішення на цей великий підупад можливе, —
воно подасться. Що ж до нас, то зречемо
на час життя величності старої —
йому найвищу нашу владу.

(До ЕДГАРА і КЕНТА.)

Ви — в свої права,

сповна й з додачею: що ваша честь
зверх вислуг має. Друзі всі скуштують
віддаток за чесноту, вороги ж усі —
своїх зажитків келех. О, глядіть, глядіть!

ЛІР А бідна моя — дурничок, повішена: нема, нема,
нема життя?

Чого собака, кінь, пацок життя повинні мати,
а ти — дихання жодного? Не прийдеш більше
ніколи вже, ніколи вже — ніколи.

Благаю: гудзик розстебніть мені на грудях. Вам спасибі.

Ви бачите? На неї гляньте. Гляньте: на її уста,
ви гляньте — гляньте!

Він умирає.

ЕДГАР Він знепритомнів. Пане мій!

КЕНТ Мені розбийся, серце: я благаю.

ЕДГАР Погляньте ж, пане мій!

КЕНТ Не прикріть: хай відходить дух! Той зненавидець,
хто на тортурному драбинні світу
ще б далі розтягав його.

ЕДГАР Він справді — відійшов.

КЕНТ То диво, що витерплював так довго:
життя ж своє запобирав.

ОЛБЕНІ Виносьте їх. Тепер одно справляти —
по них жалобу спільну.

(До КЕНТА і ЕДГАРА.)

Душі моєї друзі, ви обидва
керуйте в королівстві — виведіть з руїн болючих.

КЕНТ Мандрівку маю: скоро відійти.

Велитель кличе мій — відмовитись не смію.

ЕДГАР Смиритись мусим при важкій скорботі часу,
казати — що на серці, а не — що належить.

Найстарший переніс найбільш: ми, молоді,
не звідаєм того, не проживем так довго.

Відхід: під погребний марш.

В колі першому (V)

УРИВКИ (ЗАКІНЧЕННЯ)

Олександр Солженіцин

73. ДВА ІНЖЕНЕРИ

У кабінеті інженер-полковника Яконова був майор Шикін.

Вони сиділи і розмовляли як рівний з рівним, цілком приязно, хоча кожен з них зневажав і терпіти не міг другого.

Шикін говорив. Яконов дивився трішечки повз нього. Фізично він не заплющував очей, але духово заплющив їх — залишив свою крихкотілу постать у кітелі й перенісся до себе додому.

Мій дім! Мій дім — моя фортеця! Які ж то мудрі англійці, що першими збагнули цю істину. На твоїй трихітній території панують лише твої закони. Чотири стіни та дах надійно відгороджують тебе од світу, що повсякчас гнітить, шарпає, чогось вимагає.

Те, з чого складалася робота Яконова, включало у себе стільки мук, принизливих ситуацій, насилля над волею, адміністративної товчії — та й не таким молодим уже почував себе Яконов, — що він би залюбки пожертвував цією роботою, коли б міг — і зостався б тільки у своєму маленькому затишному домі.

Ранньої молодости підхопив він і засвоїв ходячу фразу: «Всі люди — сволота». І скільки він жив потім, істина ця підтверджувалась і підтверджувалась. І чим глибше пускала вона коріння в ньому, тим більше він знаходив для неї доказів, і тим легше ставало йому жити. Бо коли всі люди — сволота, то ніколи не слід нічого робити «для людей», а лише для себе. І жадного «громадського вівтаря» немає, і ніхто не сміє вимагати від нас жертви. Усе це давним давно і простіше простого висловив народ: «Власна сорочка ближче до тіла».

Тому доглядачі анкет і душ даремно обавлялися його минулого. Розмірковуючи над життям, Яконов дійшов висновку: у тюрму потрапляє лише той, кому в певну хвилину забракло розуму. Спритяги передбачать, вивернуться і завжди уціліють на волі. Навіщо існування наше, відміряне нам лиш допоки ми дихаєм, — марнувати за ґратами? Ні! Яконов не тільки про людське око, а й внутрішньо відрікся світу зеків. Чотирьох просторих кімнат з бальконом та семи тисяч на місяць він не одержав би з інших рук або одержав би не відразу. Йому заподіяли зло, з ним поводитися нерозважно,

часто нездарно, завжди жорстоко — але саме в жорстокості і полягала сила, її найдостеменніший прояв!

Шикін тим часом підсував йому список зеків, приречених на завтрішній етап. Заздалегідь погоджених кандидатур було шістнадцять і тепер Шикін із задоволенням дописував до них ще двох з настільного бльоку Яконова. З творчим же начальством було домовлено про двадцять. Двох, що бракувало, треба терміново «допрацювати» і не пізніше п'ятої години вечора подати полковникові Климентьєву.

Проте кандидатури не спадали на думку відразу. Якось воно так завжди виходило, що кращі спеціалісти й робітники були ненадійні по оперативній лінії, а пестунчики оперуповноваженого — йолопи й ледацюги.

Тому тяжко було узгоджувати списки на етап.

Яконов розставив пальці.

— Лишіть список мені. Я ще подумаю. І ви подумайте. Здзвонимося.

Шикін пішов, Яконов же пригадав найприємнішу справу, яка сьогодні чекала на нього — вчора не встиг. А, між іншим, якщо швидко посунути вперед абсолютний шифратор — це врятує його перед Абакумовим за місяць.

І, подзвонивши в конструкторське бюро, він велів прийти Сологдін у його новим проектом.

За пару хвилин, постукавши, увійшов з порожніми руками Сологдін — стрункий, з кучерявою борідкою, в заяложеному комбінезоні.

Яконов і Сологдін дотепер майже не розмовляли: викликати Сологдіна в оцей кабінет не виникало потреби, а в конструкторському бюро та при стрічах у коридорі інженер-полковник не помічав особи такої незначної. Але нині (скося глигнувши на список імен-по-батькові під настільним склом) з усією привітністю гостинного пана Яконов схвально дивився на прийшлого і ласкаво запрошував:

— Сідайте, Дмитре Олександровичу, дуже радий вас бачити.

Тримаючи руки впритул до тіла, Сологдін підійшов ближче, мовчки вклонився і лишився стояти непорушно-прямий.

— То, виходить, ви потайки приготували нам сюрприз? — рокотав Яконов. — Днями, либонь чи не в суботу, я бачив у Володимира Єрастовича ваш креслюнок головного вузла абсолютного шифратора. (Чому ви не сідаєте?..) Проглянув його побіжно й загорівся бажанням поговорити докладніше.

Не потуплюючися перед сповненим симпатії поглядом Яконова, стоячи до нього впівоберта, нерухомо, як на дуелі, коли очікують пострілу в себе, Сологдін роздільно відповів:

— Ви помиляєтеся, Антоне Миколаєвичу. Я дійсно, наскільки вистачало мого вміння, працював над шифратором. Але те, що мені вдалося зробити і що ви бачили, є утвір

страшенно недосконалий, співмірний моїм вельми посереднім здібностям.

Яконов відкинувся в кріслі й доброзичливо запротестував:

— Ну-у, ні, голубе, вже будь ласка, без удаваної скромности. Хоч я переглянув вашу роботу поверхово, але вона справила дуже серйозне враження. А Володимир Ерастович, що для нас обох верховний суддя, висловився з виразною похвалою. Зараз я велю нікого не приймати, несіть ваше креслення, ваші міркування — будемо думати. Коли хочете, покличемо Володимира Ерастовича?

Яконов не був начальником-тупицею, якого цікавлять лише результати та вихід продукції. Він був — інженер, удавнину навіть азартний, і зараз передчував ту витончену насолоду, що нею нас здатна обдарувати довговиношена людська думка. Єдине задоволення, яке йому полишала праця. Він дивився улесливо, мило усміхаючися.

Інженером був і Сологдін, уже років з чотирнадцять. А в'язнем — дванадцять.

Йому пересихало горло, і дуже тяжко було вимовляти слова:

— І все таки, Антоне Миколаєвичу, ви цілковито помилилися. Та зарисовка не варта вашої уваги.

Яконов насупився і вже з ноткою гніву промовив:

— Ну, гаразд, побачимо, побачимо, несіть аркуш.

А на погонах його, золотих з блакитною облямівкою, красувалися три зірки. Три великі масивні зірки, розташовані трикутником. У старшого лейтенанта Камишана, оперуєуповноваженого Гірської Скритки, у ті місяці, коли він катуввав Сологдіна, також з'явилися, замість кубиків, отакі — золоті з блакитною облямівкою, і три зірки трикутником, правда дрібніші.

— Аркуша того більше немає, — голос Сологдіна задріжав. — Знайшовши в ньому глибокі, не до виправлення, помилки, я його... спалив.

Полковник зблід. У лиховісній тиші почулося, як він важко дихає. Сологдін силкувався дихати беззвучно.

— Тобто... Як?.. Своїми руками?

— Ні, навіщо. Віддав спалити. Законним шляхом. — Він говорив глухо, неясно. Де й поділася його звичайна дзвінка впевненість.

— То, може, він іще цілий? — жваво, з надією посунувся Яконов.

— Спалено. Я спостерігав у вікно. — Мовив, як одрізав, Сологдін.

Одною рукою уп'явшись у поруччя крісла, другою вхопившись за мармурове преспап'є, немов збираючися розсадити ним голову Сологдіну, полковник насильці підвів своє велике тіло й перехилився над столом уперед.

Ледь-ледь відхиливши назад голову, Сологдін застиг синьою статуєю.

Двом інженерам не треба було більше ні запитань, ні пояснень. Їхні погляди зчепилися, поміж ними носилися розряди божевільної частоти і невимірної напруги.

— «Я тебе знищу!» — налилися очі полковника.

— «Хомутай третій строк, падлюко!» — кричали очі арештанта.

Щось мусіло з гуркотом розірватися.

Та Яконов, затуливши рукою очі, мов од різкого світла, повернувся й одійшов до вікна.

Міцно вхопившись за спинку найближчого стільця, Сологдін вимучено спустив погляд.

«Місяць. Єдиний місяць! Невже я загинув?» — до найменшої дрібнички виринуло перед полковником.

«Третій строк. Я б його не пережив», — умлівав Сологдін.

І знову Яконов обернувся до Сологдіна.

«Інженере-інженере! Як ти міг?!» — допитувались його очі.

Але й очі Сологдіна сліпили блиском:

«Арештанте-арештанте! Ти все забув!»

Поглядом ненависти й зачарування, поглядом, що бачив себе самого, яким не став, вони уп'ялися один в одного і не могли розчепитися.

Тепер Яконов міг починати кричати, стукотіти, дзвонити, саджати — Сологдін запасся і на це.

Та Яконов витяг чисту м'якеньку білу хустинку і витер нею очі.

Сологдін намагався вистояти рівно ще ці хвилини.

Одною рукою інженер-полковник сперся на підвіконня, а другою тихо поманив до себе Сологдіна.

Трьома твердими кроками Сологдін підступив до нього.

Трохи горблячися по-старечому, Яконов запитав:

— Сологдін. Ви — москвин?

— Так. — Сологдін не опустив погляду.

— Он, дивіться, — говорив Яконов. — Бачите на шосе автобусну зупинку?

Її добре було видно з цього вікна.

Сологдін подивився туди.

— Звідси півгодини до центру Москви, — тихо розповідав Яконов.

Сологдін знов обернувся до нього.

І раптом Яконов обидві руки, мов падаючи, поклав на плечі Сологдіна.

— Сологді-ін! — вимовив співуче, з мукою. — На цей автобус ви могли б самі сідати у червні-липні цього року. А ви не схотіли. Припускаю, що в серпні ви вже дістали б першу відпустку — і поїхали б на Чорне море. Купатися, купатися! Скільки років ви не входили у воду, Сологдін? Адже в'язнів не пускають ніколи!

— Чому? На лісоповалі, — заперечив Сологдін.

— Гарне мені купання! — Яконов усе ще тримав руки на плечах Сологдіна, абож тримався за нього. — Та ви потрапите на таку північ, Сологдін, де ріки ніколи не скресають... Слухайте, я не можу повірити, щоб жила на землі людина, яка не бажає добра самій собі. Поясніть мені, чому ви спалили рисунок?

Була все такою ж нескаламученою, непідкупною, непорочною блакить очей Дмитра Сологдіна. А в його чорній зіниці Яконов бачив свою телесувату голову.

Блакитне кружальце, чорна дірочка посередині — а за ним цілий незбагненний світ одної-єдиної людини.

— А як вам здається? — питанням відповів Сологдін. — Його соковиті уста між вусами та борідкою ледь вигнулися коли б навіть не в глузуванні.

— Не розумію, — Яконов зняв руки і відійшов геть. — Самогубців не розумію.

І почув за спиною дзвінке, впевнене:

— Громадянинне полковнику! Я занадто нікчемний, нікому невідомий. Я не хотів віддати свою свободу за нізащо.

Уже біля свого місця Яконов рвучко обернувся.

— ... Якби я не спалив рисунка, а поклав його перед вами готовим — наш підполковник, ви, Хома Гур'янович, будь-хто, могли б мене завтра штовхнути на етап, а під роботою поставити будь-чис імення. Такі випадки бували. А з пересильних, скажу я вам, дуже незручно жалітися: олівці відбирають, паперу не дають, заяви потрапляють не туди... Правда ніколи не буває по боці арештанта, посланого на етап.

Яконов дослухував Сологдіна мало що не з захопленням. (Цей чоловік, ввійшовши, одразу йому сподобався).

— Так ви... беретеся відновити накреслене?! — Це запитав не інженер-полковник, а доведена до розпуки вимушена, безвільна людина.

— Те, що було на аркуші — за три дні! — блиснув очима Сологдін. — А за п'ять тижнів я зроблю вам повний ескізний проект з розрахунками в об'ємі технічного. Влаштує вас?

— Місяць! Місяць! Нам за місяць треба!! — не ногами по підлозі, а руками по столу рухався Яконов назустріч цьому бісовому інженерові.

— Добре, дістанете за місяць, — холодно підтвердив Сологдін.

Але тут у Яконова зродилася підозра.

— Стривайте, — перепинив він. — Ви щойно говорили, що то був не вартий уваги ескіз, що ви знайшли там ґрунтовні, непоправні помилки...

— О-о! — відверто засміявся Сологдін. — Зо мною часом виправляє жарту брак фосфору, кисню та життєвих вражень, наступає якась пасмуга темряви. А зараз я поділяю думку професора Челнова: там усе правильно!

Яконов теж усміхнувся, від полегші чомусь позіхнув і сів у крісло. Він милувався, як Сологдін володіє собою, як він провів цю розмову.

— Ризиковано ж ви зіграли, мосьпане. Адже все це могло закінчитись інакше.

Сологдін злегка розчепірів пальці.

— Навряд, Антоне Миколаєвичу. Я, либонь, ясно оцінив становище інституту і... ваше. Ви, звичайно, володієте французькою? *Sa Majesté le Cas!* Його величність Випадок! Він незвичайно рідко лучається в житті — і треба плігнути на нього вчасно, і точнісінько на середину спини!

Сологдін говорив і тримався так просто, немов то було з Нержиним на дровах.

Тепер він теж сів, весело поглядаючи на Яконова.

— Що ж будемо робити? — по-дружньому запитав інженер-полковник.

Сологдін відповідав як по-писаному, як про давно вирішене:

— Хому Гур'яновича я волів би з самого початку обійти. Це якраз та особа, що полюбляє бути співавтором. Від вас я не сподіваюся такого вибрику. Адже не помиляюсь?

Яконов радісно похитав головою. О, як йому відлягло від серця і без того!

— Та й креслення, нагадую, покищо спалене. Тепер, якщо ви зацікавлені моїм проектом, — знайдіть спосіб доповісти про мене прямо міністрові. В крайньому випадкові — заступникові міністра. І хай наказ про моє призначення головним конструктором підпише саме він. Це буде мені за порукою — і я розпочну роботу. Підпис міністра потрібний мені ще й тому, що я збираюся завести у своїй групі порядок не зовсім звичний. Я не похваляю вечірню працю, недільні штурми і перетворення наукових працівників на розумових доходяг. Люди повинні рватися до роботи, мов... на побачення з коханою. — Сологдін говорив чимраз веселіше, невимушено, наче вони з Яконовим були знайомі з дитинства. — А тому — нехай виспляться, нехай погуляють. Хто схоче — хай дров для кухні напиляє. Воно, і про кухню слід подбати, згода?..

Значев'я відчинилися двері кабінету. Не постукавши, увійшов лисий, худий Степанов, мертвно поблискуючи скельцями окулярів.

— Так, Антоне Миколаєвичу, озвався він строго. — Є важлива розмова.

Степанов звертався до людини на ім'я-по-батькові! Щось неймовірне.

— Отож, я чекаю наказу? — підвівся Сологдін.

Інженер-полковник кивнув. Сологдін вийшов легко і твердо.

Яконов навіть не зрозумів одразу, про що так збуджено говорив парторг.

— Товаришу Яконове! Щойно в мене були товариші з політуправління і добре мені намилили голову. Я допустився великих і серйозних помилок. Я допустив, що в нашій парт-організації звила кубло група, назвімо — безрідних космополітів. Я ж виявив політичну короткозорість, не підтримав вас, коли вони намагалися вас зацькувати. Але ми мусимо безстрашно визнавати свої помилки! Ось ми зараз удвох накидаєм резолюцію, потім скличемо відкриті партійні збори — і міцно вдаримо по низькопоклонству.

Справи Яконова, такі безнадійні ще вчора, круто по-правлялися.

79. НЕ ЗА МОЇМ ФАХОМ

Смерком чорний довгий «ЗІМ», проскочивши відчинені перед ним ворота вахти, ще надав на асфальтових вигинах мавринського двору, прочищених широкою Свиридовою лопатою і відталих до чорноти, обігнув яконівську «победу», що стояла перед будинком, і з розгону, як вкопаний, спинився біля парадних кам'яних сходів.

Адьютант генерал-майора вискочив з передніх дверцят і хвацько відчинив задні. Гладкий Хома Осколупов, у сизій, тіснуватій на нього шинелі і смушевій генеральській папасі, вийшов, випростався і — адьютант розхилив перед ним одні й другі двері до будинку — заклопотано рушив угору. На першій площадці за старовинними світильниками було відгороджено роздягальню. Працівниця вибігла звідти, готова прийняти від генерала шинелю (і знаючи, що він її не здасть). Він шинелі не здав, шапки не зняв, а простував далі одним з хіднів роздвоєних сходів. Кількоро зеків та дрібних вольняшок, що трапилися під ту пору на сходах, поспішили зникнути. Генерал у смушевій шапці велично, але роблячи зусилля рухатися швидше, бо того вимагали обставини, піднімався. Адьютант, роздягнувшись у гардеробі, наздогнав його.

— Піди найди Ройтмана, — кинув йому через плече Осколупов, — попередь: за півгодини прийду до нової групи по результати.

З площадки третього поверху він не повернув до кабінету Яконова, а пішов у протилежний бік — до Сімки. Угледівши його спину, черговий по об'єкту «осідлав» телефон — шукати й попередити Яконова.

У Сімці панувала розруха. Не треба було бути спеціалістом (Осколупов ним і не був), щоб зрозуміти, що *на ходу* немає нічого.

Хома Гур'янович сів, не скидаючи папахи, лише трохи розстебнувши шинелю.

В лябораторії все принишкло. Не дзижчало електричне свердло, попригасали цигарки, стихли розмови, і тільки Бобикін, не вилазячи з свого закутка, басом давав вказівки електромонтажникам та Пряничков, мов неприкаяний, блу-

квз з розпеченим паяльником навколо рами свого розмонтованого вокодера. Решта дивилися й слухали, що скаже начальство.

Хома Гур'янович умів керувати, не особливо розуміючися на суті справи. Він давненько засвоїв, що йому потрібно лише зіставляти думки підлеглих — і керуй собі. Так і тепер. Глипнув з-під лоба й запитав:

— Ну, як воно? Як справи?

І тим самим змусив підлеглих висловитися.

Почалася нікому непотрібна, нудна балачка, що тільки відволікала од роботи. Говорили неохоче, зідхаючи, а коли одночасно розтуляли рота двоє — обидва замовкали.

В середині розмови прийшов Яконов і з чемности став підтримувати балачку, безглузду в присутності Осколупова.

Може, Хома Гур'янович відчув, що його говоріння нічим не допомагає ділові, а може, схотілося йому дихнути іншим повітрям, доки не кінчився подарований вирішальний місяць, — але на півслові, не дослухавши Булатова, встав і похмуро рушив до виходу, залишаючи повний склад Сімки мучитися, до чого їхнє недбальство довело Начальника відділу.

Вірний порядкуві, Яконов змушений був також підвестися й понести своє обважніле велике тіло услід папасі, що ледве сягала йому до плеча.

Мовчки, але вже поруч, пройшли вони коридором. Тому й не любив Начальник відділу, щоб його головний інженер ішов поруч з ним — Яконов був вищий на цілу голову. І то на свою продовгасту велику помітну голову.

Зараз Яконову було б слід і навіть вигідно розповісти генерал-майорові про чудовий непередбачений успіх з шифратором. Це відразу розвіяло б ту бичачу недоброзичливість, з якою Хома поглядав на нього після абакумівського нічного прийняття.

Але — він не мав у руках креслюнку. А подивугідне вміння Сологдіна володіти собою, продемонстрована ним готовість піти на смерть, але не віддати рисунку задарма — переконали Яконова дотримати даного слова і доповісти сьогодні вночі Севаст'янову, оминувши Хому. Звісно, Хома розлютиться, та йому доведеться швидко змиритися: переможців не судять. (Можна і прибрехнути, що не було певности, чи вийде щось путне у Сологдіна, просто пробували).

Прийшовши у кабінет, Яконов, чого ніколи не зробив би при сторонніх, поміг Осколупову стягти з себе шинелю.

— У тебе Герасимович — що робить? — спитав Хома Гур'янович, сідаючи в Антонове крісло, так і не скинувши папахи.

Яконов присів оддалік на стілець.

— Герасимович? Та власне він із Стрешньовки коли? У жовтні, певно. З того часу телевізор для товарища Сталіна робив.

— Ану виклич його.

Яконов подзвонив.

«Стрешньовка» теж була одна з московських шарашок. Останнім часом під проводом інженера Бобра в Стрешньовці сконструювали вельми дотепний і корисний прилад — придаток до звичайного міського телефону. Головна дотепність полягала в тому, що пристрій діяв саме тоді, коли телефон не діяв, коли слухальце спокійнісінько лежало на важелях. Прилад сподобався, його запустили у виробництво.

Передова думка начальства (думка начальства завжди мусить випереджати) була спрямована на інші подібні пристрої.

У двері зазирнув черговий:

— В'язень Герасимович.

— Хай увійде, — кинув Яконов. Він сидів на маленькому стільці і майже випадав з нього праворуч і ліворуч.

Герасимович увійшов, поправляючи на носі пенсне, і спіткнувся об килимкову доріжку. Супроти цих двох огрядних чинів видавався він дуже вже вузькоплечим і дрібним.

— На ваш виклик, — сухо промовив, наближаючися, і втупив погляд у стіну між Осколуповим та Яконовим.

— У-гу, — відізвася Осколупов. — Сідайте.

Герасимович сів. Він заповнив половину сидіння.

— Ви... той... — припам'ятовував Хома Гур'янович.

— Ви... — оптик, Герасимовичу? Взагалі не по вуху, а по оку, так чи що?

— Так.

— І вас того... — (Хома ворухнув язиком, немов протираючи зуби) — Вас хвалять. Так.

Він помовчав. Зажмуривши одне око, розглядав Герасимовича другим:

— Ви про останню роботу Бобра знаєте?

— Чув.

— У-гу. А що ми Бобра рекомендували до дострокового?

— Не знав.

— То знайте. Вам скільки сидить осталося?

— Три роки.

— До-о-овго! — здивувався Осколупов, мов би у нього сиділи всі з місячними строками. — Ой, до-овго! — (Підбадьорюючи недавно одного новичка, він говорив: «Десять років? Дрібниці! Люди по двадцять п'ять сидять!») — Вам би теж дострокове заробити не вадило, га?

Як це дивно збігалося з учорашнім благанням Наташі!..

Силуючи себе (бо жодного поблажливого усміху він не дозволяв собі у розмовах з начальством), Герасимович криво посміхнувся:

— Де його візьмеш? В коридорі не валяється.

Хома Гур'янович колихнувся:

— Хм! На телевизорах, звичайно, дострочки не дістанете. А ось я вас у Стрешньовку днями переведу і призначу

керівником проекту. Місяців за шість упораєтесь — і до осені будете дома.

— Яка ж то робота, дозвольте запитати?

— Та там багато роботи заплановано, тільки хапай. Замовлення, прямо вам скажу, від самого Лаврентія Павловича. Є, приміром, така думка, прилаштувати мікрофони до садових ослонів у парках — там базикають одверто, чого тільки не наслухаєшся. Але це — не за вашим фахом?

— Ні, це не за моім.

— Та і для вас знайдеться, будь ласка. Дві роботи: і та важлива, і друга пече. І обидві прямиєсінько з вашої галузі, — чи не так, Антоне Миколаєвичу? (Яков підтакнув головою). — Одно — нічний фотоапарат, на цьому... як його... ультра-червоному промінні. Щоб ото, значить, уночі на вулиці зфотографувати чоловіка з ким він іде, і щоб він до смерти не довідався. За кордоном уже натяки є, тут треба тільки... творчо перехопити. Ну, і щоб у вжитковій апарат був якомога простіший. Наші агенти не такі мудрі, як ви. А друге таке. Друге для вас, певно, раз плюнуть, а для нас — до зарізу потрібне. Звичайний апаратик, але манієсінкий, щоб його в одвірок всадити. А він би автоматично, щойно двері відчиняться, фотографував, хто з них проходить. Бодай лише вдень, ну, і при електриці. В темноті вже не треба, добре. Такий би апаратик нам теж у серійне виробництво пустити. Ну, як? Веретесья?

Вузьке худорляве обличчя Герасимовича було обернене до вікон, він не дивився на генерал-майора.

У словнику Хоми Гур'яновича не було слова «скорботний». Тому він не міг би назвати, що за вираз застиг на обличчі Герасимовича.

Та він і наміру не мав називати. Він очікував відповіді. Це було втілення Наташиного благання!..

Її змарніле обличчя з скляними намистинами сльозин стояло перед Іларіоном.

Вперше за багато років поворот додому своєю досяжністю, близькістю, теплом полонив серце.

А зробити треба було лише те, що Бобер: замість себе, посадити за ґрати сотню-другу довірливих клаповухих вольняшок.

Натужно, затинаючися, Герасимович запитав:

— А на телевізії... не можна б остатися?

— Ви відмовляєтеся?! — зчудувався й нахмурився Осколупов. Його обличчя незвичайно легко набирало сердитого виразу. — Яка причина?

Всі закони жорстокої країни зеків говорили Герасимовичеві, що процвітаючих, короткозорих, не тертих, не битих вольняшок жаліти було б так же дивно, як не колоти на сало свиней. Вольняшки не мали безсмертної душі, що її добували зеки протягом безконечних строків; вольняшки захланно і невміло користувалися відміряною їм волею, вони грузли у дріб'язкових замірах, у суєтних вчинках.

А Наташа була подругою всього життя. Вона чекала на нього другий строк. Наташа була на порозі згасання, а з нею разом погасне й життя Іларіона.

— Навіщо — причини? Не можу. Не дам ради, — дуже тихо, дуже слабо відказав Герасимович.

Яконов, що досі сидів байдуже, з цікавістю, уважно глянув на Герасимовича. Це, здається, був ще один випадок з претенсією на іраціональність. Та всесвітній закон «своя сорочка ближче до тіла» не міг не перемогти і тут.

— Ви просто-напросто відвикли від серйозної роботи, тому й боїтеся, — переконував Осколупов. — Хто ж, як не ви? Добре, я вам дозволяю подумати.

Герасимович маленькою рукою підпер чоло і мовчав.

— Але про що вам думати? Це прямісінько за вашим фахом!

Ех, можна було змовчати! Можна було темнити. Як заведено в зеків, можна було взяти завдання, а потім розтягати *гуму*, не робити. Та Герасимович підвівся і презирливо глянув на череватого, вислощого, тупорилого в генеральській папасі.

— Ні! Це не за моїм фахом! — дзвінко писнув він. — Садовити людей у в'язницю — не за моїм фахом! Я не ловець на людей! Досить, що нас посадили...

85. РАНОК СТРИЛЕЦЬКОЇ СТРАТИ

На шарапці була пора сніданку й чаю.

Цей день, що зрання не провіщав нічого особливого, був спершу позначений хіба лише прискіпливістю старшого лейтенанта Шустермана; він готувався здавати зміну і всіляко перешкоджав арештантам дрімати після підйому. Та ще прогулянка не вдалася: після вчорашньої відлиги вночі приморозило, і прогулянкові протоптані доріжки вкрилися ожеледдю. Багато хто з зеків виходив, робив, ослизаючись, одне коло і вертався в тюрму.

Кашу на снідання дали пшоняну, тому дехто не снідав.

Герасимович, навпаки, довго сидів у їдальні, акуратно і неквапливо вкладаючи в рот маленькі кванти каші.

З другого кутка напівпорожньої їдальні Нержин кивнув йому, сів за стіл так само одинцем і їв знехотя.

Поснідавши, Нержин заліз на останні п'ятнадцять вільних хвилин до себе на горішню койку, ліг і втупився в баню стелі.

Уже відбувався ранішній обхід. Заступав младшина. Він рахував голови, а оголошення робив Шустерман. Увійшовши в півокруглу кімнату, Шустерман взяв із рук младшини список і гнітючим голосом, од якого відразу все стихло, оголосив:

— Увага! Зараз на роботу не виходять, а збираються на етап... З вашої кімнати: Хоробров! Михайлов! Нержин! Сьомушкін!.. Готуйте здавати казенні речі!

І вийшли.

А чотири вигукнуті прізвища наче вихор завертіли всім у кімнаті.

Люди забули про чай, кинули недоїдені бутерброди й метнулися один до одного та до околиць. Чотири особи з двадцяти п'яти — це були незвичайно багаті жнива жертв. Заговорили усі одразу, збуджені голоси перепліталися з підупалими та презирливо-бадьорими. Одні поставали на весь зріст на горішніх ліжках і завзято жестикулювали, другі охопили руками голову, треті щось гаряче доводили, б'ючися в груди, четверті вже витрушували подушки з пошивок, загалом усенька кімната являла собою таку строкату розворуху горя, покірности, озлоблення, рішучости, скарг і розрахунків, і все те нагромаджено у тіснязі у декілька поверхів, що Рубін підвівся з ліжка — як був: у тілогрійці але в кальсонах — і гучно крикнув:

— Історична днина шарашки! *Ранок стрілецької страти!*

І розвів руки перед загальною картиною.

Збуджений вигляд його зовсім не означав, що він радіє етапові. Він так самісінько жартував би і з власного від'їзду. Перед красним слівцем у нього не вистоювала ні одна святиня.

Етап — це така ж вирішальна межа у житті арештанта, як у житті солдата — поранення. І як рана може бути легкою або тяжкою, виліковною чи смертельною, так і етап може бути близьким або далеким, розвагою, а чи смертю.

Коли читаєш описи жахів каторжанського життя у Достоєвського, — дивом дивуєшся: як спокійно вони відбували строк! Таж за десять років у них не було жодного етапу!

Куди везуть? Того не пояснюють. Що чекає зека на новому місці? Лісорозробки? А мо, омріяна с.-г. підкомандирова, де інколи поцастить спекти картоплинку і можна від *пуза* наїдатися кормовою ріпою? Чи скрутять зека цинга та дистрофія після першого ж місяця *загальних* робіт? А чи йому поталанить *дати лапу*, стрінуги знайомого — і він зачепиться днювальним, санітаром, а то навіть помічником каптьора? І чи дозволять на новому місці листування? Чи, може, на багато років припиняться від нього листи і рідні запишуть його у небіжчики? . .

Може, він і до місяця призначення не доїде? У телячому вагоні помре від дезинтерії, бо шість діб ешелюм гнати-муть без хліба? Або конвой прикінчить його молотками за чиюсь втечу? Або в кінці дороги з нетопленої теплушки викидатимуть, мов дрова, окостенілі трупи зеків?

Червоні ешелюни ідуть до Совгавані місяць . . .

Пом'яни, Господи, тих, хто не доїхав!

І хоча з шарашки відпускали поблажливо, лишаючи зекам до першої в'язниці навіть голитви — всі ці запити з їхньою одвічною силою стискали серця двадцятьом арештантам, що їх при ранішній перевірці кімнат у вівторок викликали на етап.

Безтурботне напіввільне життя шарашечних зеків для них кінчилося.

86. ПРОЩАВАЙ, ШАРАШКО!

Лише численності етапу та, може, ще лагідності молодшини з його вічними недотягненнями по службі завдячував Нержин своєю останньою короткою свободою.

Зеки в невимушених позах оточили Нержина, декотрі посідали, замість стільців, на столи, мов би підкреслюючи тим піднесеність хвилини. Вони настроєні були меланхолійно і філософськи.

Як на похоронах згадують усе хороше, що зробив покійник, так зараз вони на похвалу Нержину пригадували, як любив він *качати права* і скільки разів захищав загальноарештантські інтереси. Померлий власноручно з веселим усміхом роздаровував свою спадщину, а спадкоємці зносили йому цигарки, хто по дві, хто по три пачки (такий був шарашечний звичай: на цьому світі цигарками хоч греблю гати, на тому світі цигарки дорожчі за хліб).

Із спецсекретної групи прийшов Рубін. Очі йому були смутні, нижні повіки осунулися.

— У тебе помазка немає, — витяг Рубін з кишені розкішний, як на арештантські поняття, помазок з полірованим плястмасовим держальцем, — а я все одно зарікся не голитися аж до дня виправдання — на, візьми його.

Рубін ніколи не говорив — «день звільнення», бо такий міг означати природний кінець терміну, — завжди говорив «день виправдання», бо безнастанно клопотав про перегляд своєї справи.

— Спасибі, старигане, але ти так *ошарашився*, що забув таборові порядки. Хто ж мені дозволить у таборі голитися самому?.. Ти мені здати книжки допоможеш?

І вони заходилися згрібати й складати книжки та журнали. Присутні розійшлися.

Нержинові очі, що блищали хворобливим збудженням весь час, поки він складався, зараз потьмяніли й зробилися малорухливі.

— Так то, друже, — протягнув він, — і трьох літ не прожили ми разом, те й робили, що сперечалися та глузували один з одного, а нині, коли я втрачаю тебе, мабуть, назавжди, я так ясно відчуваю, що ти для мене один із самих... із самих...

Голос йому заломився.

Великі карі очі Рубіна, які багатьом запам'яталися з іскрами гніву, тепліли ласкаво й сором'язливо.

— Так усе склалося, — підкинував він. — Поцілуймося, звірю.

І прийняв Нержина у свою піратську чорну бороду.

... Уже двічі заходив підганяти Нержина наглядач. Уже інші викликані пішли або їх погнали до штабу тюрми. Нержин майже кінчив складатися, коли, дихаючи надвірною свіжістю, до кімнати зайшов Свирид у своєму чорному підперезаному бушлаті. Скинувши руду шапку з великими навушниками й обережно загнувши ріжок чиєїсь — неподалік до Нержина — постелі, вгорнутої в білий підодіяльник, він присів нечистими ватяними штаньми на металеву сітку.

Глянувши на Свирида, Нержин побачив, що той дуже не в собі, більше не в собі, ніж просто від розлуки з приятелем. І тоді він пригадав, що вчора за новими утисками тюремного начальства вискочило з голови — Свирид мав одержати листа з дому.

— Листа?! Листа одержав, Даниличу?

Свирид і тримав руку в кишені на цьому листі. Тепер він його витяг — коверт складений пополам, уже потертий на згині.

— Ось... Та тобі вже немає коли... — затремтіли Свиридові уста.

Багато разів з учорашнього дня розгиналося і наново згиналося цей коверт: адресу було виведено великим круглим довірливим письмом Свиридової дочки, що збереглося в неї з п'ятої класи школи, далі якої Вірі вчитися не довелося.

За їхньою з Свиридом звичкою, Нержин почав читати лист уголос:

«Дорогий мій батеньку!

Не те що писати вам, а і жити я більше не смію. Які ж то люди є на світі недобрі, що говорять — і обдурюють...»

Голос Нержинові упав. Він зиркнув на Свирида, зустрів його відкритий, майже сліпий погляд з-під куцуватих рудих брів. Але й хвильки не встиг подумати, не встиг підшукати щирого слова розради, — як двері рвучко відчинилися і вскочив сердитий Неделашин:

— Нержине! — гримнув. — З вами по-хорошому, так ви й на голову сідаєте? Всі зібралися — ви останній!

Наглядачі поспішали завести етапівців у штаб до початку обідньої перерви, щоб вони ні з ким більше не стрічалися.

Нержин обняв Свирида одною рукою за зарослу нестрижену шию.

— Давайте! Давайте! Більше ні хвилини, — понукував младшина.

— Даниличу-Даниличу, — промовив Нержин, обнімаючи рудого двірника.

Свирид хрипко зідхнув і махнув рукою.

— Прощай, Глібо.

— Прощавай навіки, Свириде Даниловичу!

Вони розцілувалися. Нержин взяв речі і швидко вийшов у супроводі чергового.

Ніхто їх не проводив. Обідня перерва кінчилася, зеків загнали з прогулянкового двору до приміщення.

Воронок підсунули задом під самий поріг штабу. В часі посадки, дарма що не лунав надривний гавкіт вівчарок, панувала тіснява, стиск і напружений поспіх конвою, що вигідний тільки конвоєві, але мимоволі передається й зекам, перешкоджаючи їм оговтатися та збагнути своє становище.

Так сіло їх вісімнадцять, і ні один не підвів голови попрощатися з високими супокійними липами, що довгі роки отіняли їх і в скрутні, і в радісні хвилини.

А двоє, що ухистигилися глянути — Хоробров та Нержин, подивилися не на липи, а на саму машину збоку, подивилися з певною метою: в'яснити в який колір вона пофарбована.

І їхні здогади підтвердилися.

Канули у минуле часи, коли вулицями міст шастали олов'яно-сірі та чорні воронки, наганяючи жах на громадян. Після війни чийсь геніяльну голову осяяла думка: будувати воронки подібні до продуктових машин, малювати їх зовні так само жовтогарячо-блакитними смугами і писати чотирма мовами:

Хліб
Pain
Brot
Bread

а чи

М'ясо
Viande
Fleisch
Meat

І зараз, сідаючи у воронок, Нержин потрапив увихнутися вбік і відти прочитати:

Meat

Потім він і собі просунувся у вузькі перші і ще вужчі другі дверцята, пройшовся по чийхось ногах, проволік чемодан та мішок по чийхось колінах і сів.

Наглядачі піднатисли на двері і, упхнувши останнього, клацнули замком.

Трохи проїхали — і воронок зупинився. Ясно, що то була вахта.

Знову рушили, минаючи вахту, потім усіх різко закинуло праворуч — це означало поворот ліворуч, на шосе.

На цьому повороті дуже міцно притисло плечима Герасимовича та Нержина. Вони подивилися один на одного, намагаючися розгледіти в півтемряві. Їх з'єднувало уже щось більше, ніж тіснота воронка.

Ілля Хоробров, ледь відходячи, гомонів у духоті й стискові:

— Нічого, хлопці, не жалійте, що виїхали. Хіба це життя — на шарашці? Кожний п'ятий — стукач, не встиг-

неш в убиральні звук видати — негайно кумові відомо. Вихідних уже два роки не дають, сволота. Робочий день дванадцять годин! За двадцять грамів маслечка всей мозок виклади. Листування з домом заборонили, будь вони прокляті. А ти — працуй? Та це пекло якесь!

Хоробров урвав, сповнений обурення.

Запала мовчанка, і серед неї, під шум мотора, що рівномірно гув на асфальті, пролунала карбована відповідь Нержина:

— Ні, Ілля Терентієвичу, це не пекло. Це — не пекло! До перкла ми повертаємося. А шарашка — вище, краще, перше коло пекла. Це — майже рай...

Він більше нічого не сказав, відчувши, що не слід. Адже всі знали: на них чекає щось незрівняно гірше, ніж шарашка. Всі знали, що в таборі шарашка пригадається, мов золотий сон. Але нині, щоб підбадьоритися і ствердити свою правоту, треба було ляяти шарашку: хай ні в кого не прокидається жаль, хай ніхто не дорікає собі за нерозважний крок.

І Хоробров наполягав:

— Ні, хлопці, — краще хліб з водою, ніж пиріг з бідою.

Прислухаючися до туркоту машини, зеки притихли.

Так, на них чекали тайга і тундра, полюс холоду Ой-Маякою і копальні міді у Джекказгані. На них чекали кайло і тачка, голодна пайка глевкого хліба, лікарня, смерть. На них чекало тільки гірше.

Але в душах їхніх був мир.

Душі їм пойняла відвага людей, що втратили *все* до краю, — відвага, що дістається тяжко, зате є тривка.

Швиргаючи всередині навантаженими стиснутими тілами, весела жовтогарячо-блакитна машина вже бігла вулицями, проминула один з вокзалів і спинилася на перехресті. На тому ж перепутті затримало світлофором темновишневий лякований автомобіль кореспондента газети «Ліберасьйон», що їхав на стадіон «Динамо» на хокейний матч. Кореспондент прочитав на машині-фургоні:

М'ясо
Viande
Fleisch
Meat

Він запримітив сьогодні уже не одну таку машину в різних частинах Москви. Витяг бльокнот і записав темновишневою ручкою:

«На вулицях Москви раз-у-раз трапляються аетофургони з продуктами, чепурні, санітарно бездоганні. Не можна не визнати постачання столиці чудовим».

1955—1964

Переклад з російської
Оксани Соловей

Саме коли в нас добігає кінця передрук уривків з «Кола першого», — розпочався останній акт трагедії його автора — Олександра Солженіцина. Рівно сім років тому ця доти нікому не відома людина появилась в світлі рампи: у листопадовому числі «Нового мира» за 1962 рік появилась його повість «Один день Івана Денисовича». Оптимісти вірили (чи їм хотілося вірити), що ця невелика повість відкривала нову добу не в самій лише історії літератури: думалося, що вона знаменуватиме дальший крок гуманізації радянського суспільства. О. Твардовський у передмові до «Івана Денисовича» писав: «Ця сувора повість — ще один приклад на те, що нема таких ділянок чи явищ дійсности, які в наш час були б виключені з сфери радянського мистця і неприступні правдивому описові». А В. Некрасов невдовзі по появі повісті запевняв у Парижі своїх французьких колеґ, що після Солженіцина радянські письменники вже не можуть писати так, як писали раніше.

Гірко помилилися обидва: є «такі ділянки дійсности», про які заборонено писати, як було й за Сталіна. Механізм сталінської деспотії працює бездоганно в досвідчених руках теперішніх механіків, і можна писати й пишуть, як Чаковський і Дмитерко, тобто — «як раніше». Не можна лише так — як Солженіцин.

Ще в 1963 році в тому ж «Новом мире» появилось його кілька оповідань, але тичкою кинулася на нього ортодоксальна критика за «Матрьонин двір». Ще далі Твардовський сподівався надрукувати в своєму журналі «Раковий корпус», але довелося йому під тиском цензури викинути вже готовий склад, і роман появилася на Заході: добра нагода назвати автора «агентом імперіялізму».

Далі лаштунки міняються: не шукайте імени Солженіцина на сторінках літературних журналів — його «не було». Тим часом, як на Заході появляється другий його роман — «В колі першому», «літературна критика» льокалізується в задерматинованих кабінетах КІБ і в замкнених канцеляріях літературних чиновників з Спілки письменників СРСР. Її жанр — протоколи й інструкції. Там підготовано всі мізансцени останнього акту трагедії Солженіцина. Завіса підноситься рівно сім років після літературного дебюту: 4 листопада 1969 року обласна філія Спілки письменників у Рязані ухвалила позбавити Солженіцина звання письменника, виключити його з своїх лав. Можна передбачати дальший хід дії: як з людиною, що оголошена поза законом, з ним можна буде робити все і — знищити. В одному вони будуть безсилі: довести, що Солженіцина «не було». «Я зовсім спокійний, — закінчує Солженіцин свій лист-відповідь на останні репресії, — що виконаю свій письменницький обов'язок за всіх обставин, з могили, можливо, успішніше й дієвовіше, ніж за життя».

Редакція

Західноукраїнська модерна література (II)

БОГДАН ІГОР АНТОНІЧ

Микола Степняк

Є щось символічне в тому, що в 30-их роках на чолі літературного руху в Західній Україні вивисся Богдан Ігор Антонич (1909—1937) — останній бард модерної поезії на українських землях. Сталося це тоді, коли в радянській Україні був задушений культурний ренесанс 20-их років, коли після нього прийшла в 30-их і дальших роках нівеляція художніх напрямків і стилів, взявши в цілому — жахлива девальвація культурних вартостей. З нею прийшла й нагінка на українську інтелектуальну й мистецьку еліту. Однак — як добре знаємо — і на західноукраїнських землях не було належних сприятливих умов для вільного розвитку української культури. Галицькі українці були за режиму Пінсудського поневолені, що відчув за юнацьких років і Антонич. Бувши походженням з найзахідніших частин української етнографічної території, з т. зв. Лемківщини, поет був змушений вчитися в польській гімназії (Сянік). Після закінчення славистики у Львівському університеті він мав продовжувати студії в Болгарії, але його як українця міністерство туди не пустило. Не допомогла й рекомендація визначного польоніста проф. Г. Гертнера, який полюбив Антонича, члена його семінару. За цих умов феномен Антонича, який виріс на другого після Франка найвизначнішого поета Західної України, є мов би символом творчої невмирущості кожного поневоленого народу.

Як модерний поет, Антонич був *par excellence* витривалим експериментатором. В його випадку формальне експериментування органічно поєднувалося з небуденним поетичним талантом і розумом філософа. Кожна з його шости збірок є окремим світом, становить щось нове, є вищим етапом його розвитку. Це в однаковій мірі стосується як до змісту його творчості, так і до художніх засобів. Як зважити відносно коротку добу його творчості, розпочату 1931 й закінчену 1938 року, і те, що нитка його життя урвалася на 28 році, феномен Антонича стане нам ще виразнішим. Надто ранню смерть поетів звикли називати смертю Шеллі (1792—1822), котра в розквіті творчих сил взяла ще людству Лермонтова (1814—41), Маху (1810—36), Петєфі (1823—49), Рембо (1854—98), Ботєва (1849—76), Єсеніна (1895—1925) та інших талановитих поетів. Передчасна смерть ліриків, очевидно,

підпорядкована певній закономірності: чим більше горіння, тим скоріше згасання.

Одначе, — як пише О. Зілинський, — «сім-вісім років творчої праці, п'ять порівняно невеликих поетичних збірок видвинули Богдана Ігоря Антонича на місце, якого може позаздрити йому не один із довгорічних і дуже продуктивних поетів».¹ Що потім є специфічного в поезії цього «українського Рембо», як назвав Антонича французький критик Емануїл Райс? Чим цей поет збагатив модерну українську поезію?

В його творчості помічаємо дві взаємно полярні течії модерної поезії — *імажинізм* і *сюрреалізм*. Імажинізм найповніше себе виявив у східній образотворчості й гарячому слов'янському серці. Маємо на увазі Сергія Есеніна й Володимира Сосюру (його типово імажиністська поема «Перстень», 1924). Тут треба зауважити, що напрямок, який у східнослов'янських літературах називався імажинізмом, був на Заході аналогічний до інших стилєвих напрямків подібного характеру. У Чехії це був т. зв. *поетизм*. Основним постулатом імажиністів було не оповідати, але показати й висловити образом, особливо метафорою, яка стала основною зброєю імажиністів. Імажинізм, який на слов'янському сході найповніше виявився в російській поезії, де мав також своїх теоретиків (І. Шершеневіч), в українській поезії трохи спізнився. В двадцятих роках поодинокі твори в цьому стилі знаходимо головне в творчості П. Тичини й В. Сосюри. Повнотою виявив себе імажинізм в українській поезії аж у 30-их роках. У поезії раннього Антонича. Його друга збірка «Три перстені» (1934), автобіографічність якої відчувається з цієї сповіді поетового серця та з зворушливих спогадів про його патріархальну Лемківщину, п'янить читача потоком ліричної задушевності, еруптивною силою щедрих і високопоетичних образів, метафор, гіпербол і порівнянь. Із усіх його збірок ця друга є найбільш суб'єктивна. Нею поет явно перевершив свій учнівський дебют — «Привітання життя» (1931), що ще був досить силуваний і свідчив про школу поетичного ремесла, хоч і був підпорядкований «строгій силі розуму» (О. Зілинський). Антонич дебютував зовсім інакше, ніж інші поети, що здебільшого починають із сповіді свого серця, з нещасливого кохання і т. д. Рівночасно з увагою до формальної зрілості вірша, до його рими, евфонії, строфіки і т. д., вражає нас Антонич у першій збірці надзвичайною ерудицією, широким тематичним пляном і філософським заглибленням у життя, в якому переплітається буйний оптимізм з почуттям приреченості і скепсисом. Усе це було свідченням інтенсивного ферментування, шукання власних шляхів. Назви багатьох віршів — «Ракета», «Старе вино», «Пожар», «Стратосфера», «Метеор», «Альхемія», «Ідеал»,

¹ О. Зілинський, Дім за зорею (До видання зібраних творів Б. І. Антонича). «Дукля», 1966, ч. 6, стор. 36.

«Лунатизм», «Людина», «Підсвідомість», «Об'явлення» і т. д., — натякали на нахил поета до універсалізму, котрий повною мірою виступає в його дальших збірках.

У порівнянні з еkleктизмом першої збірки «Три перстені» були стильово й композиційно досить виразні. На це складалась їх лемківська тематика, глибока ліричність і пластична образність. Читач бачить, але навіть і чує все те, що читає. У цій своїй юнацькій сповіді Б. І. Антонич — «закоханний в життя поганин», «поет весняного похмілля».

Закон часу дозволяє сказати, що цьому посприяла також поетова любов, яка порушила академічний спокій його приватного життя. Про це згадують сучасники поета.

Вершиною поета-імажиніста є в «Трьох перстнях» елегії. Є їх п'ять. У них відкривається багатий внутрішній світ молодого поета й дика краса його рідного краю, Богом і людьми забутої Лемківщини, простертої на північ від поєстри Пряшівщини, інтимно рідної їй не тільки природою й нуждою, але й поганським світовідчуванням. Ніхто ще перед Антоничем і після нього не вмів так пристрасно оспівати Лемківщину, як він. Першою зброєю художньої майстерності є тут образ — виразний, пластичний і зворушуючий, посиленний влучними метафорами й поширеними порівняннями:

На кичерах сивасті трави,
черлений камінь у ріці.
Смолиста ніч і день смуглявий,
немов циганка на лиці.
Розсміяні палкі потоки,
немов коханці до дівчат,
злітають до долин глибоких,
що в сивій мряці тихо сплять...

Пейзажі дикої краси гірської природи чергуються тут з поганським ще світом мешканців Карпат, з піснями й переказами про їхніх опришків, з легендами й повір'ями:

І прс опришків сотий раз
оповідає в пісні бас:
свячені кулі, литий пояс,
таємне зілля, дика борть,
заклята ніч і смерть в напоях,
що їх коханцям варить чорт.

На фоні чарівних образів природи й побуту карпатських лемків виступають тут також поетові рефлексії про нужду рідного краю. Але соціальний мотив входить сюди органічно й не насильно, він не є декларований, він входить до контексту художнього твору з наболілого серця поета:

Скорбота мохом оповила
задуману країну цю.
Як символ злиднів, виростає

голодне зілля — лобода.
Відвічне небо і безкрає,
відвічна лемківська нужда.

«Повінь» метафор Антонича не затіює в нього змісту. В його співучих елегіях, що самі просяться на ноти, взаємно переплітаються, доповнюються й збагачуються мотиви молодости, краси, щастя й кохання. Поет глибоко відчув найбільший дар природи — молодість, і вона стає джерелом його надхнення. Пристрасне, просто таки діонісійське сп'яніння весною життя в «Елегії про співучі двері», в якій поет оспівав свою Лемківщину та в якій він виступає як «життя звеличник — верховинець», дає Антоничевій поезії не тільки патос, але й моральне здоров'я. Гімн молодости проспівав поет також в «Елегії про ключі від кохання». Молодість тут порівнюється з повною скринєю скарбів:

Дарунків повна юність світла,
мов скриня сповнена скарбів...

Тоді, коли «дзвонила в сто фортепіанах омелодійнена весна», коли вона «ячала сотнею скрипок», проживав ліричний герой елегії (та, зрештою, й сам поет) своє перше кохання, про яке тепер згадує:

Пригадуєш: циганський вітер
дівчатам поцілунки крав.
Кохання сім гарячих літер
на твоєму серці написав.

Вникнути до творчої лябораторії Антонича, можливо, найлегше в його «Елегії про перстень пісні», що присвячена проблемі творчости. В якійсь мірі є це його *ars poetica*:

Я маю дім, при домі сад,
ліричні яблуні у ньому.

По цьому казковому саду, де росте «похмільна квітка тютюну», проходиться поет і його неспокойне серце творить вірші:

Виходжу в сад і юне серце,
незаспокоєне й невтішне,
окрилою зеленим скерцом
розспіваної тужно вишні.

Мистецтво — художнє згущення. Оскільки так, то Антонич збагнув його прадавню правду — мистецтво родиться в міцному інтимному зв'язку людини з природою. Поет чує сповідь дерев, пісню коханців, «розспівану тужно вишню». Все це він записує до таємної «книги ночі» —

Її не візьмете до рук ви,
її до серця треба взяти.

В останніх словах поет розкриває формулу ліричного вірша. В них же й тайна поетичної творчости. Поет нам її відкриває в химерному перстені пісні. Цей символічний перстень — значить колобіг людського життя й творчости. Ця концепція і є Антоничеве *Wahrheit und Dichtung*.

Елегії писав Антонич одним поривом, в екстазах творчости. Про це свідчить його стихійний ліричний вірш, як влучно назвав його Гете — *Wörterguss*. Елегії можна вважати вершиною поетової творчости. У цій екзальтованій, чистій, п'янкій і бадьорій ліриці Антонич висловив усе те, що відчувало й за чим тужило його молоде, напоєне вином кохання серце.

Дальшу частину «Трьох перстенів» творять ліричні мініатюри, в яких Антонич був неперевершеним майстром. І в них виступає любов і подив до Лемківщини, до її природи, до її дерев'яних хижок і до болю добрих людей. Але тут уже ці мотиви опрацьовані в лаконічній формі. У вірші «Різдва» поет переносить відому біблійну легенду до рідного містечка Дуклі —

Народився бог на саях
в лемківськiм містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисянях
і принесли місяць круглий.

Багатство художніх образів у елегіях і ліричних віршиках у «Трьох перстнях» постійно посилюється свіжими й відважними метафорами (*циганський вітер, квітчасте сонце, шалений місяць, вогнистий смичок, співучі двері, день смуглявий, дівчина сп'янена вогнем* і т. д.). Надзвичайний дар уяви мав в Антоничевій ліриці якусь еруптивну силу й був скорше явищем підсвідомости, ніж інтелекту. З цього погляду рішуче відкидаємо твердження, що й ця збірка була підпорядкована «строгій силі розуму» (О. Зілинський). Супротивиться цьому передусім багата емоційність «Трьох перстенів», що впливає з зворушливої сповіді поетового серця, їхній пристрасний і нестримний ліричний вірш, що про нього ми вище писали та що нічого спільного з розумом не має. Всі згадані тут атрибути поетики «Трьох перстенів» (багата образність, метафоричність і т. д.) дозволяють вважати цю збірку за вершину українського імажинізму.

Вищим щаблем мистецького розвитку Антонича були його дальші три збірки, з яких дві були посмертні. У збірці «Книга Лева», виданій у Львові 1936 року, і в збірках «Зелена Євангелія» і «Ротації», виданих там такі два роки пізніше, поет вже більше еволюціонує до західної модерної поезії, з якою був добре ознайомлений та з якої й сам перекла-

дав (з Мейсфільда, Рільке, Врхліцького). Зауваження О. Зілинського про те, що тут треба говорити про підпорядкованість його творчості «строгій силі розуму», треба брати з певним застереженням, відносячи його лишень до «строкої селекції матеріялу, здобутого на життєвих ловах»,² та до очевидної інтелектуалізації його поезії. Але одночасно помічаємо щораз сильнішу в його творчості й іраціональну стихію, якою український поет наблизився до сюрреалістичної поезії; вона ж виявляла необмежені можливості його багатой творчої уяви. А цю стихію аж ніяк не можна убгати в рамки «строкої сили розуму». Про наявність цього підсвідомого в його творчому процесі виразно згадує в своїх спогадах про поета маляр В. Ласовський:

«Завтрішнім дослідникам творчості Антонича доведеться неминуче зустрітися з основною рисою постаті поета — гостро зарисованим дуалізмом Антоничевого обличчя. Для стороннього — часто бачене обличчя молоді людини, що проходила задумано нервовим уривчастим кроком вулицями Львова, — з другим, надхненним обличчям творця поетичного біологізму й монументальних, потойбічних полотен — може й покривається. Та для тих, кому доводилося знати Антонича з ближчої віддалі, цей дуалізм, окрім своєї гостроти, мав чимало незвичайних прикмет. Думаю, що, наприклад, снотворний процес (назв'їм його так), в якому зроджувалися та оформлювалися здебільша всі поезії Антонича, це не часте явище у поетів і вартє розсліду критика й психолога».

«Вранці півсонний Антонич накладав окуляри, вставав із ліжка та якстїй сїдав за розжиганий столик, щоб спїшно записати поезію, яка назрїла увї сні.

«Записано.

«Тета приносила сніданок (це був злий день, коли тета зашвидко принесла каву й зашвидко знівечила „сонну екстазу”), і від цього моменту починався день сірої людини».³

Поширювати оцей «снотворний», по-фрейдівськи сказавши — *підсвідомий* процес на більшість поезії Антонича, — як це робить Ласовський, — було б також невірнo. Нам здається, що раціональна й іраціональна стихії чергувалися і взаємно себе в його творчості доповнювали й збагачували.

В одній з елегій Антонич якось написав: «Не помістити в цьому вірші / ні зір, ні неба, ні землі». Але той, хто прочитає всі поетові збірки, прийде до іншого висновку. Антоничева творчість, до якої належить також лібретто до опери «Довбуш», кілька прозових і літературно-теоретичних праць, охоплює все живе й мертве нашої планети: її суходоли й океани, людей і космос, звірів і риб, місяць і сонце, допотоп-

² Там таки, стор. 38.

³ В. Ласовський, Два обличчя Антонича. «Ми», 1939, ч. 3 (10), стор. 21-25.

них іхтіозаврів і рибогадів, реторди й фантастичні потвори водних глибин. Поета з такою буйною фантазією українська поезія, можливо, ще й не мала. Відкіля черпав він таке багатство сюжетів і тем, де було джерело його незаспокоєної фантазії, в якій чудесно переплітаються дійсність з вимислом, речі конкретні з нереальними й фантастичними?.. Йдеться передусім про велику ерудицію Антонича, нерозлучним супутником якого була завжди книга. Сюди ж треба віднести й вроджені мистецькі здібності: ще в гімназії він грав на скрипці й малював. Це згодом відбилося в його словесній творчості. Сучасники згадують про нього як про самотника з великою головою інтелектуала.⁴ Крім усіх слов'янських мов, Антонич володів ще німецькою, англійською, а частково й французькою. Читав усе, що мав під рукою, — від захоплюючих «майовок» (від німецького письменника Карла Мая) до соціальної епопеї Голсворсі, про якого написав невелику працю. Як з польських сучасних поетів на нього мали вплив К. Вержинський (особливо в спортивній тематиці), авангардисти Ю. Пшибось і А. Важик (формальне експериментаторство), а з усіх найбільше Мечислав Яструнь, поетичний світ якого був споріднений з Антоничевим, так з західної модерної поезії були його вчителями Вітмен і Вергарн. З Вітменом його зближує біологізм, Вергарн фасцинував Антонича своїм універсалізмом, до того часу досить слабо розвиненим в українській поезії.

Про безперечний вплив Вітмена сказав при одній нагоді сам Антонич: «Тобі хвала, сивобородий міністре республіки поетів, Волте Вітмене, що навчив ти мене молитися стеблинам трави. В корчмі „під романтичним місяцем”, п'ючи палючу і похмільну горілку мистецтва, разом з тобою звеличую найтайніше і найдивніше явище: факт життя, факт існування».

Ясно, що про епігонство тут не може бути мови. Антонич був для цього аж надто оригінальний поет. В його творчості переплітається рідна літературна традиція (Тичина) із здобутками світової модерної поезії. Як з Вітменом його зближує біологізм «Зеленої Євангелії» — євангелії природи, так Вергарн вплинув найбільше на урбанізм його «Ротацій».

Про філософію біосу, про пантеїзм та про урбаністичні мотиви Антоничевої творчості дослідники вже не раз писали.⁵ Тут нам ідеться найбільше про сюрреалізм поета. В чому він найсильніше виявився? Де були його джерела в загальній літературній атмосфері тієї доби і зокрема у творчості нашого поета?

⁴ Там таки, стор. 22.

⁵ С. Гординський, у передмові до кн.: Б. І. Антонич, Зібрані твори. Нью-Йорк, 1967; М. Неврлі, у кн.: Б. І. Антонич, Перстені молодости. Пряшів, 1966; С. Трофимук у кн.: Б. І. Антонич, Пісня про незнищенність матерії. Київ, 1967.

Антонич у своїй творчості вперто шукає у реальному щось надреальне, надійне. Ця тенденція найсильніше відбилася в його збірці «Книга Лева». Перша глава її досить містична і мов би являлася продовженням його релігійної лірики з «Великої гармонії» (вперше надрукована 1967). Її біблійні сюжети, широкі полотна світових катаклізмів у другій главі й баталістична героїка в третій — творять мистецьку концепцію «Книги Лева». «Довгі» рядки, найчастіше 6—8, а навіть і 10-стопові ямби, підпорядкування ліричного первня епічної вирівняності, багатуща уява й асоціативність — це все утворило придатний ґрунт для сюрреалістичної поезії. Її надземні образи, виразно подані в таких творах як «Мону-ментальний краєвид», «Апокаліпсис», «Зорелев», «Чаргород», «Океанія» і т. д., свідомо перервав поет двома ліричними інтермеццо, якими нагадав свою поезію природи й людського серця в «Трьох перстнях». Цим, очевидно, хотів підкреслити, що в житті і в мистецтві чергується дійсність з вимислом, радість із смутком, лірика з епікою і т. д. Йдеться про філософський дуалізм.

Найсильніше виявився сюрреалізм у другій главі «Книги Лева» і в «Ротаціях» (1938). Похмурі образи «прирослих до землі» тюрем, що їх «по ночах відвідують коханки і комети»; силуети, «мов сонних, велетенських лавів»; «багряне квіття мандрагори» під шибеницями; «мармурові коні», що пасуться «в зеленому полум'ї трави»; надземне казкове місто Чаргород; фантастичні оргії, на яких «танцюють татуйовані дівчата»; затерті поетові сліди в неоліті; «душі мамутів», що «бредуть червоним снігом»; концерт з Меркурія; фантастичні кити, змії і рибогади; «мореплавців білі душі» і т. д., і т. д. — все це цілком виразні сюрреалістичні образи, посилені до того всього тяжкими й не завжди сприйнятними й химерними метафорами. До дальших особливостей Антоничевої поезики належать субстантиви дії, що ними поет усуває небезпеку стативи (*пожежа зелені, солов'їні схлипи, дружні перемови, співом квіття* і т. д.).

Є всі підстави вважати, що цей сюрреалізм інклінував більше до внутрішньо організованого чеського поетизму, ніж до розхристаного, неримованого французького джерела, репрезентованого аполлінерівським білим віршем. Не є виключене, що в сюрреалізмі Антонича якимось підсвідомо виявилось слов'янське гуманістичне відношення до мистецтва. Сюрреалістичні малюнки урбаністичних мотивів у «Ротаціях» соціально значимі:

Ржавіють мертві риби у басейнах, вуголь і троянди
чорні,
купці й роздягнені дівчата, в'язні в тюрмах і поети.
Оркестра полісменів дме меланхолійно в труби і
валторни,
коли міщанський бог рахує зорі, душі і монети.

(«Сурми останнього дня», 1936)

При пошуках генези Антоничевого сюрреалізму треба також згадати химерні сплетива сюрреалістичних образів М. Андрієнка, котрий у 20-их роках декорував паризький театр «Одеон», а його праці експонувалися на виставках львівської АНУМ, членом якої був і Б. І. Антонич. Маляреві й поетові був типовий монументалізм, широкий і відважний засяг, філософська глибина, здатність чергувати дійсне з уявним. Все це творить істотні риси сюрреалістичного мистецтва:

Живуть під містом, наче у казках, кити, дельфіни
 і тритони
 в густій і чорній, мов смола, воді, в страшних пивницях
 сто,
 примарні папороті, грифи і затоплені комети й дзвони.
 — О, плуцо з каменю, коли тебе змете новий потоп?

(«Сурми останнього дня»)

Антонича, що завжди цікавився образотворчим мистецтвом, не менше могли інспірувати й сюрреалістичні зацікавлення львівських малярів Павла Ковжуна й Володимира Ласовського, з яким поет який час спільно мешкав. П. Ковжун був лідером західньоукраїнського авангардного мистецтва. У своїй праці він випробував усі новітні стилі — від кубізму до сюрреалізму, — намагаючися так включити українське мистецтво до світового культурного контексту. А цю саму програму мали Б. І. Антонич, С. Гординський і Б. Кравців щодо словесного мистецтва.

У пресі про Україну 1969

Ростислав Л. Хомяк

У рамках останнього (десятого) з'їзду Українського конгресового комітету Америки (УККА), у жовтні 1969 року відбулося засідання комісії для справ молоді й студентів. Дискутуючи питання про відношення молодих людей в діяспорі до України, один з доповідачів (Роман Купчинський — представник Пласту) звернув увагу на те, що останнім часом молодь виявляє більше зацікавлення до сучасних процесів на Україні. Як одну з причин цього явища він назвав те, що вістки з України і про Україну появляються тепер частіше у солідних західніх газетах, журналах і книжках.

Присутній у залі студентський лідер з стажем (д-р Богдан Футей) zareагував на це твердження. Звертаючися до публіки, він запитав, чи доповідач вважає, що документи і факти про Україну кращі, коли вони друковані в чужомовній пресі, ніж в українській?

Власне справа тут не в якості документу, в чому запевнив студента Футея пластун Купчинський. Але публікація документів в багатотиражних чужомовних виданнях автоматично поширює коло зацікавлених українськими питаннями, і то не тільки людей українського роду, які знають або не знають української мови; це коло охоплює й людей, які не мають ніякого прямого відношення до України.

Ось один приклад.

Цього року вийшла друком англomовна брошура на 40 сторінок п. з. «Звіт про інтелектуальний опір в Українській РСР». Видавець — Канадський союз студентів (Canadian Union of Students — Union Canadienne des Etudiants). Це організація, що об'єднує майже всіх студентів канадських високих шкіл. У звіті, крім передмови, надруковано вибрані тексти з трьох книжок, які вийшли англійською мовою: «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, «Освіта в Радянській Україні» Івана Коляски та «Лихо з розуму» Вячеслава Чорновола. При кінці брошури є додаток, який пояснює причину появи цього звіту. На з'їзді Канадського союзу студентів, що відбувся у вересні 1968 — у двадцятиріччя Загальної декларації прав людини, прийнято постанову, що її висунули делегати з Лейкгедського університету і підтримали делегати з університету МекМестера. Ця постанова стверджує нехтування людських прав у Радянському Союзі, і особливо на Україні, арешти і заслання студентів, пись-

менників та науковців, і доручає Лейкгедському університетові у співпраці з секретаріатом Союзу виготовити докладний звіт про недавні арешти на Радянській Україні. Далі у постанові сказано, що Канадський союз студентів має передати цей звіт урядові Канади й усім міжнародним конференціям, що в них Союз братиме участь у наступних роках.

Можна сміливо сумніватися, чи така постанова була б ухвалена (чи вона навіть була б висунена), коли б того ж 1968 року, від січня починаючи, у великій канадській пресі не було широких репортажів і аналітичних статей про те, що діється на Україні.

Рік 1968 залишається значущим, коли йдеться про кількість і частоту згадок про Україну в неукраїнській пресі. Але лютим 1968 року продовжує котитися і в 1969. На протязі часу від написання останнього огляду («Сучасність», червень 1969) довелося заповнити ще одну течку з вирізками з преси, що появляється у Франції і в Китаї, в Німеччині і в Сполучених Штатах Америки, в Італії, в Канаді й у Великобританії.

Перегляньмо їх у хронологічному порядку.

КВІТЕНЬ

Український націоналізм — це позитивне явище чи негативне? З одного боку, до нього ставляться з підозрінням; з другого — аналізуючи прояви опору і самооборони на Україні, майже всі автори статей називають їх виявом українського націоналізму і пишуть це в позитивному значенні. Так, у рецензії на книжку Чорновола «Лихо з розуму» у престижному літературному додатку до лондонської газети «Таймс» («Times Literary Supplement») рецензент написав, що в минулому український «націоналізм» був пов'язаний з різними реакційними рухами — з фашизмом, нацизмом, з антисемітизмом, з настановою проти росіян і проти поляків.

Це дало змогу проф. Іванові Л.-Рудницькому, викладачеві історії в Американському університеті у Вашингтоні, дати читачам «Таймс Літерарі Саплемент» коротку лекцію про український націоналізм. Він зробив це у формі листа до редакції, який був надрукований у числі від 24 квітня. У листі-лекції автор вияснює, що дореволюційний український національний рух був демократичний і демократичною була короткотривала Українська Народна Республіка. А в 1920-их роках українські комуністичні керівники, хоч і не були демократами, все таки Сталін знищив їх за «націоналістичні ухили». Далі автор листа визнає, що в 1930-их роках у Галичині з'явився націоналістичний рух фашистського типу, але і в той час політичне керівництво українців під Польщею було в руках демократичної партії. Він виправдує цей екстремістичний прояв обставинами політичного тиску на українське населення: комуністичної Росії, з одного боку,

і напівфашистської Польщі — з другого. І тут І. Лисяк-Рудницький пригадує, що цей інтегральний націоналістичний рух виправив деякі свої помилки у підпільній боротьбі проти нацистської Німеччини і комуністичної Росії у другій світовій війні. Український націоналізм, — пише автор, — ніколи не був проти польського чи російського народів як таких, бо його протипольське, чи протиросійське наставлення було спричинене польським і російським пануванням.

Проф. Рудницький визнає існування упередження до євреїв між українцями, подібного до упередження в інших країнах Східної Європи, де є велике єврейське населення, але він пригадує, що українські демократичні націоналісти завжди виступали проти антисемітизму, що в УНР єврейська меншина мала широку культурну автономію, що політика українських «націонал-комуністів» сприяла розвитку інституцій українського єврейства, доки Сталін не знищив їх, і що нинішній опір українських діячів культури вимагає відновлення стану 1920-их років. А українські пронимецькі симпатії автор пояснює тим, що Німеччина була єдиною країною, яка вимагала перегляду версальського політичного укладу. Ці симпатії існували перед і після 1933 року «не тому, що Німеччина була нацистська, а тому, що Німеччина виступала проти статус кво». Якщо це вважається помилкою українців, то їм треба це пробачити, як пробачають тим західнім лібералам, які відмовлялися бачити реальність російського комунізму, твердить автор і закінчує свого листа твердженням, що нинішні визвольні процеси на Україні не слід протиставляти минулому, бо ці сучасні стоять на минулих традиціях.

Тим часом, як в англійській газеті появилися згаданий лист з приводу рецензії на книжку Чорновола, американський журнал «Нью Лідер» (Нью-Йорк) видрукував рецензійну статтю на цю ж книжку. Стаття видрукована в журналі від 28 квітня; її автор — Пітер Гровс, вашінгтонський кореспондент газети «Нью-Йорк Таймс», недавній кореспондент цієї газети в Москві. Про документи Чорновола Пітер Гровс пише між іншим, що «завдяки гнітові й ідеалізму цього молодого комуністичного радіо-журналіста, ми маємо незвичайний „блукот репортера“, (повний) фактів і вражень про задушливу атмосферу, яка впала на Україну в серпні 1965». Автор також робить порівняння з проявами українського націоналізму в минулому, з становищем нинішніх російських лібералів, згадує справу Лук'яненка і його товаришів 1961 року, працю Івана Дзюби про русифікацію (зараховуючи цю останню до книжок типу Джіласової «Нова кляса») і, врешті, закінчує свою аналізу думкою, що органи безпеки і найвище партійне керівництво тільки потірюють справу національного питання своїми вчинками. «Кремль реагує так, ніби 50 років радянського розвитку є під загрозою знищення».

В останньому огляді на сторінках цього журналу була згадка про те, що в квітні радянське міністерство закордонних справ відмовило двом американським кореспондентам в дозволі на подорож по Україні. Газета «Нью-Йорк Таймс» від 1 травня принесла вістку з Вашингтону, що Державний департамент ухвалив заборонити кореспондентів «Правди» у Вашингтоні і кореспондентів агентства «Новини» у Нью-Йорку виїжджати поза околиці цих двох міст.

Травневе число англійського журналу «Іст-Вест Дайджест» принесло інформацію про остаточне рішення радянського уряду закрити найбільший київський жіночий монастир Покрови Пресвятої Богородиці. Цей монастир існував з часу німецької окупації Києва і останнім часом у ньому жило 250 сестер. Журнал інформує, що тепер у Києві є тільки один жіночий монастир — Христового Вознесіння.

Казенний антисеміт Трохим Кічко знову з'явився на сторінках західної преси після п'ятирічної мовчанки. 1963 року в Києві вийшла його книжка «Юдаїзм без прикрас», і рік пізніше, після світового протесту з боку єврейських кіл, КПРС загаврувала цю працю як антисемітську. Цього року київське Товариство «Знання» видало його нову книжку «Юдаїзм і сіонізм». Американські євреї дістали примірник цієї книжки, переклали її на англійську мову, і в пресі появилися вістки про нові протести. Газета «Нью-Йорк Таймс» писала про це 4 травня на підставі інтерв'ю з гарвардським професором Натаном Глейзером, головою Академічного комітету в справах радянського єврейства.

Також 4 травня мілянський часопис «Іль Кор'єре делла серра» помістив статтю Густава Герлінга про ситуацію на Україні: про ролі першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста у збройному вторгненні в Чехо-Словаччину, про праці Чорновола й Дзюби, про протести молодих українців, що посилаються на кодекси і статті конституції.

Особливо цікаву збірку репортажів з України помістила в травні важлива американська газета «Крішчан саенс монітор», що виходить у Бостоні. Шарлота Сайковська — кореспондент цього щоденника була в дорозі до Москви і зупинилася на деякий час на Україні. У виданнях «Монітора» від 7, 9, 10, 12 і 13 травня появилася низка репортажів цієї журналістки, писаних у Львові, Ужгороді й Києві. Вона відбула чимало зустрічей з різними людьми в цих містах і таким чином передала багатогранність ситуації на Україні сьогодні. Тут годі передати кількома словами все, про що писала Сайковська. Хочеться тільки сказати, що вона виявила добре розуміння справи. Вона показала у своїх репортажах і свідомих українців, і малоросів, і «хохлів», і росіян, і євреїв, і африканців, і кібернетиків, і навіть туристів-українців,

які відвідують батьківщину. Напрошується така думка: а що коли б одна з наших центральних громадсько-політичних установ запропонувала такій Шарлоті Сайковській написати книжку спостережень про сучасну Україну? Це б принаймні відтяжило керівників тих установ від писання книжок.

Цього року питання Китаю дуже на часі в Канаді, бо уряд прем'єр-міністра П'єра Трудо підніс питання про визнання пекінського уряду. Також Пекін останнім часом «відкрив» національне питання в Радянському Союзі і звернув свою пропагандивну машину в цьому напрямі. Монреалець Роман Рахманний має особливий хист до писання статей на «гарячі» теми і пов'язання їх з українським питанням. Газета «Монтреал Стар» від 10 травня помістила інтерпретативну статтю Р. Рахманного п. н. «Пекин підносить українську проблему у війні з московськими ворогами», в якій автор аналізує китайсько-радянські відносини від 1959 року до сутючок на ріці Уссурі і показує, яку роллю відіграють у цьому українці — ті, що живуть на Україні, і ті, що в Казахстані (близько китайського кордону), і ті, що в Канаді.

15 травня бюро агентства Асошієтед Пресс у Москві розіслано вістку (на основі статті у «Правді») про скандал у радянському мистецькому світі. Партиїні керівники раптом вирішили вдарити по мистцях, які заробляють порядний гріш за свої казенні твори. У вістці між іншими названий Г. В. Терпіловський, який одержав 23 000 (двадцять три тисячі!) карбованців за скульптури для колгоспів на Україні. Тут напрошується питання: скільки вносить пересічна заробітна платня українського колгоспника, члена артїлі, у якій стоїть на почесному місці пам'ятник чи бюст столітнього Ілліча роботи Г. В. Терпіловського?

У квітні 1969 Канадська комуністична партія відбула свій 20 з'їзд. Цей з'їзд мусив трохи випростувати партійну лінію, яка повикручувалася такими подіями, як окупація Чехо-Словаччини і ще перед тим — неприємними для партії доказовими матеріалами з царини національної політики в СРСР. Одним з засобів цього випростування було остаточне виключення з компартії Івана Коляски, члена з 30-річним стажем і довіреного кадріста, колишнього студента Вищої партійної школи в Києві. Торонтський міськом партії виключив Коляску ще тоді, як вийшла його книжка про освіту в Радянській Україні, і з'їзд схвалив це рішення.

З цього приводу Пітер Вортінгтон — той, що почав писати серію статей про становище на Україні в січні 1968 року, помістив у торонтській газеті «Телеграм» від 17 травня аналітичну статтю про авантюру з Колянкою і про рішення 20 з'їзду Канадської компартії. Українське питання особливо пекуче для Канадської компартії, — писав Вортінгтон,

— бо з приблизно 3 000 членів українці становлять 50 відсотків. Але на з'їзді партія, яка минулого року публікувала звіт своєї делегації про те, що на Україні не все гаразд, тепер уже повністю змінила свій погляд. Такий самий поворот Канадська компартія зробила щодо окупації Чехо-Словаччини, — писав Вортінгтон. Значить, лінія випростана.

Того ж 17 травня, коли в Торонто вийшла стаття Вортінгтона, нью-йоркський комуністичний щоденник «Дейлі Ворлд» помістив статтю свого співробітника Томи Фолі п. з. «Україна об'єднана». Цей експерт, сидючи в Нью-Йорку, вміло повибирав з вищезгаданих репортажів Шарлоти Сайковської в «Крішян Саснс Монітор» і з статтей Пола Вола, що були друковані в цій же газеті рік перед тим, відповідні місця і «довів», що на Україні ніяких проблем нема і що суди над українськими діячами культури були спричинені їхнім зв'язком з емігрантами. Але треба визнати одне колезі Фолі: він точно подав дати чисел газети «Монітор», з яких він спрепарував свою статтю, так що кожний, кого це цікавить, може відносно легко прочитати собі оригінальні статті.

Німецький тижневик «Дер Шпігель» з датою 19 травня помістив сенсаційну статтю п. з. «Брежнев політично викінчений». Матеріяли для цієї розвідки мали доставити чехословацькі знавці Радянського Союзу. Тут між іншим говориться про передбачення якогось вибуху на окраїнах Радянського Союзу — на Україні і в Прибалтиці, але аж коло 1980 року, і про те, що важливим чинником для вторгнення в Чехо-Словаччину було поважне проникнення ідей чехословацької «весни» на Україну.

Паризька газета «Ле Мوند» від 24 травня помістила підсумки з статті у журналі «Дер Шпігель», де також згадано Україну — «радянську республіку, що заражена празькою весною 1968».

28 травня газета «Гардіян», що виходить у Менчестері (Англія), подала вістку, що три російські православні священники і один український католицький єпископ мають виступити по телебаченню про переслідування церкви в Радянському Союзі. Керівники телевізійної програми запропонували Радянському посольству у Британії відповісти на закиди чотирьох не названих духовних осіб у наступній програмі. «Посольство ще не вирішило, чи прийме запрошення».

ЧЕРВЕНЬ

«Сйл Ревю» — один з поважніших американських «товстих журналів». Це — кварталник, що його видає Сйльський університет в Нью-Гейвені (штат Коннектікат). У змісті четвертого числа цього журналу за 1969 рік, що появилася в червні, такий заголовок: «Щоденник українського радянсь-

кого поета Василя Симоненка. Переклад». На дев'ятьох сторінках журналу видруковано текст уже відомого українським читачам «Щоденника» і вступну замітку про поета-шестидесятника, що її написав Володимир Одайник, викладач Колумбійського університету і автор книжки англійською мовою «Марксизм і екзистенціалізм».

Одайник відмовився прийняти гонорар за цей переклад та статтю і попросив редакцію вислати гроші матері покійного Василя Симоненка на адресу Спільки письменників України. Редакція так і зробила.

Американський журнал «Атлас» називає себе «вікном у світ». Кожного місяця в ньому поміщені переклади цікавих статей з газет і журналів з усіх кінців світу. В «Атласі» за червень є дві статті під загальним заголовком «Неросійські росіяни: вперта порода». Перша стаття взята з німецького евангеліцького тижневика «Кріст унд Вельт», друга — з лондонського «Обсервера». Обидві статті говорять про зріст національної свідомості і національних вимог серед народів Радянського Союзу та про їхню боротьбу проти русифікації.

У вістці з Москви з датою 8 червня агентство Ройтер інформувало, що п'ять молодих татарів, яких арештували за демонстрацію проти переслідування татарів в СРСР, були «випущені і відіслані до свого міста на Україні».

21 червня торонтська газета «Телеграм» помістила дві статті про євреїв у Радянському Союзі. Автором першої з них є Арон Айнфранк, московський кореспондент торонтського щоденника. Стаття, під якою Айнфранк написав — «Одеса, Радянська Україна», дає збалансований огляд становища євреїв у країні, «де євреї зробили такий великий вклад для встановлення комуністичного ладу». Висновки кореспондента Айнфранка зовсім протилежні до тих, що їх висувають сіоністи на Заході. На цій самій сторінці газети лондонський кореспондент Джон Вільямс пише, що нові факти вказують на збільшене переслідування євреїв в СРСР. Одним з головних фактів Вільямс наводить публікацію нової книжки Трохима Кічка «Юдаїзм і сіонізм».

ЛИПЕНЬ

Китайський тижневик «Пекінг Ревю» з датою 4 липня приніс статтю (яка також була передавана по радіо і на телетайпах) агентства «Сінгуа». Її заголовок: «Нові царі — спільний ворог людей усіх національностей у Радянському Союзі». Тут «хрущовсько-брежнєвській ревізійністичній кліці ренегатів» закидається сіяння ненависти між різними національностями і визискування національних меншин. Також говориться про збройний опір 1962 року на Україні; про великі демонстрації українців влітку 1963 року проти

«політики національного гніту», що її провадять «радянські ревізіоністичні новітні царі»; про те, що вояки з української військової округи відмовлялися виконувати накази, щоб вірізувати своїх клясових братів, і треба було прислати вояків з інших округ; про те, що 1967 року українці почали широку кампанію, вимагаючи респектувати їхню національну мову і культуру, також проти перекручування їхньої національної історії. «Органи безпеки радянських ревізіоністів провели масові фашистські арешти, які поширилися з Львова до Києва й Одеси. Арештованих потайки переслухували і кинули в пекельні концентраційні табори, щоб там їх повимордовувати або ув'язнити на догий час». Такі інформації подав своїм читачам по всьому світу «Пекінг Ревю». Не даром Роман Рахманний закінчив уже згадану статтю в газеті «Монтреал Стар» словами: «Українці ще можуть знайти несподіваного союзника в комуністичному Китаї».

Газета «Вол Стріт Джурнал» часом має погану опінію в тих людей, які не знають її. Насправді цю газету створили і нею досі керують не «акули з Вол-стріту», а журналісти (і то солідні). Читають її й «акули», і «люди, що роблять рішення». Ця довідка потрібна з уваги на те, що 29 липня «Вол Стріт Джурнал» помістив рецензію на книжку Чорновола «Лихо з розуму» (англомовне видання). Автор рецензії, Вільям Генрі Чемберлін, рекомендуючи цю книжку читачам газети, подав при цьому короткий нарис історії України. (Жахом проймає, коли подумаєш, як зареагували органи безпеки в СРСР, побачивши рецензію на книжку Чорновола в такій «страшній» газеті).

СЕРПЕНЬ

Сенсаційний утікач з Радянського Союзу, письменник Анатолій Кузнецов говорив журналістам переважно про «Росію». Але в лондонській газеті «Телеграф» від 24 серпня, в інтерв'ю з Дейвідом Флойдом, він згадав і про «широкий рух за національну незалежність на Україні» і вжив слова Тараса Шевченка «на всіх язиках все мовчить», говорячи про те, що, як і сто років тому, нині «в Росії» великих протирежимних настроїв немає.

ВЕРЕСЕНЬ

У числі від 14 вересня лондонський часопис «Телеграф» подав вістку про листа від трьох українських політичних в'язнів до Комісії прав людини при Об'єднаних Націях. У цьому листі Лев Лук'яненко, Іван Кандиба і Михайло Горинь пишуть про те, що їхні харчі затрують.

І знову канадські комуністи. 1967 року делегація компартії відвідала Україну й у вересні того року передала партійним органам свій звіт. Він був друкований в газеті «Жит-

тя і слово» та в англomовному партійному журналі «В'ю-пойнт». Потім ще кілька разів партійні лідери їздили на Україну, щоб «перевірити» справу, і, врешті, 22 вересня 1969 «Життя і слово» помістило відповідь на звіт делегації. Ця відповідь не прийшла від братньої Комуністичної партії України; вона підписана «кількома видатними особами на Радянській Україні», як сказано у супровідному листі до редакції від Вільяма Каштана, генерального секретаря Канадської компартії. Видатні особи (перша з них Віра Дмитрук, голова Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, наслідниця Катерини Колосової) мають на меті «сприяти кращому розумінню життя і діяльності українського народу і Комуністичної партії України, в тому числі й у галузі національних відносин». Як доказ на те, що висновки делегації Канадської компартії мусили бути хибні, «видатні особи» подають те, що цей звіт відхилила «буржуазно-націоналістична преса». Просто і ясно.

У вересні в Римі відбулося посвячення катедри св. Софії, і з цього приводу, особливо в італійській пресі, було чимало згадок на українські теми. Багато про ці святкування написано в «Оссерваторе Романо» від 29—30 вересня. А газета «Іль Темпо» від 30 вересня інформує про те, що радянське керівництво свого часу пропонувало блаженнішому кардиналові Йосифові Сліпому престол патріярха Москви і всея Русі, на що він не погодився і мусив повернутися на заслання.

ЖОВТЕНЬ

У цьому місяці колишній прем'єр-міністр Канади Джон Діфенбейкер вирішив відвідати Україну, адже у виборчій окрузі цього 74-річного парламентариста майже чвертина населення — канадці українського роду. З Діфенбейкером по Україні їздили канадські кореспонденти, які працюють у Москві, і таким чином в торонтських газетах «Дейлі Стар» і «Телеграм» від 20 жовтня появились репортажі про подорож колишнього голови уряду, про його зустрічі з офіційними особами і з звичайними людьми, та про те, що на кожному кроці Діфенбейкер підкреслював окремішність України. При цьому він заявляв, що Канада повинна відкрити своє консульство в Києві.

*

Це частинний огляд голосів преси про Україну і українців за шість місяців 1969 року.

Ленін без заборола

Мирослав Прокоп

Дослідники ленінської національної політики давно довели, що погляди Леніна в питанні ставлення до неросійських народів царської імперії можна розуміти зовсім по-різному.

Спираючися на тому, що Ленін писав про національне питання, ви можете, в однаковій мірі, показати його як захисника прав неросійських народів перед царським гнітом, як проповідника їх національного і соціального визволення, так у той самий час і як клясичного репрезентанта російської імперіяльної думки, оборонця великодержавної єдності Росії, послідовного централіста і русифікатора.

При тому певне одне: Ленін був геніяльним стратегом і тактиком революції проти царату і проти короткотривалого ніби демократичного режиму Тимчасового уряду в 1917 році, а водночас він мав геніяльну візію історичної ваги національного питання для розвалу білої і для рівночасної побудови червоної імперії.

Що Ленін був не тільки гробокопателем ветхого царської Росії, але й будівничим нової, великої, централізованої, багатонаціональної держави, — це дуже швидко, можна думати, більше інстинктивно, ніж розумово, підхопили найбільш реакційні кола розгромленого царату. Нічого дивного, що не встиг ще Ленін добре сісти на кремлівському престолі, як уже потяглися до нього перші передвісники майбутньої зміни «віх». Пляяду перебіжчиків розпочали вчорашні царські генерали, а за ними потупцювали старорежимні дипломати і політики. Їхню філософію найкраще схопив голосний зубр російської білоемігрантщини Василь Шульгін, найбільше відомий з свого повернення до Радянського Союзу після другої світової війни і з своїх славословних на адресу більшовиків статей у радянській пресі. Отож цей же Шульгін ще в 1922 році викував таку, солодку для білоемігрантських сердець, фразу: «Інтернаціонал минет, а границі останутся».

Правда, кордони не залишилися незмінні. Керівники «першої у світі соціалістичної держави» добре подбали про те, щоб їх поширити.

СПІР ЗА ЛЕНІНА

Звичайно, сьогодні було б зайве спекулювати з приводу того, чи якби довше жив Ленін, розвиток Радянського Союзу пішов би такими самими шляхами, чи мали б місце усі осоружні насильства і злочини сталінської персональної

диктатури, чи розлилася б по всьому Радянському Союзу широка хвиля воюючого російського великодержавного шовінізму, чи прийшло б до масового народовбивства неросійських народів і подібне. Важливе те, що ленінські писання часто підхоплювали, як зброю в руки, найбільші погромники неросійських народів. Важливе і те, що сьогодні, майже сорок шість років по смерті Леніна, коли докорінно змінилося становище в світі, коли ясно, що на тривалий час такі не вдасться в серці Європи й Азії держати в національному і соціальному зашморгу більше десятка розвинених народів, — запізнені спадкоємці останньої в світі колоніальної імперії усі свої лиходійства прикривають іменем Леніна.

З другого боку, завжди тоді, коли струна тоталітарного тиску надто напружена і коли вожді відчувають, що з різних, внутрішніх чи зовнішніх, причин треба поступитися прагненням народів Радянського Союзу чи всього соціалістичного блоку, вони з архіву ленінської спадщини тягнуть усе, що має їм улегшити таку тимчасову операцію. На ленінські принципи рівноправності всіх народів посилався Берія безпосередньо по смерті Сталіна. Відтак стало відоме, що у своїй боротьбі за владу він пробував заграти на карту неросійських народів. Після десталінізаційної промови Хрущова на 20 з'їзді КПРС Центральний комітет партії проголосив матеріали заповіту Леніна з засудом централізаційної політики Сталіна. Коли восени 1956 року горіло полум'я повстання в Угорщині, коли революція грозила в Польщі, ЦК КПРС проголосив урочисті тези про рівноправність всіх соціалістичних націй, про невтручання у внутрішні справи сусідів і подібне. Але вистачило, щоб вогонь революції вдалося танками придушити, як зразу до голосу прийшла нова реакція, — а на її виправдання знайшлися пригожі цитати з Леніна.

Іменем Леніна клялись і наші київські бюрократи та їхні зверхники, коли в другій половині 50-их років почали гальмувати короткотривалу відлигу. Таку політику повели, зрештою, тоді також в інших неросійських республіках, а завдання виправдати її взяли на себе місцеві малороси. Таким чином радянська преса, товсті журнали, а то й ніби наукові публікації зарясніли тоді іменами таких авторів як перший секретар ЦК КП Узбекистану Ш. Рахідов, секретар ЦК КП Казахстану Н. Джандильдін, секретар ЦК КП Таджикистану Б. Гафуров, секретар ЦК КП Латвії А. Пельше, а в нас також секретар ЦК КП України С. Червоненко, сумної пам'яті І. Кравцев, В. Маланчук, А. Скаба, академік І. Білодід, що по-російськи називає себе «Белодед», та інші.

Що доводили ці люди? Як пізніше стало видно, їм доуручили виступити передвісниками т. зв. політики злиття націй і мов, що про неї офіційно заговорили і її декретували на 22 з'їзді КПРС, у виступах Хрущова та в резолюціях з'їзду в жовтні 1961 року. Це була ніби відповідь на деякі, зрештою несміливі, виступи «націоналітів» у період відлиги, на

появу кільканадцяти нових неросійських журналів, на деякі зрушення серед молоді неросійських народів СРСР, на спроби відвоювати хоч якісь національні позиції, втрачені під час довгих років русифікації. «Історичною» в цьому відношенні стала стаття згадуваного вже І. Кравцева в газеті «Радянська Україна» за 13 квітня 1960 року, в якій він м. ін. писав: «Деякі люди не зрозуміли об'єктивного процесу збагачення і зближення національних мов народів СРСР і цей потяг до оволодіння російською мовою і російською культурою схильні називати „русифікацією”, „асиміляцією” і т. д.». А тим часом, — писав Кравцев, — «російська мова на ділі стала другою рідною мовою» неросійських народів, доказом чого є м. ін. те, що під час перепису населення в СРСР у 1959 році тринадцять відсотків українців заявили, що їхня рідна мова російська.

У РОЛІ ЗАХИСНИКА СВОБОДИ НАРОДІВ

Чи можна таку політику злиття націй і мов, спрямовану на ніяк не менше, як на затоплення неросіян у російському морі, виправдати Леніном?

Коли взяти до уваги деякі писання Леніна, — ніяк не можна.

«Ніякого привілею для одної нації, для однієї мови! Ніякого, навіть найменшого утиску, ніякої несправедливості у відношенні до національних меншостей», — проголосував Ленін у газеті «Правда» від 10 травня 1913 року.¹ Або в цій же газеті від 28 червня 1917 року він писав: «Проклятий царизм робив з великоросів катів українського народу, всіляко прищеплював йому ненависть до тих, хто забороняв навіть українським дітям говорити і вчитися рідною мовою».² Або той же Ленін у написаній при кінці 1913 року брошурі п. н. «Критичні замітки з національного питання» висував таку поступову програму: «Національна програма робітничої демократії: ніяких безумовно привілеїв ні одній нації, ні одній мові; розв'язання питання про політичне самовизначення націй, тобто державне відокремлення їх, цілком вільним, демократичним шляхом; видання загально-державного закону, в силу якого всякий захід (земський, міський, обциний і т. д. і т. п.), що проводить у чому б то не було привілей одній з націй і порушує рівноправність націй або права національної меншости, оголошується незаконним і недійсним — і всякий громадянин держави має право вимагати скасування такого заходу, як протиконституційного, і кримінального покарання тих, хто став би проводити його в життя».³

¹ Н. Ленін (В. Ульянов). «Избранные статьи по национальному вопросу». Госиздат. Москва—Ленинград 1925, стор. 6.

² «В. І. Ленін про Україну». Держ. вид. політ. літ. Київ, 1957, стор. 431.

³ Там таки, стор. 306.

Ясно, що коли взяти до уваги тільки такі вислови Леніна, тоді треба прийняти, що вся писанина Кравцевих чи Білодідів і вся політика утиску, дискримінації української мови, культури, постійного обкраювання т. зв. суверенности УРСР — усе це, від початку до кінця, наскрізь нелегальне і ніщо інше, як свідоме порушення ленінських норм. Так, треба пригадати, думало багато українських комуністів і не-комуністів під час революції і по ній.

До речі, так думають і сьогодні численні українські комуністи на рідних землях, і цьому не можна дивуватися. Як комуністи, вони мають добре право посилатися на того Леніна, в якого вони вірять і який, за його власними словами, мав візію справедливого влаштування взаємин між народами російської імперії. Сила аргументів наших братів на Україні м. ін. у тому, що кожний день життя Радянського Союзу й усього соціалістичного бльоку недвозначно підтверджує, що політика національного, політичного і соціального поневолення неросіян ні до чого доброго не веде, що вона несе політичну і соціальну неволю масам російського народу, і її ганебний провал неминучий.

ЛЕНІН Й ІНТЕРЕСИ ІМПЕРІЇ

Та біда в тому, що цю суцзу правду вожді КПРС нехтують, мають надію її угнобити, йдуть проти життя і його логіки, проти природи і прагнень народів, якими правлять. А панування своє — також прикривають Леніном, власне не тим Леніном, який писав про високі ідеали національної і соціальної свободи, але тим, який, як згадано раніше, виступав поборником імперії нового типу.

Бо ось цей самий Ленін, який заявляв себе оборонцем вільного розвитку мов і культур народів, щобільше, їх державної незалежності, який кидав громи на імперію Романових, говорив також інше. Ось дещо з цього:

«Робітники не дадуть себе розділити ніякими солодкими проповідями про національну культуру або про „національно-культурну автономію”», — писав Ленін у згаданій вище статті в газеті «Правда» від 10 травня 1913 року, п'ятнадцять рядків нижче від того, де він запевняв: «Ніякого, навіть найменшого утиску, ніякої несправедливости у відношенні до національних меншостей!»⁴

Ще ясніше про це «нерозділення» робітників Ленін говорив у згаданій перед тим статті п. н. «Критичні замітки з національного питання», пишучи, що «пролетаріят» «підтримує все, що допомагає стиранню національних відмінностей, падінню національних перегородок, все, що робить зв'язки між національностями тіснішими, все, що веде до злиття націй».⁵

⁴ Н. Ленин (В. Ульянов). «Избранные статьи...», стор. 6.

⁵ «В. І. Ленин про Україну», стор. 318.

І ще про ленінське розуміння самовизначення націй. Висловившись раніше за «державне відокремлення» «цілком вільним, демократичним шляхом», Ленін у газеті «Правда» від 28 червня 1917 року писав: «Ми не прихильники дрібних держав»;⁶ а в листі до своєї партійної товаришки Інесси Арманд від 30 січня того ж 1917 року Ленін висловлює надію, що «може, таки від „австрійського типу” розвитку доля Росію врятує».⁷ «Австрійський тип розвитку» — це була федерація різних народів, що користувалися деякою свободою, але вона і так тріщала з середини, бо народи австро-угорської монархії прагнули до самостійности. Цікаве, те, що таке побоювання за цілість російської імперії Ленін висловлював ще перед революцією, з позицій емігранта, який цю імперію сам називав тюрмою народів і воював проти неї!

Примара розвалу імперії, ба, щобільше, хоч би тільки унезалежнення окремих соціал-демократичних організацій неросійських народів, на смерть лякала Леніна. Дізнавшись, що лідер української соціал-демократії Лев Юркевич прагне створити окрему українську соціал-демократичну партію чи хоч би секцію, Ленін у листі до згаданої Інесси Арманд від 1 квітня 1914 року брутально накидається на Юркевича, як на «паршивого, поганого націоналістичного міщанина, який під прапором марксизму проповідує розділення робітників за національністю, окрему національну організацію українських робітників».⁸ Страх перед самостійною дією українських соціал-демократів, ніби партійних друзів Леніна, був у нього так великий, що 24 квітня 1914 року він доручав тій же Арманд зустрітися в Цюріху з українськими соціал-демократами і «постаратися організувати хоч малу групу антисепаратистів».⁹

Правда, у всіх своїх писаннях Ленін постійно підкреслював слово «добровільність». Він говорив про «добровільний» союз, про «добровільне» об'єднання, навіть про «добровільне» злиття націй. На словах він завжди перестерігав перед «буком», «палицею», словом, перед насильством в «об'єднуванні» українських і російських «пролетарів». На ділі, правда, звичайно виходило інакше.

Не треба однак забувати, що Ленін формував свої погляди понад півсторіччя тому. Від того часу на сцену міжнародного життя вийшли десятки досі не відомих народів, народилися нові або відродилися старі мови, культури, традиції і жоден народ не ладен зрікатися своїх надбань, «злитися» з кимнебудь. «Злиття» чи хоч би такого «об'єднання», про яке думав Ленін, можна досягти хіба палицею, а проти неї він застерігався.

⁶ Там таки, стор. 431.

⁷ Там таки, стор. 422.

⁸ Там таки, стор. 337.

⁹ Там таки, стор. 422.

Звичайно, це не значить, що кожний народ має замкнутись у собі, обгородити себе китайським муром. Це недоцільне, шкідливе і при сучасних засобах масової комунікації не можливе. Але міжнародна співпраця може бути тільки добровільна. Добровільна на ділі, а не тільки на словах.

В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНИХ КЕРІВНИКІВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Отож, як видно з сказаного досі, ленінську національну політику можна розуміти зовсім різно. Проте, коли б погляди Леніна належали тільки до минулого, їх можна б спокійно залишити дослідникам. Вони мали б відповісти, чи і коли Ленін думав і писав щиро, а коли його концепції національної політики були диктовані тільки тактичними вимогами. Алеж Ленін — це не тільки історія. Погляди Леніна мають велике значення для сучасної національної політики КПРС, при чому вожді цієї партії тепер на щит виносять якраз ті висловлювання Леніна, якими можна виправдати їхню власну політику посиленого походу русифікації неросіян й уніфікації імперії. Чим ближче до сотих роковин з дня народження Леніна, тим сильніше такі його погляди лунають на незчисленних зборах, поширюються в пресі.

Це поганий знак для всіх неросійських народів, зрештою і для самих росіян.

Ось деякі приклади, точніше — висловлювання Леніна, що тепер роблять погоду в Радянському Союзі.

У вересневному (14) числі за 1969 рік офіціозу ЦК КПРС «Коммунист» надрукував статтю п. н. «Ленінізм — великий источник дружбы и братства народов» перший секретар ЦК КП Кіргізії Т. Усубалієв. У ній є така пригадка на часі: «Не випадково Ленін так послідовно закликав „боротися проти дрібнонаціональної вузькості, замкненості, відокремленості, за врахування цілого і загально спільного, за підпорядкування інтересів частини інтересам спільноти” (Повне вид. творів, т. 30, стор. 45)». «Частина» — це, очевидно, народи неросійських республік, а «спільнота» — це імперія. Щоб перед «націоналами», чи і власним народом, якимось виправдати такий поділ ролей, Усубалієв запевняє, що «ні одна з республік не диспонує потрібними матеріяльними і трудовими ресурсами і спроможностями, щоб самостійно, без допомоги інших республік розвивати економіку і культуру в масштабах, що відповідають гімантським потребам комуністичного суспільства».

На це можна відповісти, що саме життя показало, що можуть же існувати самостійні соціялістичні республіки, хоч би народних демократій Польщі чи Румунії, і, якщо б не безгосподарність місцевих партійних бюрократів, їхнім народам жилось би зовсім не погано. Що вже казати про малі

держави типу Швеції, Норвегії, Бельгії чи інші. Правда, за «гігантськими» утопіями «комуністичного суспільства» вони не ганяються, але й про другу пару штанів або черевиків, що творить проблему для пересічного радянського громадянина, вони турбуються не мусять. І пропозицій «зливатися» з іншими націями чи відрікатися батьківської спадщини їм ніхто не ставить.

Ще більше тривожно звучить інша сентенція Усубалієва: «Русский язык, ставший вторым родным языком киргизов, дал возможность . . .» і т. д. Це вже точно, як у нашого лихопомного І. Кравцева або Білодіда. Був час, коли цю хрущовську мудрість держали в архіві, мовляв, про запас. Сталось це після того, як піднесене на 22 з'їзді КПРС гасло «другої рідної мови» викликало шокуючий ефект серед неросіян, головне серед їхньої молоді, і породило міцний опір. Тепер цю чорносотенну примару знову ставлять перед неросійськими народами, мовляв, «многоязычие» вносить тільки плутанину в одній спільній державі і гальмує переможний похід до «комунізму». Виходить точно, як у відомого в свій час гонителя українського народу, московського патріарха Йоакима Савйолова, що підпорядкував Київську митрополію Москві в 1685 році. Він писав, що «когда будет много языков, пойдет смута в земле».

Щобільше, недавно почали відверто захвалювати асиміляцію неросійських народів. Ось у 1968 році появилася у видавництві політичної літератури в Москві книжка Ю. Іванова під дуже промовистою назвою: «Осторожно — сионизм!». У книжці відомі з радянської преси атаки на євреїв. Цікаве однак інше. Автор полемізує з М. Б. Вольфсоном, який на сторінках Великої Радянської Енциклопедії в 1932 році заатакував Карла Кавтського за те, що Кавтський пропонував асиміляцію євреїв з місцевим населенням. Вольфсон писав, що це не згідне з принципами ленінської національної політики. Іванов заперечує і каже, що це не зовсім так, і посередньо боронить Кавтського. Для того він наводить такий вислів з праці Леніна п. н. «Становище Бунду в партії»: «Проти асиміляторства кричать тільки благоговійні споглядачі єврейської задньої».¹⁰ Правда, доказів на те, що Ленін підтримував асиміляцію «інородців» не так уже й мало. Він же, наприклад, називав «безумовно прогресивним» факт колонізації росіянами півдня України в умовах царату та асиміляцію українців.¹¹ Але, як сказано, діло в тому, що якраз такі вислови Леніна сьогодні випинають у радянській пресі і що це має свою вимову і наслідки для національної політики партії.

¹⁰ Цитата взята з рецензії А. Клеймана на книжку Іванова в київському журналі «Людина і світ» ч. 9, вересень 1969, стор. 54—55.

¹¹ «Ленін про Україну», стор. 314.

Від сучасного курсу національної політики, себто наголошування централізаційних і русифікаційних заходів, не відстають також і на Україні.

Ось як цитує Леніна кандидат історичних наук і старший науковий співробітник Інституту Академії Наук УРСР В. Ф. Панібудьласка в «Українському історичному журналі»: «Ми повинні завжди і безумовно прагнути до найтіснішого об'єднання пролетаріату всіх національностей». Або: «Ми, — писав Володимир Ілліч, — скажемо українцям: як українці, ви можете в себе влаштувати життя, як ви хочете. Але ми простягаємо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротись проти вашої і нашої буржуазії».¹²

На це можна хіба зауважити: усі лиха в історії українського народу починалися тоді, коли сусіди і несусіди простягали до нього «братерські руки».

Але Панібудьласці це байдуже, тому він веде далі: «В. І. Ленін вчив, що робітники різних національностей повинні в як найтіснішій організаційній єдності і злитті, відстоювати загальну або інтернаціональну культуру пролетарського руху, ставлячись з абсолютною терпимістю до питання про мову пропаганди і враховування чисто-місцевих або чисто-національних частковостей у цій пропаганді».¹³ Отож становище ясне: «інтернаціональна» культура пролетарського руху, себто культура найсильнішої, панівної нації, її мова, література, музика, образотворче мистецтво, історична традиція і «абсолютна терпимість» до місцевих і національних частковостей... для ужитку пропаганди. Чи не точна картина півсторічної дійсності Радянського Союзу?

Варто відзначити, що ленінська цитата, що її наводить Панібудьласка, точнісінько наведена і в статті п. н. «В. І. Ленін в боротьбі за соціалістичну культуру на Україні», що її надрукував Й. Куриленко в київській газеті «Культура і життя» від 2 листопада 1969 року. Утворюється враження, що, злякавшись того, що сучасні оборонці природних прав українського народу постійно посилаються на Україні на Леніна, відділ пропаганди й агітації ЦК КП України забезпечив своїх агітаторів десятком інших ленінських цитат, що ними можна довести зовсім протилежне.

Це враження перетворюється на переконання, коли взяти до уваги ще такий факт. Як відомо, в останні місяці розгорнулася в радянській пресі і на зборах відьомська атака проти літературного критика Івана Дзюби за те, що він у листі до першого секретаря ЦК КП України Петра Шелеста й інших вождів партії та уряду розкрив цілу гаму пере-

¹² В. Ф. Панібудьласка «В. І. Ленін про класову єдність і співдружність трудящих країни рад у національних відносинах». «Український історичний журнал», ч. 9, вересень 1969, стор. 5, 7.

¹³ Там таки, стор. 10.

кручень у галузі національних відносин на Україні. Студію Дзюби керівники партії розіслали на усі області, відтак вона поширилась у відписах серед населення України і попала за кордон, де її перевидали українською і іншими мовами.

Щоб спростувати аргументацію Дзюби, якийсь, не відомий досі з інших писань, Богдан Стенчук написав книжку п. н. «Що і як обстоює І. Дзюба?». Книжку видало Товариство для культурних зв'язків з українцями за кордоном». Чи поширять книжку Стенчука також на Україні — важко сказати. Бо діло в тому, що Дзюба представив Леніна як справжнього оборонця національних і соціальних прав неросійських народів і таким чином вказав на глибоку прірву між сучасною дійсністю на Україні і тим, що в свій час проповідував Ленін. Стенчукові ж, якому доручили боронити сучасну національну політику партії, не залишилося нічого іншого як показати іншого Леніна... Завдання, звичайно, незавидне, але Стенчук його виконав, як умів. Він цілими пригорщами розсипав по сторінках своєї книжки найновішу посилку одержаних від агітпропу ленінських цитат, і вийшло так, що радянський читач мусітиме ставити перед собою питання, чи справді Ленін був за свободу і рівність народів.

Тут ще треба сказати таке. Усі свої концепції Ленін постійно аргументував потребами, мовляв, майбутньої все-світньої революції пролетаріату та світової пролетарської держави. Давно відомо, що це — тотальна утопія. Соціалістичний бльок, що мав би символізувати таку державу, чи першу стадію такої держави, роздертий з середини внутрішніми конфліктами, передусім на базі розбіжних національних інтересів поодиноких народів і держав. Сам же Радянський Союз є в першу чергу великою російською державою. Так на нього дивляться самі його керівники чи величезна більшість з них, і так його сприймають у світі. Тим не менше ті самі керівники радянської держави-імперії намагаються перед народами СРСР і світу виступати в чужому пір'ї, мовляв, як носії якоїсь «вищого типу» концепції співжиття народів; і тій концепції, — кажуть вони, — мають неросійські народи підпорядкувати їхні національні інтереси, «об'єднуватися» чи «зливатися» в щось одне — в т. зв. радянський народ. А в той же час мета цієї операції одна: влити неросіян в одне російське море, змусити їх прийняти російську культуру, історію, навіть мову. Недаром же навіть у радянському гімні співають про «Великую Русь», що створила «непорушний» союз різних народів. Але що це має спільного з інтернаціоналізмом?

ТРАГЕДІЯ УКРАЇНЦІВ ТА ІНШИХ НАРОДІВ СРСР

П'ятдесят два роки тому під прапорами червоного Леніна був організований збройний похід проти Української Народної Республіки, а серед самої української нації захиталася віра у власну правду, зародилися міражі про нову, не

відому досі епоху братерства і справедливості між народами. Ворог наступав ззовні, а націю роздирали внутрішні сумніви. Чужі правди і чужі пророки посіяли хаос в умах людей одної крові, брат повстав на брата.

Проте вже в 1920-их роках нація починала себе віднаходити. Донедавна взаємно ворожі сили одного народу стали усвідомлювати першочергову вартість, яка, при всіх соціально-політичних експериментах, творить незалежність нації. Тоді, з різних позицій, сини одного народу підняли боротьбу за Україну, а не за чужих пророків, за українську особовість, нашу культуру, духовість, традицію, історію, а рівночасно за елементарну свободу людини проти казарми тоталітарного суспільства.

Але тут на сцену виступили реорганізовані сили нової імперії. Залізна навала терору і шовінізму душила паростки українського відродження. Проте, скривавлена нація не капітулювала. Сьогодні, як і в минулому, вона знову борониться, подекуди й наступає.

Ленін без заборона, що його сьогодні на щит підносять перед народами СРСР керівники КПРС, щоб ним виправдати свою систему правління, — це глибока трагедія всіх громадян Радянського Союзу і всього соціалістичного блоку. Бо Ленін без заборона — це Сталін у практиці. Це реставрація сталінізму, — і то не тільки в галузі національної політики. Не треба забувати, що Сталін розстрілював і гноїв у концтаборах не тільки неросіян. Багато діячів російської культури впало жертвою тирана. Сталін перетворив на фарс усе, що залишилося позитивного в програмі партії, яку він очолював. Це великий парадокс, який, на нещастя, триває далі.

Бо, як не як, боротьба Російської соціал-демократичної робітничої партії почалася на переломі 19 і 20 сторіч і увійшла в революцію в царській Росії під теоретично високими гаслами визволення народів і людини з кайданів національної і соціальної неволі. Але що з цього вийшло?

Вийшло так, що сьогодні Радянський Союз — побіч його сателітів і зовсім нечисленних правих диктатур, — єдина країна, де громадянин на ділі позбавлений своїх громадянських прав; де такі поняття як свобода слова, друку, зборів, організацій, релігії, хоч формально гарантовані конституцією, — є пустим звуком; країна, в якій закон і право є інструментом у руках володарів, що стоять при владі; країна, в якій як «наклеп на радянський устрій» вважається найменша критика сваволі панівної бюрократії; країна в якій карають за переконання, де немає гласности судів, де досі існують ганебні концентраційні табори й ізолятори для політичних в'язнів; країна, в якій за публічний вислів почувань людей судять як «хуліганів» і «порушників громадського порядку»; країна, в якій звільненого по 18 роках за амністією в'язня саджають без суду (тільки на доручення прокурора) відсиджувати 25-річний строк (згадайте справу Святослава

Караванського!); країна, в якій, як у Кінгірі, танками душать демонструючих жінок у концтаборах; країна, де скорострілами розстрілюють робітників, що вимагають підвищення зарплати, — як у Новочеркаську; багата країна, яку труд і піт мільйонів людей перетворили в індустріяльну потугу світу, але рівночасно країна, удушувана мільйоновою армією партійних і державних бюрократів, які своєю бездарністю тримають громадян у постійній гонитві за найконечнішими засобами прожитку; країна, в якій досі практикується масова дискримінація людей (згадайте кримських татар, яким забороняють повернутися на їхні рідні землі); країна, в якій вперто, брутално і рафіновано русифікують неросійські народи; країна, в якій людський геній опановує космічні простори, але рівночасно тупа цензура заганяє в підпілля вільну думку і породжує захальвну літературу; країна, в якій цькують творців духової і матеріяльної культури і орденами обвішують груди нездар, кар'єровичів, підлабузників і донощиків; врешті, країна, де, як каже Валентин Мороз, «весь життєвий шлях людини — від колиски до труни — знаходиться під контролем», а «філософські проблеми вирішуються каральними органами», і країна, яку Олександр Солженіцин називає «хворим суспільством».

Україна, в сучасних умах, є «невід'ємною» частиною цієї великої країни. В цьому її трагедія.

Звернення до комуністів усього світу

Друковане тут звернення групи українських комуністів є порівняно давнім документом: воно датоване груднем 1964 року. Проте воно промовисте з двох причин. Поперше, закиди, що їх висувують автори звернення на адресу керівництва КПРС, актуальні сьогодні не менше, ніж п'ять років тому. Як і тоді, народи Радянського Союзу сьогодні є свідками щораз більшої «реабілітації» сталінізму та посилення політики централізації і русифікації у відношенні до неросійських народів СРСР. Подруге, звернення цікаве й тим, що показує, що аргументи української самооборони й опору (відомі нам з писань Івана Дзюби, Вячеслава Чорновола, Валентина Мороза, Михайла Масютка, Михайла Гориня, Святослава Караванського й інших) вже на початку 60-их років висували ті елементи Комуністичної партії України, які були стурбовані рецидивами сталінської практики в партії і грубими порушеннями в галузі національної політики КПРС.

Нам стало відомо, що друковане тут звернення було своєчасно вислане до різних нерадянських компартій Європи і позаєвропейських країн та до їх пресових органів.

Ми друкуємо цей документ без будь-яких змін за українським текстом.

Редакція

ДО ВСІХ КОМУНІСТІВ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ І КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇН, ДО КЕРІВНИХ ОРГАНІВ КОМУНІСТИЧНИХ І РОБІТНИЧИХ ПАРТІЙ СВІТУ

Ми, група комуністів України, звертаємось до вас із цим словом турботи про долю комуністичного і робітничого руху, про мир і про майбутнє народів, про долю свого українського народу. Ми вважаємо, що сучасний стан боротьби трудящих за соціальну і національну свободу вимагає відвертої та принципової розмови про теорію і практику комуністичного руху. Розуміючи всю трудність і складність такої дискусії, ми іншого шляху не бачимо.

Велика Жовтнева соціалістична революція в Росії пройшла під гаслом марксизму, а суспільство, що народилося внаслідок її перемоги, стало першою формою практичного бут-

тя теорії комунізму. Трудящі світу привітали і підтримали новий лад, в ньому вони вбачали початок здійснення своїх ідеалів...

Зараз за плечима людства майже піввікова історія нової соціальної системи. Радянський Союз, що стоїть на чолі цілого соціалістичного табору, проголосив остаточну перемогу соціалізму і поступовий перехід до комунізму. Програма КПРС, прийнята XXII з'їздом партії, визначила двадцятирічний строк побудови основ комунізму. Ось-ось частина людства створить рай на землі... і це будемо ми...

Така правда декларації. Та люди живуть не деклараціями. Реальне життя показує, що теоретичні догми стали гальмом на шляху вільного поступу розуму і чину людського на благо особи, народу, нації і людства в цілому.

Ми працею доводили свою відданість ідеалам комунізму, ідеалам миру, демократії і свободи, ідеалові безкласового комуністичного суспільства, але ми хочемо суспільства, де людину не гнітитиме ні влада капіталіста, ні свавілля білого, червоного чи ще якогось деспота, ні диктатура партії, ні нога завойовника і колонізатора, ні фетишизм теоретичних догм і гасел.

Не будемо аналізувати теорію і практику попереднього періоду і теперішнього стану комуністичного руху: він має історичні успіхи вже завдяки притягальній силі наших ідей. Зараз нас тривожить перспектива цих ідей. Ми мусимо звернути увагу комуністів світу на правду життя в Радянському Союзі, який претендує на звання країни із найпрогресивнішим та найсправедливішим у світі суспільним ладом.

Ми виховуємося у дусі казарменної дисципліни з її принципом: не виносити сміття з хати. Але світ уже знає, що в нашій хаті сміття. Нашим вождям в пориві звинувачень своїх попередників доводиться потроху відкривати правду. Ми задихаємося від неправди і фальші. Брехлива пропаганда, рятуючи «лицарів на час», має зворотний бік: вона дискредитує в очах нових поколінь самі ідеали комунізму. Тому ми мусимо говорити всю правду.

В СРСР ліквідовано приватну власність на засоби виробництва і знищено експлуатацію одного класу іншим. Та чи може задовольнити нас доведена до абсурду централізація, економічний монархізм радянської державної машини, суб'єктивізм якої руйнує господарство і не спроможний забезпечити суспільство навіть матеріально? Чи величезна бюрократична армія привілейованого, високооплачуваного партійного чиновництва не є експлуататором трудящих? Уряд хвалиться своїми ракетами і супутниками. Та чи рівнозначно це економічній силі і стабільності суспільства?

Будівництво комунізму не можливе без труднощів і помилок, але ми хотіли б говорити про них, як господарі, а не пошепки, ми воліли б самі розібратись в своїх труднощах і помилках, щоб пошукати успішних шляхів будівництва комунізму. Та в тому-то й справа, що в Радянському Союзі лю-

дина позбавлена елементарного права вільно називати факти, аналізувати їх і робити висновки. Громадянські свободи, проголошені конституцією, є тільки цинічною фразою. Тоталітарна система беззаконня тільки спекулює на передових ідеях. Вона грубо фальсифікує очевидні факти і придушує найменший прояв свободи особи, деморалізуючи людей.

Необхідно усвідомити, що намір убгати об'єктивний процес прогресивного розвитку життя у наперед вироблені замкнутою групою людей догматичні схеми є не тільки не реальним, але й злочинним.

Було б марною справою вияснювати закордонному читачеві усі тонкощі внутрішньої політики тоталітарної держави, усю правду становища особи в щоденному житті радянського суспільства. Назвемо лише ті факти, характер яких очевидний.

Усьому світові відомі страхітливі злочини сталінського режиму. Гинули мільйони людей, розвалювалось господарство, підозри, доноси і наклепництво стали державною політикою і моральною нормою, а партія кричала про морально-політичну єдність народу, про щасливе і заможне життя, про найвищу в світі демократію, про успішне будівництво ідеалу людей — комуністичного суспільства...

«Великий учитель людства» Йосиф Сталін помер. КПРС не знайшла нічого кращого, як виправдати принципи суспільного життя сталінського режиму, пояснивши велику трагедію мільйонів людей і цілих народів «перекрученнями» і «порушеннями соціалістичної законності» однією особою, яка мала поганий характер. А культ особи буцім-то не є породженням існуючої в СРСР системи. Він ніби-то був випадковістю, а не закономірністю. Але пригляньмося, що змінилось сьогодні в самому укладі життя?

Зараз не розстрілюють у масштабах сталінських часів, але за вільнодумство засилають під якимсь вигаданим приводом (у нас же немає політичних в'язнів!) у «неіснуючі» табори.

Зараз перший секретар ЦК КПРС може, всупереч здоровому глуздові, зобов'язати всі республіки сіяти кукурудзу навіть там, де вона не росте. Як зараз визнав новий ЦК КПРС, усім була зрозуміла безглуздість поділу партії на міську та сільську частини. Але народ, як кричала радянська преса, «одностайно схвалив це мудре рішення».

Відомі зустрічі керівників партії та уряду із творчою інтелігенцією нагадали «полювання на відьом» сталінських часів. Чиновницькі, малокультурні виступи Микити Хрущова оголошувалися всебічною і глибокою програмою духовного життя країни. Партійні вожді та їхні численні підспівувачі в образі деморалізованих графоманів поблажливо нагадували «несвідомим»: «Ми вас не стріляємо, але ви мусите зрозуміти свої помилки і вірно служити народами»...

Зараз уже не пишуть, що «кібернетика — буржуазна наука, вигадана капіталістами для одурманення мас». Але

хто у світі знає випадки, щоб у Радянському Союзі називались факти або висловлювалися ідеї, які суперечать сьогоденній кон'юнктурі? Сьогодні Сталін — геніяльний вождь і великий продовжувач справи Леніна, завтра — авантюрист і злочинець. Коли ж критика культу Сталіна почала поглиблюватись, коли люди захотіли розібратись в тому, що сталося, партія позадкувала: мовляв, Сталін допустив серйозні помилки, але він був великим комуністом. А вже після зміщення Хрущова, створюється спеціальна цензурна комісія, що єдина може дозволити критику Сталіна. Учора Хрущов — вірний ленінець, а сьогодні — освистаний актор. Знати правду дано лише одному «ленінському ЦК», «колективна мудрість» якого, як показує життя, втілена в особі першого секретаря...

Зараз не організують штучного голоду, як це було в 1933 році на Україні. Але коли робітники протестують проти підвищення цін і норм виробітку, що є результатом авантюрної економічної політики держави, їх розстрілюють і давлять танками, як це було в травні минулого року в місті Новочеркаську...

Ми не приймаємо всерйоз заяву, що в країні повністю відновлено соціалістичну законність і ленінські норми суспільного життя. У нас ніхто не впевнений, що знову не запрацює безжалісна («Москва слезам не верит») машина нищення людей! Гарантії немає і не може бути. Навпаки, факти свідчать, що різники напоготові, ножі гостяться... Власне, машина духовного нищення людей продовжує весь час працювати: люди деморалізуються, нівелюються, русифікуються і втрачають віру в ідеали справедливості.

В той час, як лицемірно говориться про те, що диктатура пролетаріату себе вичерпала і на зміну їй прийшла загальнонародна держава, — насправді все посилюється диктатура ЦК, що виражає волю нового правлячого класу — партійної бюрократії.

За конституцією влада в країні належить Радам депутатів трудящих. За владу Рад йшли на смерть мільйони трудящих у роки революції. Але зараз у суспільному житті ради не мають жодного значення. Навіть офіційна пропаганда забула про них і закликає весь час до дальшого «посилення керівної ролі партії». Куди ж далі посилювати?

Роль профспілок та інших масових організацій також зведена до збирань членських внесків та мобілізації трудящих на ті чи інші затіяні вождями «кампанії».

Централізована державна машина, на службу якій поставлений непомірний розбухлий чиновницько-бюрократичний апарат, знищує найменші спроби самодіяльності мас.

Логічним результатом суспільно-політичного режиму в Радянському Союзі є національна політика КПРС.

Величезний пропагандистський апарат партії невтомно твердить про рівноправність і дружбу націй в Радянському

Союзи, про повне і остаточне розв'язання в СРСР національного питання.

Насправді ж під маскою великих ідей інтернаціоналізму і братерства народів ведеться груба, нахабна своїми методами і розмірами русифікаторська колонізаційна політика Москви. Російський великодержавний шовінізм розпалюється планомірно і цілеспрямовано, він поглинає великі матеріальні і духовні ресурси держави, він — хочемо заявити на весь світ — становить щораз більшу загрозу мирові і безпеці народів, він стає справжнім прапором найбільшої в світі імперії.

Україна проголошується суверенною державою. Насправді ж вона, як і решта національних республік СРСР, перетворена на колоніальну адміністративно-територіальну область Російської імперії. Уряд УРСР не має права без згоди Москви вирішити самостійно найдрібнішого питання. Смішно, але факт: перший секретар ЦК КПУ Шелест не міг без дозволу Москви санкціонувати проект будівництва підземного вуличного переходу в Києві. Україна, як держава, позбавлена будь-якої матеріальної сили для захисту своїх національних інтересів. Величезна армія деморалізованого, привілейованого і у значній мірі денационалізованого партійного чиновництва є надійною опорою централістської політики Москви. А національно і громадянськи свідомій частині українців закрито рот.

Національного питання зовсім не торкнулося деяке пом'якшення суспільного життя в СРСР, що відбулося після XX з'їзду КПРС. Економічний, політичний, культурний централізм залишився не зачепленим.

Мало того, коли в наслідок критики Сталіна дещо пожвавилось національне життя республік, ЦК КПРС у квітні 1963 року провів по республіках секретні наради, на яких сказано: на Україні, в Прибалтиці і на Кавказі зростає націоналізм; ми зараз не можемо вдатися до масових репресій, але ми готові для боротьби з націоналізмом зробити все...

Русифікаторський наступ йде розгорнутим фронтом. Так, на Україні в державних установах майже не вживається для ведення справ українська мова. Русифікуються дитячі заклади, школи. Середні та вищі учбові заклади зрусифіковані майже повністю, за винятком хіба українських відділів філологічних факультетів. Україна, що дала світові Довженка, не має своєї національної кінематографії. Наукова література видається майже виключно російською мовою. Тиражі українських книжок мізерні. Все робиться для того, щоб Україну звести до ролі провінції Москви.

КПРС йде на все, щоб послабити позиції України. Під благородним гаслом взаємодопомоги кадрами українська інтелігенція, зокрема технічна, вивозиться за межі республіки. На Україні постійно працюють пункти по переселенню українців на Північ, Далекий Схід, Сибір і Середню Азію. В той же час на Україну масово переселяють росіян, навіть як ря-

дових робітників. Особливо це стосується Західньої України. Чому служить така політика — будівництву комунізму чи зміцненню російського імперіялізму?

Для росіян, що живуть на Україні, існують театри, журнали, газети, величезна мережа шкіл. У Росії живе близько п'яти мільйонів українців. Але вони не мають нічого, навіть початкових національних шкіл.

Кращі культурні сили України, як правило, забираються до Москви. Наприклад, у Великому Оперному Татрі біля 50 процентів складу забрано з України. Великі матеріальні і духовні ресурси національних республік поставлені на службу «загальноросійській» культурі. Гастрольні поїздки за кордон, товариства радянсько-зарубіжної дружби і т. п. працюють на пропаганду російської культури.

Справжня історія України закрита для українського народу. Російська псевдонаука взяла на себе неблаговидне завдання реабілітувати загарбницьку, колонізаторську політику царизму, спадкоємцем якого є сьогоднішня диктатура. Все, що суперечить ідеї російського централізму, оголошується «українським буржуазним націоналізмом», якого не можна вивчати, хіба що шапкожити.

У травні цього року сталася страшна подія: у Києві спалено республіканську державну публічну бібліотеку. Згоріла вся українстика, згоріли невідомі духовні скарби українського народу. А преса навіть не повідомила про велику національну трагедію України. Агенти КГБ (цієї держави в державі) поширювали безглузду провокаційну чутку, що бібліотеку підпалили «українські буржуазні націоналісти».

Незважаючи на нечувані в історії методи і розміри асиміляційної політики Москви, український народ живе і бореться. Виключення із вузів студентів-українців за «націоналізм» — постійне і звичне явище. Полтичні арешти, адміністративні репресії є нормою в суспільному житті свідомого українства.

Можна не брати на віру розраховані на експорт слова газети «Правда» про те, що «сепаратистські ідеї» на Україні марні й надумані. Ми знаємо, що доля українського народу в його власних руках. Але нам боляче думати, що через егоїстичну шовіністичну політику КПРС знову рано чи пізно проллється кров.

Така правда національного життя в Радянському Союзі. Проте КПРС фарисейськи заявляє, що вона може гордитися «результатами ленінської національної політики» партії.

Комуністи! Соціально-політична і національна політика КПРС — це не тільки наша внутрішня справа. Демагогічне гасло світової революції, як показує життя, стає прикриттям політичного авантюризму і новітнього російського імперіялізму.

КПРС веде свою шовіністичну політику під гаслом дружби, братерства і свободи народів. Схоластична теорія

про те, що комунізм витворює один народ з однією культурою і мовою, поширюється всіма пропагандистськими каналами. Зрозуміло, що майбутньою мовою людства має бути мова російська. Майте на увазі: ця теорія торкається і народів поза межами СРСР, хоч поки що не дуже відчутно. В 50-х роках в СРСР навіть ходила версія про можливість включення до складу Радянського Союзу Польщі та Чехословаччини. Вас повинен насторожити той факт, що для казенно-бюрократичної частини російського громадянства ця ідея була samozрозумілою і нітрохи не дивною.

Комуністи! Нас, правду кажучи, дивує, що ви не бачите чи не хочете бачити справжнього стану життя в Радянському Союзі. Зі старанністю дипломатів ви вітаєте і прославляєте СРСР як зразок справедливого людського суспільства. Нам здається, що реальність справжніх успіхів комуністичного руху має бути дорожчою за тимчасові політичні кон'юнктури. Тому ми глибоко вдячні Пальміро Тольятті та усім італійським комуністам за чесний голос правди і турботи про долю комуністичного руху.

Товариші комуністи! Друзі по ідеї! Ми хотіли б розмовляти з вами, не ховаючи своїх облич, як рівні з рівними, але ж не маємо мінімальної гарантії недоторканості особи, навіть гарантії того, що нас судитимуть відкритим судом за такий «страшний злочин» (таким є, звісно, наш вчинок в уяві партійно-чиновницького апарату КІРС). Єдине, що нас чекало б — це розстріл в катівнях КГБ. Адже в СРСР суд як юридично незалежна установа є такою ж фікцією, як свобода слова, як прославлена радянська демократія взагалі.

Просимо опублікувати нашого листа і обговорити його з позицій об'єктивної правди, до якої мусимо прагнути ми всі.

Лист складений ініціативним комітетом, з ним познайомлено *поодинок*о групу українських комуністів.

Грудень 1964

КОМУНІСТИ УКРАЇНИ

З югославських вражень

Анна-Галля Горбач

ПО ДОРОЗІ ДО СИНЬОГО ЯДРАНУ

Подолавши автом карколомні серпентини альпійських Караванків, що тягнуться високим хребтом зі сходу на захід і відділяють природною границею австрійську Карінтію (яку заселяють вже майже асимільовані словінці, що пізнати навіть по знімчених формах місцевих назв, типу Файстриц — Бистриця) від Словенії, з'їжджаєте в мальовничу гірську околицю, яка сміється до вас своїми яснозеленими сінокосами, червоними гераніями та фуксіями по ганках і балконах селянських хат, що в останні роки почали не менше чепуритися задля чужинецьких гостей, ніж хати в Австрії та Баварії. По високих, майже неприступних горбах білють муровані церкви, до яких у дні свят (а нам завжди щастило побувати в них у неділю рано) крутими стежками йдуть святково вбрані жінки, дівчата, чоловіки й діти. Впродовж віків церква тут відограла свою важливу роллю в житті словінського народу, і її місце в сьогоденнішому суспільному житті ніяк не захитане.

По дорозі до адрійського узбережжя багато туристів відвідують Постоїнську Яму, що лежить на південь від словінської столиці Любляни. У підземне царство, славне на весь світ своїми сталактитами і сталагмітами та химерними залами, де навіть відбуваються концерти, можна в'їхати вузькаторівкою, бо печери тягнуться немало кілометрів під землею. Під час війни тут були сховища зброї підпільників, в історії словінського партизанського руху Постоїнська Яма має своє певне місце. Італійська окупація частини Словенії залишила також свої сліди по узгір'ях, де було побудовано для кращого опанування терену каземати, касарні, бункери, в яких сьогодні югославське військо.

Перехід між словінською та хорватською республіками може впасти в око хіба філологів, що ознайомлений з різницями цих двох споріднених мов і вичитає їх з написів вивісок, реклям, місцевих назв. Більше відчутна тут границя підсоння, що вже кільканадцять кілометрів на північ від Ріски набирає все більш середземноморського характеру. Де-не-де ще виступають скарлуватілі ліси, переважно низької сосни та дрібного дуба, скелястий ґрунт, тут названий «крст», опановує чим далі на південь все сильніше краєвид. Гаряче сухе повітря насичене прямими пахощами чебрецю, що тут росте великими кущами, чудові блакитно-фіялкові, жовті та червоні тернисті квіти, рідкі гайки з оливовими,

мігдалевими та смоквовими низькими деревами — це рістня Далмації. У народній легенді живе ще й досі переконання, що місячно-пустельного характеру цей клаптик землі набув щойно за середньовіччя, коли венеційці, яким політично належали ці простори, немилосердно винищили тутешні ліси, будуючи з дерева свою флоту. Цю думку відстоюють навіть серйозні освічені люди й обурюються, коли чужинець ставиться скептично до такої теорії.

Велика гордість Югославії — це її магістраля, що веде від Рієки вздовж моря аж до Дубровніка. Будували місцями цю дорогу, що має претенсію називати себе автострадою, молодіжні бригади, але не менше тут стратили свого здоров'я сільські дівчата і жінки з недалекої голодної Ліки (найубогішої хорватської землі, звідки рекрутувалися і горезвісні усташі, що уславилися своїми жорстокими розправами над полоненими по таборах смерти в 1944—45 роках). Жінки розколювали камінь, зрушений динамітом і носили його на дерев'яних носилках з місця на місце. У другій половині 1950-их років ми мали кількакратно нагоду придивлятися до будови цієї узбережної дороги. Славна вона не тільки своєю красою: Ядран вривається в гірський скелястий ґрунт частими затоками, в яких вода переливається синіми відтінками, — але й небезпеками. Не один нерозважний шофер, який не знав, як «бора» (вітер з суходолу, що вривається великою силою з просмиків гір до моря) може дмухати, розбив тут своє авто об підмуровані боки дороги. Місцями однак дорога відмежована від стрімкого берега тільки не густо поставленими кілками, на які не можна покладати багато надії. Тож туристе, бережися!

В СОНЯШНІЙ ДАЛМАЦІЇ

Узбережжя, що тягнеться близько 400 кілометрів на південь, притягає своїми туристичними базами, рибальськими оселями й головне не надто високими цінами — все більше чужинців до Югославії, що має велику користь з ввозу чужої валюти. Особливо красні ранки в Далмації, коли сонце, що вихоплюється з-за хребта гір, перетворює звичайно сірі та голі острови, що тягнуться від півночі на південь уздовж берегів, в якісь рожеві казкові творива, а море спокійне, як велетенське темносине дзеркало. Як ластів'ячі гнізда туляться в захисних затоках менші й більші оселі рибальського населення. Пласкі покрівлі хат з колись червоної черепиці зблякли від сонця, набрали патини й надають місцевостям блиску старовини. Ще тому десять років тут можна було відкрити чарівні закутини, повні недоторканости. Сьогодні недалеко від цих старих осель горять у сонці кині, жовті, зелені барви густо напнятих шатер, недалеко від них блищать боки автомашин з усіх країн Європи. «Путнік», державне туристичне підприємство, побудував, крім того, маленькі домики для винайму й імпазантні готелі. Але

придивімося ближче до тутешніх людей, їх життя і праці. Краєвид Далмації опанований синім морем з його сірими островами Рааб, Крк, Папман та каменистим гірським ґрунтом, порослим терниною на суходолі. Біля людських осель зеленіють клаптики землі, де ростуть низкі деревця смокви чи мигдалю. Довкола цих городців чи садів грубезні кам'яні мури, виложені з усіх тих камінюк, що їх людські руки мусіли визбирати, щоб дати траві чи кущеві прорости. Тільки там, де з східнього гірського хребта течуть потоки чи річки в море, нанесений намул дає можливість на кількох моргах чи подекуди навіть гектарах землі посадити виноградну лозу чи навіть посіяти збіжжя. Таких щасливих місць на півночі мало, на півдні їх стає більше. Яка родюча буває тут земля, хай розкаже тутешня легенда про римського цисаря Діоклетіяна. У Спліті (римське Сполетум) цей римський цисар жив колись як землевласник. Коли прийшли до нього римські послы з вісткою, що його обрано на імператора, він ніби сказав з жалем: «Коли б ви знали, як у мене чудово родить капуста...»

Морські затоки мусіли в давнину бути чудовими сховищами для піратів, і римська історія розкаже про кількратні військово-поліційні операції проти їх гнізд. Населення жило довго і живе ще почасти з рибальства. Далматинські чоловіки до фізичної праці біля землі не звикли, весь тягар побутового характеру несе на своїх плечах тутешня жінка, що славна своєю красою в молоді літа, але під тягарем праці рано старіється. Від зорі до темної ночі вона ходить коло кам'янистого ґрунту, який вичищує для городу, кутає вівці, молотить убоге збіжжя чи фасолю ціпами з покорченого дерева, носить по кільканадцять кілометрів овочі чи городину на торг, щоб дістати якогось динара. Католицька церква виховала її тут впродовж віків на богобоязливу покірну істоту, що ходить у чорному, яке скоро від сонця сіріє. Тільки білі рукави вносять у цей стрій трохи свіжости. Скрізь у Далмації, де сільські оселі, можна зустріти цю згорьовану, постарілу завчасу жінку, що пасе вівці, прядучи, або несе превеликий оберемок тичкової фасолі на плечах чи жене переобтяженого малого осла, що тут його звуть «магарац». Це її найвірніший друг праці й недолі. Але вона не знає милосердя до нього. Як лупцює її доля, так дає вона ті удари далі. Жінки несуть тут своє горе з затиснутими устами в покорі перед віковими порядками, що сміються з офіційно проповідуваної рівноправности та емансипації жінки, а магараці викрикують своє горе в далматинську ніч, сповнену свирищанням цикад, несамовито протяжним риком, що кінчається завжди немов страшним людським стогоном.

Одна хорватська дама з Загребу, представниця червоної буржуазії, власниця вілли над морем, звернула раз мою увагу на свої спостереження над долею далматинських ослів. З глибоким чуттям вона переконувала мене, що не може їм

заглянути у вічі, бо там страшний докір і засуд людському родові. Мені було дивно, що ця жінка не бачила довкруги себе життя своєї далматинської посестри, і я мало не спитала: «А чи маєте ви відвагу подивитися у вічі далматинській жінці з народу?»

Тутешні чоловіки, що рибалять звичайно ночами чи ранками, вдень відпочивають у тіні виноградної лози чи грають у карти, попиваючи доморобне червоне вино. Звичайно п'ють вино розріджене водою, бо воно дуже сильне; кажуть у народі, що чисте вино п'ють тільки п'яниці та чужинці. Часто йдучи селом можна зустрінути ще далматинців малими гуртками, що викрикують «уно, дуо, тре...» і витягають при тому праву руку з витягнутими чи затиснутими пальцями. Годинами вони в стані забавлятися цією старою італійською лічильною грою, що тут майже так само поширена, як кидання кісток у старовину.

Хоч далматинка сама занедбує свій зовнішній вигляд, вона любить прибрати хату квітами і зеленню. Старі камінні будинки, що іноді прикрашені венеційськими балюстрадами довкола великих терас, притягають зір чужинця своїми рясно квітучими олеандрами, гераніями та агавами. За вазони переважно служать менші й більші бляшанки від американських консерв, що колись після війни уряд їх продав населенню (але діставав їх задармо, як допомогу). Не має сумніву, що сильний туристичний рух приносить користь не тільки державі, але й населенню. Під час сезону винаймлені всі ліжка і матраци навіть у найубогіших селах над морем. Отже є зарібок, можна піднести життєвий рівень, місцеві установи поправляють чи модернізують санітарні урядження, поширюють сітку магазинів, дбають про довіз усього товару. Для німецьких туристів привезено не тільки ілюстровані журнали «Штерн» чи «Квік», але навіть 60-пфенігові халтурні романи. Їх можна знайти в кожному кіоску навіть по селах.

Одне французько-швейцарське туристичне товариство, що обслуговує грошовиту снобівську публіку, яка любиться в *savoir vivre*, закупило поблизу Задару найкращу піщану площу (тут берег майже весь скелястий), на якій побудувало полінезійське село з шувару. Два десятирічні хлопчачки з Баян Луки, що пробули кілька тижнів з своєю школою та вчителями в селі, яке сусідувало з Полінезією, говорили одної днини між собою: яким то дивом чужинці втішаються піском, а їм доводиться сидіти на твердих скелях і збивати ноги, лізучи в воду. «Французи купили той пляж», твердив один з них. «Не можна той пляж купити, бо то народна земля», відповів йому товариш. «Га, дали мільйони і купили народну землю», була відповідь першого.

Югославська публіка, що буває над морем (у цій країні дуже вірять у силу сонячного тепла), за останні п'ять літ сильно змінила своє обличчя. Коли на початку 1960-их років

сюди приїжджало середньо заможне населення навіть з най-дальших закутин країни, при чому користувалося 75-відсотковою знижкою (її тепер скасовано), яку діставав кожний громадянин, сьогодні місце цієї скромної плівки зайняли представники югбуржуазії, чи пежоазії (так називають партійних вельмож, бо вони улегшили собі ввіз машин Peugeot, знісши на короткий час високе мито, яке треба платити при купні закордонних машин), що приїжджають сюди своїми автами, з гарними великими шатрами, з таким комфортом, що можуть конкурувати з німецькою задавацькою публікою.

СЛІДИ СТАРИХ ТА НОВІШИХ ПАНУВАНЬ

З етнографічного та культурно-історичного погляду Югославія країна надзвичайно цікава і різноманітна. Відвідувач, поняття якого про Балкани не виглядає як «табуля раза» і він знає дещо про його історію, культуру та народи, що тут зустрічалися і взаємно на себе впливали, знайде на кожному кроці сліди, що говоритимуть промовистою мовою.

Римська доба, середньовіччя і ренесанс залишили по більших осередках (Задар, Спліт, Дубровник) величаві пам'ятки архітектури. Далмація процвітала культурно особливо в 15—16 ст., коли Рагуза (тепер Дубровник) була великим осередком і пережила велику літературну добу, якою хорвати особливо горді. Венеційці, що тут панували політично в час своєї експансії, мусіли Далмацію боронити проти турків, що проривалися до узбережжя, не зважаючи на природний високий мур гірського хребта. Разом з турками приходили з Герцеговіни все нові хвилі слов'янського населення, що мішалася з старими хорватськими поселенцями. Тому говори Далмації мають різні нашарування.

Нездалі дороги, що ведуть горами з Далмації в Боснію чи Герцеговіну, виведуть чужинця на претихі полонини, де ще живе стара пастуша культура. З'їжджаючи в стрімкі долини, де шумлять бистрі ріки й дороги такі вузькі, що ледве можна двом автам розминутися, наближаєтеся до міст, що своїми струнками мінаретами, вузькими вуличками та низькими старими будиночками, в яких процвітає дрібне ремесло, несуть вже чисто балканський характер. У Боснії це затрималася почасти стара ноша, яка вже майже зникла в Далмації чи Словенії, жінки ходять у шараварах, що мають такі густі та дрібні складки, немов би це був стягнутий кольоровий парашут. Жінки немусулманки — в довгих спідницях з домотканого білого полотна, вишитих скупю на подолках. До сорочок короткі сукняні вишиті киптарики. По селах населення живе переважно з скотарства. До смаженого барана на рожні можна присісти просто при дорозі. Малі корчми, заїзди мають при дорозі піч і прилад до кручення барана на вогні. Ми, правда, баранів цих бачили часто, але довго не могли відгадати, що являли собою далеко перед заїздами ви-

ставлені при дорогах таблиці з намальованим жовтим сотворінням, що виглядало, немов велика ящірка. Щойно після довшої їзди Боснією додумалися, що ящірка — це мав бути смажений баран. Якийсь доморослий маляр доставляв ці таблиці для всієї околиці.

Найцікавіший боснійський осередок — це місто Яйце, близько 70 кілометрів на південь від Баня Луки. Якесь надзвичайно химерна природа, що порізала скелясті хребти, створила тут гірський котел, в якому сходяться три долини. На одному з вершків, що панує над усією околицею, побудовано за середньовіччя замок-фортецю, в якому панували боснійські князі. Перед приходом турків на Балкани боснійські князі були богуміли. Богумільство було досить поширене в Боснії. Рим уважав цю християнську секту настільки небезпечною, що організував проти боснійських князів навіть хрестовий похід. Деякі елементи, як, наприклад, дуалізм, що має явно перський характер, дійшли за середньовіччя від боснійських богумілів аж у наші Карпати (мабуть, через волоських пастухів), і ми зустрічаємо їх у гуцульських казках і переказах про постання світу, що його створили злий і добрий дух (Бог і чорт) одночасно.

Не кожному туристові пощастить побувати в Яйце в ка-
такомбах, де богуміли відправляли свої богослуження. Щойно побачивши їх вітвар, вирізьблений у камені хрест з сонцем і півмісяцем по боках, можна зрозуміти, чому тут, у Боснії, так скоро поширилося мусулманство після того, як турки підступом взяли фортецю і стяли голову князеві.

Богуміли шанували не неділю, а п'ятницю — як день розп'яття Христа, на пам'ять розп'яття вони ставили на вітвар камінну плиту, на якій був хрест з півмісяцем і сонцем. Іслам так само почитає п'ятницю, півмісяць є також його символом, тож зрозуміло, що населення, яке лишилося без проводу, не чинило аж надто великого опору новій накинутій їм вірі, як це було в Сербії, де населення залишилося при християнстві. Боснія ще й тому дуже цікавий терен, що тут постав славний сербо-хорватський епос. Національно боснійське населення «неопределене», мовно босняки — хорвати. Слов'янське населення, що впродовж віків перейшло було на мусулманську віру, уважало себе за турків, тому після першої світової війни, коли постала Югославія, велика частина боснійського населення (головне багатії) вимандрувала до Туреччини, щоб там гірко розчаруватися, попавши в мовно і побутово такий чужий світ.

Наслухавшись прецікавих історій про немало турецьких жорстокостей при каранні християн у 14—15 стор., надивившись на чудовий водоспад, що шумить посеред міста, вирушаємо далі на північ через Баня Луку, яка сьогодні, після землетрусу в жовтні 1969 року, стала великою руїною.

Виїхавши з гірського провалля ще перед Бая Лукою, заглиблюємося поволі в краєвид, опанований рясними садами, які вгиналися у вересні під тягарем жовтих малих сливок. Цей образ супроводив нас аж у ті села, де на північний схід у напрямі на Принявор та Дервенту живуть усумніш українці з Галичини, хорвати, серби, босняки та жили колись і поляки (останні в 1945 році виїхали до Польщі). Наші колоністи прибули в Боснію під кінець 19 — на початку 20 століття, де їм доводилося корчувати ліси, як у Канаді. Переважно це люди з Тернопільщини та Станиславівщини. Австрія була зацікавлена колонізувати північну Боснію сільським населенням, що знало добре рільниче діло. Хвилясті пагорби північної Боснії, що переходять поволі в Славонську долину біля Сави, сьогодні вирощують високоякісне збіжжя; а треба послухати розповідей старих наших дядьків, в яку лісисту дичину, повну вовків, вони малими дітьми разом з своїми батьками сюди приїхали колись. Тяжким трудом і з допомогою своїх греко-католицьких душпастирів, що приїхали разом з ними з Галичини і були не тільки душпастирями, але й громадськими діячами, організаторами кооператив, своїх народних банків, представниками й опікунами українських селян перед австрійською, старою югославською, а пізніше новою адміністрацією, — наші селяни доробилися до певних статків та здобули собі пошану довколишнього населення. Тяжко далася нашим людям взнаки остання війна з своїми реквізіціями, внутрішньоюгославськими розграми, що набирали все жорстокіших форм, організація колгоспів, страшне оподаткування, знову власне господарення, при чому треба було здобувати свіжий реманент. Заїхали ми до одного бездітного господаря похилого віку, який розказував про всі терпіння, немов сміючися, бо одне йому вдалося зберегти — життя. Хто, як ці наші люди, роками дивився смерті в вічі, знає йому ціну.

Українські оселі можна пізнати по солом'яних стріхах, якими вкриті господарські прибудівки. Самі хати муровані з цегли, криті черепицею чи бляхою, просторі, з міськими меблями. Сусіднє боснійське населення вчилось в наших людей господарити, тому й наші поселенці, що були добре організовані, зберегли почуття своєї окремішності і національно свідомі. Довколишнє населення їх називає за країною походження «галиціяно». Коли в 1948 році розв'язано колгоспи, велика частина наших боснійських поселенців почала продавати свої землі й перепровадилася на північ, у Вачку, Срім та Славонію, де поселені наші — «руснаки». Єдне їх у головному спільна греко-католицька церква. Багато клопоту завдає старшій генерації втеча молоді до міста і переселення молодших господарів на рівнину, де створені вже віддавна великі власні осередки з своїм шкільництвом, культурним життям.

Ми мали змогу спостерігати тісне й дружнє співжиття між парохом і його вірними тут, у Боснії, так само і в Бачці та Славонії. Люди підтримують свою церкву, допомагають священикові, зате мають і душпастиря і дорадника в усіх потребах життя. Приходства тут зберегли ту атмосферу, в якій сплітаються побожність, українська гостинність і щирість, патріотичний дух і товариська культура. Тут, де люди здані одні на одних, якщо вони хочуть затримати свою окремішність, витворився той ідеальний стан співжиття між душпастирем і паствою, за яким ми так зідыхаємо. Наші душпастирі в Югославії завдають собі багато труду й з молоддю: попри навчання релігії, вони керують хорами, інсценізують популярні українські п'єси та стараються ставити навіть оперетки типу «Запорожця за Дунаєм». У минулому році українці Приняворщини в північній Боснії святкували 75-ліття свого поселення в цій країні. З цієї нагоди поставлено «Марусю Богуславку». Співпрацюють наші отці з академічною молоддю, але притягають до культурно-освітньої роботи також представників сільської і робітничої молоді. Позитивним явищем є почуття приналежності до українського народу на рідних землях, відвідини далеких родичів у Галичині, захоплення українською новішою літературою.

Хоч старші господарі та священики в Боснії не схвалюють переселення молодшої генерації в Бачку та Срім, бо воно приносить обезлюднення і загрозу асиміляції малих залишених груп по селах, де переважають хорвати чи серби, однак не можна не добачати позитивного в цьому русі для русинів на північній рівнині. Свіжий приплив крові та тісне зіткнення з свідомим українським елементом може принести бодай молодшій генерації звільнення від баясту національної затурканости й несвідомости, що так багато років позначала культурно-освітнє життя русинів.

В українському присілку біля Принявора, де ми провели два дні в одного старшого господаря, перед нашим приїздом відбулося весілля. Братанок нашого господаря оженився з дівчиною русинкою з Бачки. І хоч обоє молодята вже не селяни, а належать до технічної інтелігенції, весілля відбулося за старим звичаєм, при чому святковано і в молоді і в молодого (не абиякі простори помогли подолати авта). У дощову пору біля теплої печі, що її побудовано надворі, сиділи дві тітки, які брали активну участь у весільних співах і відновлювали в пам'яті всі порядки стародавнього весілля. Під їх миле торохкотіння я думала: як надовго стане молодій генерації, що покидає устрій селянського роду і йде жити в чуже довкілля, тієї української народної субстанції, якої цим тіткам і дядькам вистачило на все життя?

Про речі суттєві

КІЛЬКА ЗАУВАГ БЕЗ ПРИКРАС

Дискусійна розмова на тему проблем української культури на еміграції, яку попередила доповідь д-ра Володимира Нагірного (соціолог), організована Товариством українських інженерів Америки в Нью-Йорку, поновно пригадала наявну у нас проблему затьмареного розуміння цієї справи. Доповідь д-ра Нагірного, фрагментарна і нечітка спрямуванням, не означила точно окресленого поля проблем, і це спричинилося в дискусії до плавання руслами, що з культурою нічого або дуже мало спільного мали. Майже цілковитий відхід від теми вчора тим більше не виправданий, що проблеми української культури на еміграції існують, вони многогранні, цікаві і важливі. Загально їх можна розбити на дві групи: проблеми практичного порядку (зберігання культурних здобутків і підтримка — матеріальна насамперед — під цю пору діючих творчих сил) і проблеми ідеологічні.

Про проблеми практичного порядку, тобто як налагодити справу збереження вже реальних культурних цінностей (твори літератури в формі рукописів, твори образотворчих мистецтв, музики, драми тощо) і як допомогти нашим творчим силам в реалізації нових плянів (включно чи, може, насамперед плянів монументальних вимірів і візій) не було взагалі мови. Згадка про підготовку видання збірки поезій наймолодшого покоління поетів була в дусі, в якому засадничо трива-

ла вся дискусія, в дусі політичному з застосуванням відомих і серед нашої еміграції поширених шаблонів, що лише рідко збігаються з проблемами культури у вулчому сенсі цього слова.

Тему ідеологічних пригод української духовності заторкнено слабо і з нахилом до анекдотичних спрощень. Д-р Нагірний чомусь вирішив звузити свої міркування про літературу до відомої дискусії Тарнавський-Кошелівець-Бойчук, якій надають посмаку сенсаційності.

Д-р Нагірний кинув «драматичне питання»: чи залишиться українська еміграція творчою?

Тому що на початку своєї доповіді він зазначив, що буде говорити про «культуру репрезентативну», тобто культуру, що з колективною (народною) творчістю не має нічого спільного, питання це — неясне; проблема творчості в сфері репрезентативної культури — це проблема творчих одиниць. Якщо мова про «творчість» нашої еміграційної спільноти, питання годиться перефразувати: в якій мірі українська еміграція потребує, розуміє і захищає (зберігає) репрезентативну культуру. На справу треба б поглянути і з психологічного боку: наскільки зацікавлення культурно-творчими справами ґрунтується на патріотичному ритуалі на противагу дійсному спілкуванню з здобутками творчої духовності, що не обмежується національними продуктами. Причій нагоді варто б нарешті го-

лосніше заговорити про гріхи нашого суспільства супроти української культури і її діячів (дотепер обвинувачувано лише останніх за «гріхи» супроти суспільства...), яке (тобто суспільство) вмовило в себе, що його культурність і щедрість не мають меж. (Автор «Білого світу» мив підлоги після виходу цього геніяльного твору; суспільство, яке не шанує і не турбується долею своїх співців — хворе суспільство; згадати б автора іншого геніяльного твору «Поет», який беззахисно тинявся «чужими світами»; вважаю, що прийшла вже пора для критичної переоцінки «справи Косача» — корифея української літератури, який теж, як Барка й інші, — мив підлоги в нью-йоркських шпиталях, що без сумніву вплинуло на загострення конфлікту). Знаю, що в масі інші суспільства не краці за наше, та все ж таки в інших суспільствах творяться чуда і виростають постійно нові перспективи; у нас теж чуда творяться, лише перспективи для майбутніх і ще більших творчих чуд маліють, маліють...

Про ситуацію нашої музики (не хори насамперед), образотворчі мистецтва, театр говорилося скупо або взагалі не говорилося. Твердження, що в нашій літературі на еміграції відсутні українські мотиви, але вони добре виявлені в образотворчих мистецтвах — просто не продумане: «українські мотиви» — це не Гантер, Катскільські гори і навіть не Карпати чи гуцульські церковці; вони — глибокої психологічної (і творчої) натури, — вони є вже фактами, які треба виявляти і теоретично многогранно усвідомлювати. Приміром, у творі Ю. Тарнавського «Без Іспанії» більше української духовости, ніж часто в творах, що, крім української тематики, більше нічого не ре-

презентують, а це тому, що це є справжній твір української людини, глибоко зануреної у містерію творчости. Тим, що запально дошукуються впливів, варто пригадати лише один-два приклади: Матісс створив оригінальне мистецтво — вклад для французької культури, запилюючи уяву зразками мистецтва... орієнтального; Бах створив оригінальну (німецьку) музику, постійно щось і когось переспівуючи; процес культури, за висловом д-ра Нагірного, — презентативної культури, складніший, ніж це на перший погляд може виглядати. От, приміром, з мовою: що в літературі мова не є вирішальним фактором, свідчать твори авторів різного походження: писані латиною, творчість Гоголя (писав російською мовою!) і, врешті, творчість американської поетеси — Патриції Килини, яка, вражена космічним впливом українства, тобто тим, що у нас універсального значення, — користується навіть у великій мірі українською мовою, творить наглядні цінності, якими насамперед поширює значення і сенс американської культури. Теорія ця не розкриває містерії творення національної культури — якщо приймаємо, що така взагалі твориться, — тут лише бажається натякнути, що формування національної літератури — якщо таку можливість припускаємо — важко базувати на категорії мови, хоч мова здається найбільш конкретним і очевидним фактором при порядкуванні літератури на національні групи. Під цю пору помічається в американській літературі (англійською мовою) ще інший варіант: сильне виявлення єврейських елементів. Група авторів єврейського походження, що останніми часами опинилась у центрі уваги американського літературного життя,

творить: 1) єврейську літературу англійською мовою або 2) американську літературу (англомовну) з сильним єврейським забарвленням.

Мабуть, кожний випадок треба трактувати індивідуально, а якщо так, то бачимо, що ускладненням немає кінця.

Цими заувагами не бажаю

знеохотити наші суспільні осередки до влаштування дискусій-розмов і викладів на цю тему, бо саме цей вечір, що відбувся в Нью-Йорку в Українському інституті Америки 27 березня ц. р., довів, що ця тема лежить у нас облогодом і її треба пильніше плекати.

Юрій Соловій

Виправлення недогляду

У листопадовому числі нашого журналу, в огляді п. н. «Шеф міні-міністерства повчає» (ч. 11, стор. 121) помилково сказано, що міністерством закордонних справ Російської РФСР керує Лапін. Помилка склалася в наслідок за давних інформаційних даних, які не завжди можна корегувати за найновішим станом.

Сергій Георгійович Лапін у цьому році «був звільнений від обов'язків міністра закордонних справ РРФСР» у зв'язку з його переходом на посаду генерального директора Телеграфного агентства Радянського Союзу

(ТАРС). У ранзі всесоюзного міністра він маніпулює тепер усією інформаційною політикою, в тому числі також і інформацією РАТАУ — Радіо-телеграфного агентства України, яке й організаційно, і формально є тільки обласно-територіальним філіялом ТАРС.

Десять років тому Лапін був амбасадором СРСР у Відні, де мав нагляд на VI міжнародним фестивалем молоді; пізніше був переведений на таку ж посаду в Пекіні.

За цей прикрий недогляд просимо вибачення в наших читачів.

В. П. С.

Між щирою інтимністю і надуманим оптимізмом

Яр Славутич. ЗАВОЙОВНИКИ ПРЕРІЙ. Сьома збірка поезій. Вид-во «Славута», Едмонтон (Канада), 1968, 48 стор.

З тематики збірки можна догадуватися, що вона була приготована у зв'язку з сторіччям Канади, яке відзначаevano в 1967 році. Збірка творить своєрідний цикл тем, мотивів і проблем, пов'язаних з життям українських іммігрантів, що поселилися у канадських преріях. Автор включає сюди також й інтимну лірику, яка віддзеркалює переживання, асоціації, спостереження, навіть контактами автора з тією частиною Канади, в якій він оселився. Отже, автор збірки охоплює два «фронти» завойовників прерій — плуг і перо. Додана сюди й окрема поема, яка тільки посередньо в'яжеться з тематикою збірки.

Книжка складається з чотирьох частин: «Завойовники прерій», «Полярні сонети», «Північне сяйво» й поема «Скарга».

В образах першої частини домінує мотив слави трудівникові, трудові й новій країні, що дала новопоселенцеві можливість вільної праці. Це пісні мозолистим рукам, що опанували родючий чорнозем. Все це, в поетових очах, задовольняє духовні потреби новопришельця. Перед ним візія щастя («І ти за ними, промітний ратаю, / Прямуюш гордо в радісне буття» — «Атавістичне») і, завдяки його праці, — слава новій країні («Ваші руки на славу Канаді / Торували шляхи крізь гілля», або «Хай лине з Канади похвальний спів / Про піднятих прерій плугатарів!» — «Плугатарі»).

У цій частині збірки автор торкається ще двох інших проб-

лем, з якими доводилося зустрічатися новим поселенцям: конфлікт з автохтонами цієї країни — індіанськими племенами, в якому гине син новопоселенця («Огир»), і спільне, хоч, по суті, відмінне здобування нової землі трьома тоді найчисленнішими народами, які автор символічно репрезентує Джоном, Жаном й Іваном. Останній перевищує своїх співників посвятою й бажанням: «Аби в ланах родючих нив / Пізнати волі далеч.» («Трое», баллада). Вірш «Спадщина» є тематичним продовженням вірша «Огир», і в ньому зображений високогуманний мотив всепрощення. Дід, якому плем'я вігвам вбило єдиного сина, дарує свій маєток нащадкові вбивці. Це неначе визнання пришельцем права автохтона на цю землю. Оце найголовніші мотиви і проблеми першої частини збірки.

Автор тут не вглиблюється в широку гаму душевних дерзань нової людини на новій землі. Він дивиться на своїх героїв ззовні, забуваючи, що світ цих людей був далеко ширший і складніший. Як з трудностю доводилось їм завойовувати канадські прерії, так само важко або й важче доводилось їм будувати тут свій духовний світ, своє культурне життя, хай буде й на низькому рівні. Новий світ з своїми відмінними духовними вартостями не був надто пригожий для нових людей без інтелегентського прошарку — і духовного і світського. Цей світ намагався підпорядковувати но-

ву людину своїм вартостям, бо чужих не міг розуміти. Поет зовсім не торкнувся такого поширеного і природного явища, як туга за втраченою батьківщиною, якщо не в абстрактному розумінні, то конкретному — за рідними, рідною хагою, сторонами, де провів своє дитинство. У цій частині більше декларативності, ніж глибини людських переживань. Навіть історія з дідом, який віддав масток нащадкові вбивці його сина («Спадщина»), слабо вмотивований і робить враження надуманого. Здається, авторові була важливішою сама ідея, ніж її мистецьке втілення.

Друга частина книжки («Полярні сонети») — це головне пейзажі півночі з зимовими вітрами, холодом і зеленню. Вони в більшості в повній гармонії з авторовим настроєм то захоплення («Зима-різьбар»), то смутку («Деся плаче праліс» і ін.), який навіть наводить на автора передчуття смерті («Знаєде в льоду поета тіло чорне / І ці сонети з подивом розгорне» — «Моя господа»).

Подібні своїм настроєм до «Полярних сонетів» і вірші в розділі «Північне сяйво». Смуток місцями переходить у розпач. Тут «блідаве сонце», «мертві дерева», «чахла далеч», що доводить поета до крику: «Нема рятунку. Висить наді мною / Могутній розпач — як смертельний птах» («Блідаве сонце...»).

Складом думки й щирістю почувань ця частина Славутичевої збірки найкраща.

Остання у збірці поема «Скарга», яка тематично не є «канадською», а має за ціль схопити життєвий шлях одного з перших українських піонерів на північноамериканському континенті о. Агапія Гончаренка. Своім стилем і характером вона

створює враження полемічно-політичної поеми. У ній, щодо поетичних засобів, деякі місця нагадують то Драчеву поему «Смерть Шевченка» (VII частина), то Франкового «Мойсея» (VIII частина). Особа о. Гончаренка править авторові за цементуючий елемент, що в'яже поодинокі фрагменти з історії України, які мають посереднє відношення до героя поеми. Нам здається зайвою остання частина поеми, ніби усучаснення проблеми, де автор непотрібно полемізує проти деяких симптомів сучасної молоді генерації: «А надовкола, занедбавши хист, / Ведуть нащадки 'ракенрол' і 'твіст' / І орди виродків щороку множать». Це самій ідеї поеми не помогло.

Його вірш держиться традиційної клясичної форми (з суміжною чи перехрестною римою, ямбом, хореем тощо). Метафор чи порівнянь у нього небагато, зате більше епітетів. Попри деякі самотні образи є багато стандартних («блакитний гай», «стан тополиний») або нереальних («жилаві долоні»). Зустрічаємо й трафаретні вислови («Едмонтонська моя сторона», «українські мої земляки», «...що завдав біди», «як затятий») чи зужиті метафори (серце «ридало й раділо»).

Кращі вірші в цій збірці — це «Зима-різьбар» і «Замерзло жовтаве сонце».

Яр Славутич любить у співуванні людських досягнень, людини, гарного, але нам здається, що не в цьому його поетичний дар. Його «оптимістичні» речі нам виглядають мало природними авторові. Його спонтанність часами поверхова. Він цікавіше й переконалише пише, коли говорить про інтимне, а зокрема про душевний біль.

Ярослав Розумний

«Дні культури»: української чи тієї з УРСР?

Не так легко, а то й майже неможливо, було довідатися в Стокгольмі, де і коли відбуватимуться широко розрекламовані в українській радянській пресі «Дні української культури у Швеції». Хоч би й куди ви зверталися, — у туристські або інформаційні чи концертні бюро та кіоски, — всюди ви отримували ввічливу стереотипну відповідь, супроводжену ласкавою усмішкою, що «такі дні» нікому не відомі. Також портує у великих реномованих готелях, які звичайно посідають докладні щоденні програми всіляких розважальних імпрез для туристів, відповіді дати не могли. Один з них порадив потелефонувати до «Союзу товариств друзів Швеція—СРСР» на Катарінавеґен 20 (число телефона 44 64 34), і лише там можна було довідатися, що «советський вечір влаштовується 11 листопада в театрі 'Седра', на передмісті 'Мойсейова гора' — вище морського порту». Додатково вам пояснили, що «вечір присвячений 52 річниці жовтневої революції».

А в київській газеті «Радянська Україна» від 19 жовтня ви читали, що «з ініціативи» вищезгаданого «союзу товариств» у Швеції з 6 по 26 листопада «відбудуться 'Дні української культури' і що з цього приводу кореспондент РАТАУ (Радіо-телеграфне агентство України) мав інтерв'ю з Вірою Матвіївною Дмитрук, головою президії т. зв. Українського товариства дружби і культурного зв'язку з чужоземними країнами. Але пізніше в пресових повідомленнях уже говорено про «Дні культури Української РСР», ма-

буть, просто тому, що в Швеції фактично не йшлося про культуру українську, а, так би мовити, про культуру «багатонаціональної радянської республіки» (як окреслює Українську РСР Іван К. Білодід). В інтерв'ю громадянка Вірунька сказала, що до товариства, очолюваного нею, масово надходять із Швеції листи з проханням: «Хочемо знати якнайбільше, хочемо знати все»; що для задоволення цих прохань «у Швеції виступатимуть солісти Київського та Одеського оперних театрів, Київської філармонії... трио бандуристок... самодіяльний ансамбль 'Рапсодія' з Луганського»; що «влаштовується фотовиставка 'Квітуча земля України»»; що «демонструватимуться фільми» і так далі. «Ми веземо з собою, — заявила вона, — грамплатівки з записом української народної, класичної та сучасної музики». І закінчила: «Про 'Дні української культури' громадськість (Швеції — Я. К. С.) поінформував на сторінках журналу 'Совет контакт' секретар Союзу товариств Швеція—СРСР — Свен Ліндгольм».

Нижче побачимо, як виконала «виробничий плян» бригада Віри Дмитрук.

У «Радянській Україні» від 30 жовтня опубліковано коротке повідомлення ТАРС із Стокгольму (датоване 29.10), в якому читаємо: «З великим інтересом у Швеції чекають проведення в листопаді 'Українського тижня' — широкого показу успіхів та досягнень Радянської України... Тиждень відкривається в північному місті Умео... До виступу українських артистів ін-

терес особливо великий». Крім цього повідомляється, що концерти влаштовуються в 15 шведських містах, що «організовано виставки книги, поштових марок, фотозняток» тощо.

Напередодні відлету Віри Дмитрук з Москви у Стокгольм «РУ» від 4.11 опублікувала інтерв'ю з уже згаданим Свенем Ліндгольмом. Він поінформував, що «угода про проведення Днів культури УРСР у Швеції була укладена в листопаді 1967» і що міський радник з Умео Гунар Аспедгерен «у процесі підготовки цих днів спеціально їздив до вашої республіки». А далі, що «дням культури» «особливу увагу приділяє місцева преса» і що про це «пишуть не тільки прогресивні, але й буржуазні газети»; що його «союз товариств» видає «50-тисячним тиражем журнал 'Совет контакт', чергове число якого буде присвячене Україні, її досягненням»; що «Дні культури УРСР... водночас сприятимуть підготові» — відгатайте, чого, — відзначення 100-річчя Леніна. (Інтерв'ю провів В. Дубіль).

Людину, «озброєну» того роду газетними «інформаціями», огортає розпечена аж до білого лють, коли ці інформації конфронтувати із стокгольмською дійсністю: «великий інтерес» щодо проведення т. зв. «Українського тижня у Швеції» та ніби «особлива увага» преси виявляються, м'яко окресливши, звичайною шарлатанською милянкою булькою або примітивною пропагандистською «липою». Уже на початку цього огляду з'ясовано, як справді ці справи виглядали на місці.

Подивімося дещо точніше на згаданий С. Ліндгольмом журнал «Совет контакт» (число за жовтень—листопад 1969, «присвячене Україні»). У перекладі коротенького вітального слова секретаря шведського «союзу товариств», лектора Еви Паль-

мер, можна знайти такі мовні «родзинки», як от «ми мали пригоду » (замість «нагоду»), «смачна пища», «гостеприємство», «громадське творіння» Українці (замість «творчість») і так далі. Невже цих кілька рядків не можна було нормально перекласти в Києві, замість задовольнитися якимось невігласом із штабу «всесоюзного» посольства в Стокгольмі? Вражає також, що автором вітального слова не є голова цього «союзу товариств» проф. Гуннар Інге. У вітальному ж слові Віри Дмитрук шведською мовою більше говориться про Леніна, ніж про «успіхи та досягнення» в культурному житті Української РСР. Аж ніяк не можна дивуватися з того, враховуючи факт, що пані Вірунька — це колишній секретар Київського обкому, яка «відала всією ідеологічною роботою» в області. Петро Біба — головний редактор півтижневика «Культура і життя» — зробив у журналі штапований огляд про «63 театри» в УРСР, про «1 500 малярів, графіків та скульпторів», про «2 500 газет з тиражем 18 млн екземплярів, у тому числі 12 млн українською мовою» (від дубльованих видань «Правди», «Известий» та «Труда» на Україні він соромливо відмовчався), а також про «виробництво сталі та чавуну і видобуток руди та вугілля»; не забув він про найновіший слоган — «експорт товарів з УРСР у 90 країн». У числі письменників названий Сосюр (так!), а серед оперних співаків — Євген Мірошниченко (замість Євгенія). Ці неохайності треба брати на рахунок всесоюзного невігласа з амбасад СРСР, який на шведську переклав російське «випрацювання» Біби.

Вовком хочеться вити від таких агітпропагандистських штампів, випочених «відповідальними працівниками» в секретаріаті ЦК КПУ.

А як виглядала за журналом «Совет контакт», наприклад, в Умео доповідна програма «днів української культури»? Доповіді В. Мальцева, амбасадора СРСР у Стокгольмі, та А. Рогова, директора «Інтуриста», і дискусія, керована секретарем амбасадати Ю. Поляковим; до цього висвітлення фільму «Панцерник Потьомкін» Ейзенштейна. Нагадується анекдота про «пам'ятник Шевченкові»: на п'єдесталі величезна гіпсова фігура Сталіна з «Кобзарем» у руках.

*

Шведський інформаційний журнал амбасадати СРСР «Нієтер фран Советуніонен» (ч. 21, за листопад 1969) ні словечком не згадує про «Дні української культури у Швеції». Є в ньому двосторінкова стаття з ілюстраціями про шведські відвідини в Києві — в товаристві, що його очолює Віра Дмитрук. Автор статті К. Даниленко.

Це — також приклад для «великого інтересу» та «особливої уваги».

Може, вже на цьому місці треба згадати грамплатівки «з записом української народної, класичної та сучасної музики», що їх «повезли з собою» у Швецію Віра М. Дмитрук і її підопічні. Передусім їхнє оформлення дуже невибагливе; пісні — у виконанні Б. Гмирі, М. Кондратюка, Д. Гнатюка, які наспівали також багато російських пісень у перекладі на українську мову. Не було нагоди та можливості побачити чи почути комплект платівок, але між баченими були: «Синя птиця» В. Безкаравайного (в перекладі С. Шумицького) та «Не сумуй, калино» В. Федорова (в перекладі М. Гірника).

*

Повернімося знову до Стокгольмського вечора. Після великих трудів знаходимо театр «Седра»: заля не надто велика,

публіки не так багато, як цього бажала б підрадянська українська преса. Виступають з промовами Віра Дмитрук та амбасадор СРСР В. Ф. Мальцев. Промова першої має характер інформаційно-пропагандивний; Україна «входить у першу десятку промислово розвинутих країн світу»... «промисловість Української РСР експортує свою продукцію в 90 країн світу» і так далі за схемою, зформульованою в уже відомій статті П. Віби. А товариш амбасадор фактично говорив про значення 52-річчя «жовтневої соціалістичної революції».

Коли пізніше ми познайомилися з кореспонденцією Д. Ершова, опублікованою ТАРС-ом і надрукованою в «Радянській Україні» від 13 листопада, ми з дива не могли вийти, як правильно оцінив цей кореспондент обидва виступи. До речі, Ершов якнайвизрашніше написав, що «в Стокгольмі 11 листопада відбувся вечір, присвячений 52 річчю Жовтня». Так і було. Крапка.

Мистецькі виступи оперних співаків, танцювального ансамблю і бандуристок мали успіх і здобули визнання глядачів. Галина Тютюгіна, Анатолій Мокренко та Олександр Чулюк-Заграй — всі троє з Київської опери — продемонстрували українські пісні та оперні арії з західноєвропейських композиторів. Валентина Олійник (у більш ніж скромній цикльостильній програмці названа чомусь Олейніковою) — солістка Одеського оперного театру — виступила з арією французького композитора Массне (російською мовою) й арією з опери «Запорожець за Дунаєм».

Однак усе разом узявши, вечір залишив прикре враження провінційщини. Не виключене, що головні організатори «гастрольних подорожей за кордон», які сидять у московському цен-

трі, пляново «експортують» провінційний мистецький «товар» з національних республік СРСР, щоб таким чином підкреслити «вищість російського мистецтва».

Коли в розмові з художнім керівником Едвардом Лойком чи з учасниками ансамблю вказувано на ці всі недоліки, вони розводили руки і здвигали раменами. Може, вони дивувалися, що хтось наважується давати критичну оцінку.

*

А де мова в цьому огляді про «солістів з Київської філармонії», які на сторінках «Радянської України» ніби поїхали у Швецію? Концертмайстром та акомпаньйором вечора була Елеонора Вежано-Пірадова — саме з цієї філармонії. Читачі «РУ» й так не спроможні перевирити, чи газета надрукувала правду про «шведські успіхи» і який був персональний склад ансамблю, що його в Стокгольм та інші міста Швеції повезла Віра Дмитрук. У товаристві ансамблю не було ні одного кореспондента від будь-якої київської щоденної газети, не говорячи про кореспондента РАТАУ.

Лише 16 листопада «Радянська Україна» спромоглася надрукувати коротку інформацію про «Дні української культури у Швеції», подану ніби «телефоном із Стокгольму» Володимиром Роликом. А як функціонувала пресова інформація, доводить факт, що «РУ» від 13. 11 не виправила подане Д. Єршовим прізвище одеської солістки — Валентини Алейнікової (так!). Цікаво, чим займається редактор відділу для справ культури

в «РУ»? Його прізвище мало кому відоме навіть у Києві.

Не дочекавшись закінчення «Днів культури УРСР у Швеції», яке за пляном мало б відбутися 30. 11, Віра Дмитрук разом з своєю «делегацією» (не плутати з мистецьким ансамблем, який продовжував гастролі) відлетіла 17 листопада через Москву до Києва. Причин для перервання її офіційної візити не подано. Могли виникнути непорозуміння між нею і шведськими організаціями «Днів УРСР» з кіл «Союзу товариств дружби Швеція—СРСР», але й міг бути якийсь конфлікт з амбасадой СРСР у Стокгольмі. А, може, пані Віруньці остогидла ця культурна провінційщина?

*

Хто стежить за виступами радянських російських мистців та мистецьких ансамблів за кордоном і порівнює їх, наприклад, з «успіхами та досягненнями» УРСР у Швеції, той розуміє схвильований крик обурення групи українських комуністів, висловлений у «Зверненні до комуністів усього світу» (надрукованому в цьому числі «Сучасности»). Там уточнено:

«Гастрольні поїздки за кордон, товариства радянсько-зарубіжної дружби і т. д. працюють на пропаганду російської культури».

Цього ствердження аж ніяк не може заперечити факт, що на концерті в Умео Віра Дмитрук виступила українською мовою («РУ» від 11. 11). До речі, шведські слухачі й так не вміють відрізнити української мови від російської...

Я. К. С.

Що із статистики III з'їзду колгоспників

Редакція київської газети «Радянська Україна», а за її плечима сільсько-господарський відділ ЦК КП України, недвозначно прагнули, щоб на III всесоюзному з'їзді колгоспників (що відбувся 25—27 листопада 1969 у Москві) «слово надали» також Марії Гайдар — «знатному буряководові Полтавщини», ланковій одного з колгоспів Семенівського району, депутатіві верховної ради СРСР. У числі від 19 листопада опублікована підписана нею стаття в рубриці п. н. «Говорять делегати III всесоюзного з'їзду колгоспників», і то опублікована на першій сторінці. Вислів «надати слово» беремо таки з її статті заплічних рук. У радянській же системі ніхто не має права зголошуватися самому до слова, зокрема коли мова йде про високощабельні форуми, бо там всіляка «дискусія» ведеться організовано та «дисципліновано», тобто про чергу виступів дбають партійні режисери. У даному випадку — режисери із штабу Ф. Д. Кулакова, секретаря ЦК КПРС, який «відає всією сільсько-господарською політикою» у всесоюзному, імперіальному масштабі.

Марії Гайдар таки «слова не надали», хоч подруги з її ланки на відкритих колгоспних зборах питали: «З чого б розпочала свій виступ на з'їзді, коли б надали тобі слово?» Слово ж на з'їзді надали тільки партійним збюрократизованим адміністраторам від сільського господарства, і то майже виключно партапаратникам вищого та середнього щабля, в тому числі також Брежневу, Підгорному та

іншим. Як же це так? На яких обласних зборах колгоспників обрано, наприклад, обох вищезгаданих та їм подібних делегатами? Просто: «з'їзд надав права делегатів членам 'Комісії для вироблення проекту нового примірного статуту сільсько-господарської артілі і підготовки III всесоюзного з'їзду колгоспників', — комісії, що її «з доручення XXIII з'їзду КПРС» створив центральний комітет компартії.

У цьому огляді не аналізуватимемо і не коментуватимемо «колгоспного з'їзду» в цілому, бо це треба зробити і ширше, і докладніше, і компетентніше. На цьому місці вистачить познайомитися тільки з деякими статистичними даними, які куди промовистіше говорять про організаційну структуру «найпередовішої у світі» системи сільського господарства.

Отож на з'їзді «обрано» 4541 делегата, з чого 20 делегатів «відсутні з поважних причин». До названої кількості треба ще додати членів партійної «статутової комісії».

Який соціальний склад делегатів? На підставі доповіді голови мандатної комісії з'їзду Ф. Д. Кулакова («Радянська Україна» від 27 листопада) цей склад виглядає так:

— 2 202 (або 48,5%) «рядові колгоспники»; до цієї категорії входять рільники, тваринники, механізатори і будівельники.

— 1 490 (або 32,8%) «дипломованих спеціалістів», тобто представників трудової сільської інтелігенції, до якої належать агрономи, ветеринарні лікарі, зоотехніки, інженери і техніки.

— 636 (або 14,0%) з-поміж «кадрів середньої ланки», тобто бригадирів (437 осіб) і завідувачів фарм (199 осіб).

— 213 (або 4,7%) осіб з кола вищих та середніх партійних адміністраторів від сільського господарства.

Ці відсоткові відношення відповідають, мабуть, кількості бюрократичного і трудового елементів в аграрному секторі економіки СРСР.

Від національного складу делегатів чи від розподілу їх по окремих союзних та автономних республіках Кулаков соромливо відмовчався.

Залишається ще партійний склад делегатів: 2 422 (або 53%) є членами партії, решта — і запам'ятаймо собі число 2 119 — непартійні. Коли це число відняти від кількості рядових колгоспників (тобто від 2 202), матимемо кількість партійців серед делегатів з-поміж справжніх селян або, за офіційною радянською термінологією, з-поміж «рядових колгоспників». Ця кількість становить 83 (словами: вісімдесят три) особи або 3,77%! Дехто може сказати, що ця рахункова операція «маніпульована». Ось послухаймо, що сказав «сам» секретар ЦК КПРС від сільсько-господарських справ (він же й голова мандатної комісії з'їзду) Кулаков:

«У складі делегатів нашого з'їзду 2 119 *безпартійних* колгоспників».

Отож маємо докладно те число, що його треба було запам'ятати.

*

III всесоюзний з'їзд колгоспників провів не тільки здисципліновану, до деталей прорежисеровану «дискусію» і не тільки «одноголосно схвалив» проект «Примірного статуту колгоспу», але й «обрав» 125-членну «Союзну раду колгоспів» (а чому не колгоспників?), яка на своєму засіданні 28 листопада «розгля-

нула організаційні питання»: головою ради призначено Володимира Мацкевича — міністра сільського господарства СРСР, його заступниками Василя Кавуна та Івана Семьонова — голів колгоспу; перший від Української РСР, другий від Російської РФСР. Ніби для «міжнаціонального розподілу праці» і для національної рівноваги...

Подивімося на персональний склад цієї новоствореної «союзної ради», не називаючи при цьому прізвищ, бо вони справді не цікаві. Серед цих «союзних радників» маємо:

— 5 міністрів СРСР або осіб з рангою міністра, як, наприклад, голова всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніка» та заступник голови Держплану СРСР;

— 15 союзно-республіканських міністрів сільського господарства, тобто від кожної т. зв. союзної республіки;

— 7 осіб з-поміж «кадрів вищої ланки» (як висловився б Кулаков), як от президент Академії сільсько-господарських наук СРСР, голови республіканських правлінь міжколгоспних будівельних організацій (один від українського, другий від всеросійського такого «правління»), начальники обласних управлінь сільського господарства чи секретар парторганізації колгоспу;

— 56 голів колгоспів;

— 16 осіб з-поміж «кадрів середньої ланки», як от голова ревізійної комісії колгоспу, бригадири, завідувачка фармою, економісти та бухгалтери колгоспу;

— 12 осіб з кіл трудової сільської інтелігенції;

— 14 колгоспних трударів, у тому числі 5 ланкових, 1 старший чабан, 6 механізаторів, 1 доярка та 1 свинарка.

Склад «союзної ради» якнай докладніше відповідає адміністративно-організаційній струк-

турі радянської сільсько-господарської системи, якщо мова про «соціалістичний розподіл» керівних (експлуаторських) і трудових (експлуатованих) функціонерів та елементів у підрадянському суспільстві.

У відсотках цей розподіл виглядає так:

21,6% членів «Всесоюзної ради колгоспів» рекрутується з-поміж найвищої та високої партійно-державної адміністрації;

44,8% належать головам колгоспів;

12,8% колгоспній адміністрації або «кадрам середньої ланки»;

9,6% трудовій сільській інтелігенції;

11,2% звичайним працівникам-трудоарям або «рядовим колгоспникам» (як це офіційно окреслюється). Виходило б, що відповідні міністри, голови колгоспів та партапаратники належать до категорії «керівних колгосп-

ників», бо інакше вони, мабуть, не брали б участі у III всесоюзному з'їзді чи у відповідних республіканських з'їздах.

Ще різчіше представляється «демократичний» характер «всесоюзної ради», коли об'єднати споріднені категорії вищеподаного розподілу. Тоді маємо таку картину:

20,8% членів ради безпосередньо пов'язані з сільсько-господарським виробництвом, решта (а чи можна таку кількість називати «рештою?») членів представляє «нову класу» визискувачів чи «клясу партійних вельмож». Це — окреслення, відповідно до смаку та оцінки читача.

Дальші коментарі такі не потрібні, бо абсолютні числа і відсотки, як кажуть, «говорять самі за себе».

Стає зрозумілим, що таким, як Марія Гайдар, на з'їзді «слова не дали» і в раду «обрали» таких тільки 11,2%.

В. П. С.

Радянська газета підтверджує засудження єпископа Величківського

Нью-Йорк (Пресова служба ЗП УГВР). Російськомовна газета «Слава Родины», що публікується у Львові, як орган Прикарпатської військової округи, надрукувала 15 листопада ц. р. статтю п. н. «Під ширмою релігії», в якій описується недавній суд над єпископом Української Католицької Церкви Василем Величківським.

Газета пише, що «Величківський вибрав священство як свою місію, але у своїй роботі він ширив не тільки слово Боже. Під цією ширмою він виховував віруючих у душі ненависти до всього радянського». Газета твердить, що єпископ Величківський «помагав гітлерів-

цям під час Великої вітчизняної війни в їх боротьбі проти радянської армії». За це після війни його засудили на кару смерті, але відтак помилували. Проте, пишеться далі в газеті, «він знову почав вести нелегальну, протизаконну діяльність» і «намагався створити політичну організацію, яка, під релігійною ширмою мала провадити ідеологічний і політичний саботаж в інтересах міжнародного імперіалізму».

Стаття закінчується інформацією, що, з огляду на вік і стан здоров'я та «гуманні радянські закони», суд засудив єпископа Величківського на три роки ув'язнення.

ЗМІСТ ЖУРНАЛА «СУЧАСНІСТЬ» ЗА 1969 РІК

ПОЕЗІЯ

- АНДІЄВСЬКА Емма: «Пісні без тексту» (1).
БАБОВАЛ Роман: Самота в долонях (3).
БАЖАН Микола: Сліпці (10, 11).
ГОРБАЧ Катерина: Мій слід на воді (7, 9).
ЖИЛЕНКО Ірина: На дні загубленого дому (5).
ЗУЄВСЬКИЙ Олег: З поезій (6).
КОВЕРКО Олег: Перелітні птахи (4).
КОЛОМИЄЦЬ Юрій: Живоглаз (1); Вірші про народження (12).
КУДЛИК Роман: Вірші про любов (5).
МАЛАНЮК Євген: Парастас (2).
ОЛЕКСАНДРІВ Борис: Поезії (6).
СЛАВУТИЧ Яр: Чотири поезії (6).
СТЕФАНОВИЧ Олекса: Поезії (3).
ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: З «Пісень е-е» (12).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

- АТВУД Маргарет: З поезій (6), переклад Вольфрама Бургардта.
БРО Жак: З поезій (6), переклад В. Бургардта.
КОГЕН Ленард: Дві поезії (6), переклад В. Бургардта.
ЛЕЙТОН Ервінг: З поезій (6), переклади В. Бургардта та Бориса Олексадрова.
МАНДЕЛЬ Ілай: Чотири вірші з книги Самуїла (6), переклад В. Бургардта.
МІРОН Гастон: Поезії (6), переклад В. Бургардта.
СТРАНД Марк: Причини рухатися (8), переклад Марка Царинника.
УЕЛЛЕТ Фернан: Дві поезії (6), переклад В. Бургардта.
ШАМБЕРЛЯН Поль: Дві поеми (6), переклад В. Бургардта.

ПРОЗА

- ДРОЗД Володимир: Катастрофа (1, 2, 3).
ЛЮБОВИЧ Уляна: Два оповідання (7).
НЕЧИТАЙЛО-АНДРІЄНКО Михайло: Зачароване кладовище (5).
ПАЛІЙ Ліда: Станція «Сон-дитинство» (2).
ШЕВЧУК Валерій: Вікно (4).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА І ДРАМА

- КИЛИНА Патриція: Вершники (4), переклад Світлани Кузьменко.
СОЛЖЕНІЦІН Олександр: В колі першому. Уривки (7, 8, 9, 11, 12), переклад Оксани Соловей.

ШЕКСПІР Вільям: Король Лір (9, 10, 11, 12), у перекладі Василя Барки.

*ІСТОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ, КРИТИКА, МИСТЕЦТВО,
КУЛЬТУРА*

- БАРКА Василь: Роздоріжжя кобзарів (3); Трагізм і сила щирости (7).
- БЕЙТС Роналд: Ситуація англоканадської літератури (6).
- БУРГАРДТ Вольфрам: Без Іспанії чи без значення? Інтерв'ю з Юрієм Тарнавським (12).
- ГНІЗДОВСЬКИЙ Яків: Пересунення функцій українського мистецтва (5).
- ГОРДИНСЬКИЙ Святослав: Французькі поети українською мовою (4); Про третій том «Історії українського мистецтва» (8); Ув'язнене мистецтво (10).
- ЗАЛЕСЬКА-ОНИШКЕВИЧ Лариса М. Л.: «Дійство про велику людину» (10).
- КОРНІЄНКО Неллі: Лесь Курбас (8).
- КОСТЮК Григорій: Словотворець із «Східньої вежі» — Джон Стайнбек (5).
- КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Про те, без чого можна обійтися, і що в культурі конечне (1).
- КРАВЦІВ Богдан: Твори Тараса Шевченка в перекладах на інші мови (5); Важанові «Сліпці» і їх доля (10).
- МОЛЬНАР Михайло: Забутий письменник (5).
- ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Трагічна суть життя як сюжет мистецтва (7); Г. Гавриленко і його критики (11).
- СЕРГЄЄВА І.: З двадцяти мов (2).
- СОЛОВІЙ Юрій: Розмова з Богданом Бойчуком (10).
- СТЕПНЯК Микола: Західньоукраїнська модерна література (10, 12).
- ТАНЮК Лесь: Летаргія українського театру (8).
- УЕЛЛЕТ Фернан: Боротьба мов (6).
- ФІЗЕР Іван: Юрій Шевельов як літературний критик (2).
- ШЕВЕЛЬОВ Юрій: Мої пригоди в Радянському Союзі (2); «Рік видання другий» (8).

ФРОНТИСПИСИ

- БОКОТЕЙ Андрій (Ужгород): Володар — кераміка (12).
- БРИЖ Теодозія (Львів): З циклу «Двое» — залізобетон (5).
- ГЕНУШ Люба: Гравюра (2).
- ГЕРУЛЯК Слава: Із серії «Верхів'я Мачу Пічу» — туш (7).
- КУРИЛИК Василь: На голодній дієті; деталі — мішана техніка (6).
- МІЛОНАДІС Костянтин: Кінетична конструкція МІ — хромоплекса сталь (8).
- ОЛЕНСЬКА Аркадія: Прохід — туш (11).
- ПИЛИШЕНКО Мірко: Зловісна присутність — гравюра (3).
- ПЕТРУК Роман (Львів): Із серії «Птахи» — графіка (1).
- СЕВРУК Галина (Київ): Запорожці — кераміка (4).
- ФУЖЕНКО Анатолій (Київ): Любов — скульптура (10).

- ГАМОРАК Юрій: Чи справді Шандровому роду не буде переводу? (6).
- КОВАЛЬ Любомир: Михайло Туган-Барановський, його життя і наукова діяльність (4, 5, 6).
- ЛИПИНСЬКИЙ Вячеслав: Лист до генерала Залеського (9).
- ЛУЦЬКИЙ Юрій: Канада – за і проти. Нотатки антиемігранта (6).
- МАЙСТРЕНКО Іван: Радянські кацети в минулому і сьогодні (11).
- МИТРОВИЧ Кирило: Після «Паризького травня» 1968 року: Чи дійсно революція? (9).
- МИЦАН Петро: Критична оцінка французького соціолога (9).
- ОДАЙНИК Володимир: Діалектичне міркування Сартра про індивідуальну свободу (3); Вихідні ідеї Маркса про філософію, суспільство і політику (11).
- ОЛІЙНИК Степан: Природа і розвиток сучасної боротьби на Україні на тлі рухів за свободу в світі (2).
- ПИЗЮР Євген: Вячеслав Липинський і політична думка західного світу (9); Післяслово до листа В. Липинського (9).
- ПОТІЧНИЙ Петро: Україна і Близький Схід (5).
- ПРЕНС Венсан: Політичне коріння канадської кризи (6).
- ПРОКОП Мирослав: Криза імперії і національне питання (7); Конференція за збереження імперії і сталінізму (8); Ленін без заборона (12).
- РЕБЕТ Дарія: Пряшівщина на перехресних шляхах (8).
- РУДНИЦЬКИЙ Олександр: Територіальні нерівності в економічному розвитку Української РСР (1, 2).
- РУДНИЦЬКИЙ Ярослав: Канада на переломі (6).
- СМУК Галина: «Ідеї, що струснули Францію» (9).
- С. Р. В.: Не в обороні, але проти брудних пашквілів (11).
- СТАХІВ Володимир П.: «Але битва за розум і серця людей триває і в наш час» (10).
- ХОМЯК Ростислав Л.: Чужоземна преса про Україну (6); У пресі про Україну 1969 (12).
- ЧЕРНОВ Павло: Чого вчить приклад Каталонії (6).
- ШАНДОР Вікентій: У тридцятиліття Карпатської України (4).

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- Арешти і судові процеси в Івано-Франківському (3).
- БИСТРЖІНА Іван: Капітуляція і відвага (9).
- ГОРИНЬ Михайло, КАНДИБА Іван, ЛУК'ЯНЕНКО Лев: Лист до Комісії охорони прав людини в Організації Об'єднаних Націй (10).
- ДЗЮБА Іван: Кілька зіставлень. Читаючи Кобилянську (5); див. також НЕКРАСОВ Віктор.
- Засуджені в інших процесах (3).
- КАНДИБА Іван — див. ГОРИНЬ Михайло.
- КОВАЛЬ Антон: Відкритий лист (10).
- КОМУНІСТИ УКРАЇНИ: Звернення до комуністів усього світу (12).
- КОСТЕНКО Ліна — див. НЕКРАСОВ Віктор.
- КОЦЮВИНСЬКА Михайлина — див. НЕКРАСОВ Віктор.
- КУНДЕРА Мілян: Несамозрозумілість народу (7).

- Лист творчої молоді Дніпропетровського (2).
 ЛУК'ЯНЕНКО Лев — див. ГОРИНЬ Михайло.
 НЕКРАСОВ Віктор, ДЗЮБА Іван, СВЕРСТЮК Євген, КОЦЮ-
 БИНСЬКА Михайлина, КОСТЕНКО Ліна: Відкритий лист
 до редакції «Літературної України» (2).
 ПОВІДОМЛЕННЯ З УКРАЇНИ: Колишній вояк УПА пробував
 спалити себе на вулиці Києва (8).
 ПРЕЗИДІЯ ЗП УГВР: Заява у справі повернення татар на
 Крим (7).
 ПРЕСОВА СЛУЖБА ЗП УГВР: Пожежі у Видубецькому мана-
 стирі (3); В. Чорновола звільнено з ув'язнення (3); Звіль-
 нення і судовий вирок (10).
 ПРОКОП Мирослав: Як загинув Ярослав Старух? (9).
 ПРОЛОГ: В. Чорновіл перевезений до тюрми у Львові (3); Над
 В. Морозом має відбутися новий процес (3).
 СВЕРСТЮК Євген — див. НЕКРАСОВ Віктор.
 СКОЧОК Павло: Лист до П. Шелеста (11).
 Студенти із США до Петра Шелеста (11).
 СТУС Василь: Відкритий лист (4).
 СЬВІТА Ян: Як загинув Ярослав Старух? (9).
 ЧОРНОВІЛ Вячеслав: Лист до ЦК ЛКСМУ (11).
 ЯКІР Петро (та інші): До Комітету прав людини Організації Об'єд-
 наних Націй (6); ЯКІР Петро: До редакції журналу «Ком-
 муніст» (7).

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- БОЙЧУК Богдан: Тільки про різне інше (7).
 ГРАВОВИЧ Григорій: Від мітів до критики (5).
 КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Про переклади й різне інше (4).
 ОЛЕКСАНДРІВ Борис: Чи справа лише в гітарах і варениках? (7).
 РУВЧАК Богдан: Від «святих корів» до творчого мислення (9).
 РУДНИЦЬКИЙ Олександр: Сартр, на детермініста перелицьо-
 ваний (7).
 СОЛОВІЙ Юрій: Відкритий лист до всіх, що зацікавлені укра-
 їнською культурою (1); Про речі суттєві (12).
 ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: Під тихими олівами (3).

СПОГАДИ

- ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Л.: Роздуми на схилі життя (1, 3, 4, 5).
 МИКОЛАЙЧУК Кирило: Записки з подорожі Української респуб-
 ліканської капелі (1, 4).

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

- ГОРБАЧ Анна-Галія: З югославських вражень (12).
 РУДНИЦЬКИЙ Ярослав: Ібиця — острів еспанський (10).

- БАРАНЦЕВ К. Т.: Англо-український фразеологічний словник. Вид-во «Радянська школа», Київ, 1969. — *Ростислав Хомяк* (8).
- БОЙЧУК Богдан: Мандрівка тіл. Вид-во Нью-йоркської групи, 1967. — *Іван Фізер* (1).
- ВИННИЧЕНКО Володимир: Оповідання. Підготовка текстів, упорядкування та критико-біографічний нарис Михайла Мольнара. Словацьке педагогічне видавництво, Братіслава, 1968. — *Анна-Галія Горбач* (5).
- ДЗЮБА Іван: Інтернаціоналізм чи русифікація? Передмова Степана Олійника. Вид-во «Сучасність», 1968. — *Ярослав Білінський* (7).
- ЗІНКЕВИЧ Осип: З генерації новаторів — Світличний і Дзюба. Вид-во «Смолоскип», Балтімор (США), 1967. — *Данило Струк* (1).
- CARL Friedrich (ed.): Revolution. Atherton Press, New York, 1967. — *Роман Борковський* (11).
- КОРОТИЧ Віталій: Поезії. Вид-во «Молодь», Київ, 1967. — *Іван Фізер* (1).
- МАРУНЧАК Михайло: Історія українців Канади. Том I. Накладом Української Вільної Академії Наук у Канаді, Вінніпег, 1968. — *Іван Тесля* (11).
- МАРУНЧАК Михайло: Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Загальна бібліотека, Вінніпег (Канада), 1969. — *Степан Радіон* (11).
- МАЦИНСЬКИЙ Іван: Пристритники. Словацьке педагогічне видавництво, Братіслава, 1968. — *Данило Струк* (7).
- NEVRLÝ Mikuláš. Bibliografía ukrainík v slovenskej reči, 1945—1964. Československá komisia pre ukrajinskú filológiu pri Ústave svetovej literatúry a jazykov SAV, Bratislava, 1965. — *Осип Данко* (3).
- Остап Луцький — молодомузець. Вид-во «Слово», Нью-Йорк, 1968. — *Лариса М. Л. Онишкевич* (8).
- ПАВЛИЧКО Дмитро: Гранослов. Київ, 1967. — *Іван Фізер* (3).
- РУВЧАК Богдан: Особиста Клію. Вид-во Нью-йоркської групи, 1967. — *Іван Фізер* (3).
- СЛАВУТИЧ Яр: Завойовники прерій. Сьома збірка поезій. Вид-во «Славута», Едмонтон (Канада), 1968. — *Ярослав Розумний* (12).
- СНОТКЕWYTSCH Hnat: Räubersommer. Aus dem Ukrainischen übersetzt von Anna-Halja Horbatsch. Verlag Sachse und Pohl, Göttingen, 1968. — *Олекса Ізарський* (3).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- бкр: Про запорозьку оковиту, Миколу II і радянського цензора (7).
- ВИТВИЦЬКИЙ Василь: П'ятий з'їзд композиторів України (4).
- В. П. С.: У відповідь на лист творчої молоді (5); Нагорода для організатора погрому (10); Адреса: Киев-І — издательство «Наукова думка» (11); Дещо із статистики III з'їзду колгоспників (12).
- (-ів): Замість ув'язнених ікон (10); Три з одного (11).
- МИТРОВИЧ Кирило: Хор ім. Г. Верьовки в Парижі (9).
- М. П.: Лицем у минуле і лицем у майбутнє (1).

- ПАЛІЙ Ліда: З VIII конгресу антропології й етнографії (7).
 СКОРУПСЬКА Марта: Доповідь про національне питання в СРСР (6).
 СТАХІВ Володимир П.: Радянські курйози (1); Чергова кампанійщина чи даліше загострення боротьби на «ідеологічному фронті»? (5); Габемус «преседентом» (7); Ще дві «відповіді» на лист творчої молоді (8); Шеф міні-міністерства повчає (11); ЧССР – московський В'єтнам (7).
 Я. Г.: Думки про роллю письменника (5).
 Я. К. С.: «Дні культури»: української чи тієї з УРСР? (12).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

- О. Б.: Єжи Стемповський (11).
 ПРОКОП М.: Д-р Іван Янчишин (9).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

- БОЙЧУК Богдан: До діалогу з паном Кошелівцем (10). – ГІРНА Ярослав: Давайте хвилювання (5). – ГОРБАЧ Олекса: До справи «Грамматика» Ужєвича (2). – ДАРЕВИЧ д-р Юрій: Чому цитати російською мовою? (1). – ДЕЙЧАКІВСЬКИЙ М.: Читаючи Ю. Тарнавського... (5). – ДУБИЦЬКИЙ Іван: Рівень – високий, характер – законсервативний (6). – З'ясування редакції (5). – КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Про «квалітет» думки і такт (9). – КУЗЬМЕНКО Світлана: Читаючи Ю. Тарнавського... (5). – Листування редакції (4). – МИХАЛЕВИЧ Н.: Читаючи Ю. Тарнавського... (5). – СОЛОВЕЙ Оксана: Шевченко японською мовою (10). – СОЛОВІЙ Юрій: Викриття критика (8); Про Тарнавського, Килину та економію паперу (9).

ПРО АВТОРІВ ДАНОГО ЧИСЛА (1, 2, 4, 6, 7, 8, 10).

З січня 1965, коли востаннє були встановлені умови передплати на наш журнал, хоч за той час наші виробничі витрати постійно зростали, ми не підвищували ціни на журнал.

Останній загальний зріст цін, у тому числі також і підвищення коштів друку, у Федеративній Республіці Німеччини (як і в інших країнах Західної Європи), а передусім піднесення валютного курсу німецької марки примушують нас тепер підвищити ціну окремого числа і річної передплати на журнал «Сучасність» — на 20 відсотків. Нові ціни Шановні Передплатники та Читачі знайдуть на третій сторінці обгортки, де умови передплати подані за окремими країнами у відповідній валюті.

Ми свідомі, що з новим роком ми примушені зробити багатом передплатникам непередбачену прикрість. Однак ми твердо віримо, що вони матимуть зрозуміння до нашого, від нас незалежного, кроку і далі збережуть прихильність до нашого видавництва. Ми довго обмірковували цей крок і, на жаль, іншого висновку не могли зробити.

З Різдвом Христовим і Новим Роком висловлюємо всім нашим передплатникам та читачам, представникам і співробітникам якнайкращі побажання.

Видавництво «Сучасність»

ДО НАШИХ АВТОРІВ

У семи числах нашого журналу (чч. 1, 2, 4, 6, 7, 8 та 10), у відповідній редакційній рубриці ми надрукували короткі дані про авторів статей у стосовному числі. Деякі такі дані вийшли, мабуть, закороткими в порівнянні з іншими. До того, про незначну кількість авторів редакція даних не посилає.

Читачі напевне прагнуть дещо докладніше знати про окремих авторів: який в них професійний стаж, які їхні фахові зацікавлення, що досліджують і над чим саме тепер працюють у ділянках літератури, мистецтва, культурознавства чи суспільного та політичного життя?

Щоб дані про авторів були якнайбільш комплектні, авторитетні та репрезентативні, просимо кожного Шановного Автора зокрема ласкаво подавати редакції разом із статтями також стислі і точні дані про себе.

Усім, хто погодиться виконати це прохання, складаємо вже наперед нашу подяку.

Зміст:

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Юрій Тарнавський*. З «Пісень е-е».
- 13 Без Еспанії чи без значення? (Інтерв'ю *Вольфрама Бургардта* з Ю. Тарнавським).
- 30 *Юрій Коломиєць*. Вірші про народження.
- 32 *Вільям Шекспір*. Король Лір. Закінчення. У перекладі *Василя Барки*.
- 46 *Олександр Солженіцин*. В колі першому (V).
- 63 *Микола Степняк*. Західноукраїнська модерна література. Богдан Ігор Антонич.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 72 *Ростислав Л. Хомяк*. У пресі про Україну 1969.
- 81 *Мирослав Прокоп*. Ленін без заборона.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 92 *Комунисти України*. Звернення до комуністів усього світу.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

- 99 *Анна-Галя Горбач*. З югославських вражень.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 107 *Юрій Соловій*. Про речі суттєві.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 110 Між щирою інтимністю і надуманим оптимізмом (*Ярослав Розумний*).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 112 «Дві культури»: української чи тієї з УРСР? (*Я. К. С.*) — Дещо із статистики III з'їзду колгоспників (*В. П. С.*).
- 119 Зміст журналу «Сучасність» за 1969 рік.

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Вийшли з друку два томи

АНТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ НА ЗАХОДІ

КООРДИНАТИ

Упорядкували: Богдан Бойчук та Богдан Т. Рубчак

Вступна стаття Івана Фізера.

Том I має 404 стор., том II — 488 стор. Ціна кожного тому: в картоновій оправі — 4.90 амер. дол. або відповідно в іншій валюті; в полотняній оправі 5.90 амер. дол.

Книгарням та кольпортерам даємо 35% опусту.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва або його представників в окремих країнах.

Появилася мистецька монографія

МИХАЙЛО АНДРІЄНКО

Текст Володимира Поповича

Книжка надрукована на першорядному папері і має 96 сторінок, у тому числі 31 односторінкова репродукція образотворчих праць мистця.

Формат: 19,2 × 23,9 см.

З огляду на невеликий тираж монографії просимо поспішати з замовленнями.

Замовляти або безпосередньо у вид-ві «Сучасність», або в наших представників.

Ціна: в картоновій оправі — 3,50 ам. дол.,
у полотняній — 4,60 ам. дол. або
рівновартість цієї суми в даній країні.

Книгарням даємо 35% опусту.

І в а н Д з ю б а

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?

«У цій праці Іван Дзюба охопив цілий ряд проблем, актуальних для української нації як збірного організму та для української людини як індивідуальності — в умовах радянської дійсності. Від появи твору С. Мазлаха і В. Шахрая „До хвилі” (1919 року) не було визначної студії, написаної радянським українцем, в якій з такою силою, ясно, незаперечно і сміливо була б з'ясована справа України і становище української ідеї, як це зроблено в творі Івана Дзюби. На покриття разючого браку серйозних монографій українською мовою на тему національного питання в СРСР за останніх три десятиліття його праця справді — винятковий крок у новітніх спробах дослідити це питання і важливий вклад у розвиток української політичної думки взагалі. Вона являє собою також своєрідний докір новій українській еміграції, що протягом 20-літнього перебування за кордоном у відносно вільних умовах не спромоглася дати працю подібної сили і вартості. Її цінність відтінюється обставиною, що її написано в Києві, в умовах радянської дійсності шістдесятих років».

(З вступного слова Степана Олійника)

Книжка має 264 стор. нормальної вісімки і коштує в окремих країнах:

Канада і США:	в м'якій оправі 4.50 дол.
	в твердій оправі 5.50 дол.
Англія:	в м'якій оправі 1-18-4 ф. ш.
	в твердій оправі 2-6-10 ф. ш.
Австралія:	в м'якій оправі 4.— дол.
	в твердій оправі 4.90 дол.
Німеччина:	в м'якій оправі 18.— нм
	в твердій оправі 22.— нм
Франція:	в м'якій оправі 22.50 ф. фр.
	в твердій оправі 27.50 ф. фр.

в усіх інших країнах рівновартість в доллярах.

Просимо замовляти книжку в усіх українських книгарнях або безпосередньо у видавництві «Сучасність».

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Citè Pierre Courant
Bel-Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Bachtelstr. 23
8400 Winterthur

Швеція: Kurylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

**Робити дарунки справляє
приємність!**

Дорогі покупці!

Для пакунків до СРСР з наперед
оплаченим митом зобов'язує

**з 1 жовтня 1969
нова митна тарифа.**

У багатьох випадках мито підви-
щено!

Крім цього:

Зараз можете знову дарувати сво-
ім рідним чи знайомим експорто-
вий модель авта «Москвич».

Ви можете рівнож через нас виси-
лати купівельні сертифікати на то-
вари радянської промисловости і
харчі.

Ми організуємо туристичні поїзд-
ки до СРСР, що є особливо здешев-
лені в посезононий час.

Звертайтеся до нашої фірми:

L I N D E X GmbH & Co. KG.

8 München 27

Rauchstr. 5

Tel.: 48 16 27, 48 13 75, 48 20 38

Telex: 05-23173

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1970 рік

	одно число:	річно:
Австралія	0.80	8.40 дол.
Австрія	24.—	240.— шил.
Англія	0:7:0	3:12:0 фун.
Аргентина	100.—	1000.— пез.
Бельгія	50.—	500.— бфр.
Бразилія	1.50	15.— н. круз.
Венесуеля	1.20	12.— ам. дол.
Голляндія	3.50	36.— гул.
Канада	1.30	13.— кан. дол.
Німеччина	3.50	36.— нм
США	1.20	12.— ам. дол.
Франція	5.—	50.— ффр.
Швейцарія	4.—	40.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською
поштою до Канади і США становлять 7,5 дол. річно.

АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.

**ШІСТДЕСЯТ ПОЕТИВ
ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки
Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі си-
люети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,—
дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

PROLOG RESEARCH CORPORATION
875 West End Ave. Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025
USA

або до видавництва журналу «Сучасність».

«Суспільно-політична бібліотека», ч. 18, вид-ва ПРОЛОГ

Іван Майстренко

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між
Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських
мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському кому-
нізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол., або відповідна сума
в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог»
і «Сучасність».

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

у перекладі Віри Вовк

Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна
сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог»
і «Сучасність».